

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DİLARA AKINCI'NIN BETONLAR ÇİÇEK AÇSA,
ÇİTLEMBİK KIZ, LİSE GÜNLERİ HİKÂYE KİTAPLARININ
SÖZCÜK ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ŞENER DEMİREL

HAZIRLAYAN
MUSTAFA AKSARI

Elazığ-2006

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**DİLARA AKINCI'NIN BETONLAR ÇİÇEK AÇSA,
ÇİTLEMBİK KIZ, LİSE GÜNLERİ HİKÂYE KİTAPLARININ
SÖZCÜK ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Mustafa AKSARI

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı

2006; Sayfa : VI + 99

“Dilara Akıncı'nın Hikâye Kitaplarının Sözcük Anlam Bilimi Açısından İncelenmesi” adlı tez, özel anlamda Dilara AKINCI adlı yazarın, hikâye kitaplarının “sözcük anlam bilim” çerçevesinde, Türkçenin dil özelliklerini hangi düzeyde yansıttığını göstermeye dayalıdır. Genel anlamda ise iletişimi sağlayan, hikâye kitaplarında ve başka kitaplarda konuyu veya anlatılmak isteneni okuyucuya aktaran dilin fonksiyonunu çok yönlü görebilmeyi sağlamaktır.

Hikâye kitaplarında, cümleleri oluşturan sözcüklerin cümle içerisindeki kullanımları sözcük anlam bilim açısından değerlendirilmiştir. Bununla bağlantılı olarak anlatı metinlerinin, dil gelişimi sürecinde çocuklara neler kazandırabileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Anlam Bilim, Sözcük Anlam Bilimi, Hikâye.

SUMMARY

Master Thesis

**“ANALYSING DİLARA AKINCI’S BETONLAR ÇİÇEK AÇSA,
ÇİTLEMBİK KIZ, LİSE GÜNLERİ STORY BOOKS
IN TERMS OF WORD SEMANTIC”**

Mustafa AKSARI

University of Fırat

The Institute of Social Science

The Department of Turkish Education

2006, Page : VI + 99

The thesis named “Analysing Dilara Akinci’s Story Books In Terms of Word Semantic” is privately based on to show in which level Dilara Akinci’s story books reflect the Turkish language characteristics in terms of “word semantic”. This thesis generally provides to see the function of language that ensures communication and narrates the subject or gists in story books or other books.

The usage of the words that compose the sentences was evaluated in terms of word semantic. Depending on this in this thesis it was pointed out what can the story texts bring to the children in language improvement process.

Key Words: Meaning, Semantic, Word Semantic, Story

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖN SÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1-13
1. Dil.....	2
1.2. Dil Çalışmaları ve Anlam Bilim.....	3
1.3. Bir Dizge (Sistem) Olarak Dil ve Alt Grupları.....	4
1.4. Dilde Anlamlı Birimler.....	4
2. Kavramlaştırma (Anlamlama).....	5
2.1. Türkçede Kavramlaştırma.....	6
2.2. Türkçenin Kavramlar Dünyası.....	6
2.3. Kavram ve Kavram Alanı.....	8
2.4. Kavram Alanı (Dil Alanı, Sözcük Alanı) Kuramı	9
3. Gösterge Kavramı	10
3.1. İkona Tipi Göstergeler.....	13
3.2. Belirleyici , Dizin Tipi Göstergeler.....	13
3.3. Simge Tipi Göstergeler.....	13
I. BÖLÜM: SÖZCÜK ANLAM BİLİMİ.....	14-17
1. Sözcük, Anlam, Anlam Bilim ve Sözcük Anlam Bilimi.....	14
1.1. Anlam Türleri.....	16
1.2. Sözcük Anlam Biliminde Kılımsız ve Görünüş Kavramları.....	17
II. BÖLÜM: ÇOCUĞA GÖRELİK İLKESİ.....	18-21
1. Konu Yönünden.....	18
2. Ana Fikir (İleti) Yönünden.....	19
3. Dil ve Üslup Yönünden.....	19
4. Kahramanlar Yönünden.....	21
III. BÖLÜM: DİLARA AKINCI'NIN BETONLAR ÇİÇEK AÇSA , ÇİTLEMBİK KIZ, LİSE GÜNLERİ HİKÂYE KİTAPLARININ SÖZCÜK ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	22-92
1. Temel (Düz) Anlam.....	22
2. Yan Anlam.....	26
3. Mecaz Anlam.....	31

4. Tasarımlar, İmgeler ve Duygu Değeri.....	34
5. Tasarımlar ve Duygu Değeri Açısından Özel Adlar.....	38
6. Benzetme.....	40
7. Aktarmalar.....	43
7.1. Deyim Aktarması.....	44
7.1.1. İnsandan Doğaya Aktarma.....	44
7.1.2. Doğadan İnsana Aktarma.....	46
7.1.3. Doğadaki Nesnelere Arasındaki Aktarma.....	48
7.1.4. Somutlaştırma.....	49
7.1.5. Duyular Arasında Aktarma.....	52
7.2. Ad Aktarması – Mecaz-ı Mürsel.....	54
8. Çok Anlamlılık	58
9. Eş Adlılık – Eş Sessizlik – Sesteşlik.....	63
10. Eş Anlamlılık – Anlamdaşlık.....	68
11. Karşıt (Zıt – Ters) Anlamlılık.....	75
12. Bağlam.....	79
13. İkilemeler.....	81
14. Bağdaştırma.....	87
15. Anlam Değişimleri.....	89
15.1. Anlam Daralması.....	90
15.2. Anlam Genişlemesi.....	91
15.3. Anlam Kötülenmesi.....	92
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	98

ÖN SÖZ

Türkçenin ekseninde yapılan bütün dil çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmadan da maksat Türk diline hizmet etmektir.

Tezin amacı, genel anlamda bildirişimi sağlayan, hikâye kitaplarında ve başka kitaplarda konuyu veya anlatılmak isteneni okuyucuya aktaran dilin fonksiyonunu çok yönlü görebilmeyi sağlamaktır. Bu kitaplarda, cümleleri oluşturan sözcüklerin cümle içerisindeki kullanımları sözcük anlam bilim açısından değerlendirilmiştir. Bununla bağlantılı olarak anlatı metinlerinin, dil gelişimi sürecinde çocuklara neler kazandırabileceğini göstermek amaçlanmıştır.

Tezin kavramlarla ilgili bölümü hazırlanırken, Prof. Dr. Doğan Aksan'ın "Anlambilim" kitabındaki kavramlar esas alınmıştır.

"Dilara Akıncı'nın Hikâye Kitaplarının Sözcük Anlam Bilimi Açısından İncelenmesi" adlı tezin sözcük anlam bilimi açısından zenginliğini ortaya serebilmek, her şeyden önce dil, kelime, kavram, anlam ve anlam bilim konularının aydınlatılmasına bağlı olduğu için, başlangıçta anlam bilimi alanında kaynak taraması yapıldı. İncelenecek kaynaklar tespit edildi. Tespit edilen kaynaklardan notlar çıkarıldı ve bunlar fişleme usulüyle düzenlendi. Düzenlenen bilgiler tezde kullanılırken kendi cümlelerimiz konunun akıcılığını sağlayacak şekilde kullanıldı. Böylece tezin amacına ulaşmada kıstas kabul edeceğimiz kuramsal bölüm tamamlanmış oldu. Daha sonra araştırmamıza konu olan Dilara Akıncı'nın hikâye kitapları okundu ve sözcük anlam bilimi açısından malzeme niteliği taşıyan sözcüklerin taraması yapıldı. Tarama işleminden sonra sözcükler, incelemeye esas başlıklarla fişlendi.

Bundan sonraki süreç, tarama neticesinde fişlenen sözcükleri sözcük anlam bilimi açısından incelenecek başlıklara göre tasnif etmek ve bunlardan sözcük anlam bilim yönünden bir neticeye ulaşmak olmuştur. Sonuç değerlendirmesinde, incelenen kitapların çocuk kitapları olması sebebiyle, hikâye kitaplarının sözcük anlam bilimi kapsamında çocuğa göre olup olmadığı incelenerek değerlendirilmiştir..

Tezin inceleme kısmı, Dilara Akıncı'nın Betonlar Çiçek Açsa, Çitlembik Kız ve Lise Günleri adlı hikâye kitaplarıyla sınırlandırılmıştır.

Genel olarak tez, üç ana başlıktan oluşmuştur, bunlar:

- Giriş: Burada dil ve kavram özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

- I. Bölüm: Sözcük Anlam Bilimi: Bu bölümde sözcük, anlam, anlam bilim, sözcük anlam bilimi kavramlarına değinilmiş, anlam türleri, anlamın belirleyicileri ve ayırıcıları üzerinde durulmuştur.

- II. Bölüm: Çocuğa Görelilik İlkesi başlığı altında verilenler “çocuğa görelilik ilkesi” kavramı hakkında fikir edinilmesi ve III. bölümde yer alan inceleme kısmının daha iyi anlaşılması amacıyla verilmiştir.

- III. Bölüm: İnceleme Konusu Kavramlar ve Hikâyelerin Sözcük Anlam Bilimi Açısından İncelenmesi’dir. Burada, söz konusu olan kavramlar açıklanmış ve hikâyeler bu kavramlar ekseninde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, hikâyeler, sözcük anlam bilim açısından incelenirken hikâyelerden alıntılanan örneklerin sınırlı olmasına, verilen örneklerin incelenen kavramı yansıtmamasına çalışılmıştır. Ayrıca, incelenen kavram bakımından yeterliğe sahip olduğunu göstermek için hikâyelerin hemen her bölümünde o kavramla ilgili örnek verilmeye çalışılmıştır.

İncelenen hikâye kitaplarının sayfa sayısı Betonlar Çiçek Açsa’da 127, Çitlembik Kız’da 144, Lise Günleri’nde 191’dir. Kitaplara göre hikâye sayıları ise B.Ç.A.’da 10, Ç.K.’de birinci bölümde 5 ikinci bölümde 4 olmak üzere toplam 9, L.G.’de 5’tir.

Tez hazırlanırken, sözcüklerin yazımında TDK İmlâ Kılavuzu (2004 basımı) esas alınmıştır.

Hikâyelerde geçen ve sözcük anlam bilim açısından değerlendirilen bazı sözcüklerin ya da deyimlerin anlamları verilirken TDK Türkçe Sözlük’ten (2004 basımı) faydalanılmıştır.

Bu çalışmanın temelini atan ve çalışma sürecinde kıymetli desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Şener DEMİREL’e teşekkür ederim.

Mustafa AKSARI

Elazığ- Eylül 2006

KISALTMALAR

- Ar.** : Arapça
Fr. : Fransızca
Far. : Farsça
Lat. : Latince
B.Ç.A. : Betonlar Çiçek Açsa
Ç.K. : Çitlembik Kız
L.G. : Lise Günleri
s. : Sayfa

GİRİŞ

Dünyayı ana dilinin penceresinden gören insanoğlu, ana dilin kavramlarıyla düşünür, evreni de yine onunla biçimlendirir. “Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır.” düşüncesinden hareketle çocukların dünyalarını genişletmek de, onların dil sınırlarını genişletmekle mümkün olacaktır.

Özellikle çocuk yayınlarında yazarlar, cümle ve paragraflarını kurarlarken, sözcüklerini, söz gruplarını ve deyimlerini seçerlerken seslendikleri küçük okurların okuma yeteneklerini, kavrayış güçlerini ve sözcük hazinelerini daima göz önünde tutmalıdırlar. Çocuğa kazandırılacak yeni sözcükler, kitabın değişik yerlerinde kullanılmalı, anlamları sözün gelişinden ve cümlenin akışından anlaşılabilir. Sözcükler, çocukların yaş düzeyine göre belirlenmeli, özellikle canlı ve eylem bildiren sözcükler ağırlıkta olmalı, günlük yaşamın gerçekleriyle örtüşmeli, açık ve somut olmalıdır. Çocuklara konu ile ilgili olarak kavratılacak sözcükler parçanın içinde doğrudan sözcüğü açıklayıcı değil de cümlenin ya da olayın gelişinden anlaşılabilir şekilde olmalıdır. Bu kitaplarda kullanılan sözcükler, çocuğun sözcük dağarcığına uygun ve çocuğun etkili iletişimini sağlayacak şekilde olmalı; çocukların yaş düzeyine göre belirlenmeli; kavratılacak sözcükler de kitabın değişik yerlerinde kullanılmalıdır. Basit, canlı, sonuç bildiren, iyi fark edilen, akılda kalan ve kolay okunan sözcükler çocuğun dil gelişimine fayda sağlayacaktır.

İncelemedeki ana eksenini oluşturacak terim olan “anlam bilimi”; sözcüklerin, tümceler ve sözcüklerin anlamının incelenmesidir. Sözcük anlam bilimi ise, dilbilimde çeşitli adlarla anılan, genel dilde sözcük olarak adlandırılan öğelerin, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini anlam açısından inceleyen bir bilim dalıdır.

Sözcük anlam bilimi açısından yapılan bir inceleme, bir kitapta kullanılan sözcüklerin, dilin bütün olanaklarını yansıtmadığını göstermesi açısından değerlidir. Dilin bütün anlam özelliklerini yansıtan kitaplar, o dili kullananların sözcüklere dayalı ifade gücünü artıracak, bu da neticede bildirişimin kalitesini artıracığından o dili kullananlara ve dile olumlu bir şekilde yansıtacaktır.

Sözcük anlam bilimi üzerine yapılan çalışmada ana unsur, sözcük ve o sözcüğün cümlede kazandığı anlamdır. Bu çalışmalar aynı zamanda bir dil çalışması olduğundan dil üzerinde durmanın, dil-kavram-anlam bağlantısını tespit etmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1. Dil

Dil, sözlü ve yazılı olarak iletişimde kullandığımız, doğduğumuzda hazır bularak edinmeye başladığımız, doğrudan doğruya insana özgü, çok güçlü, büyümlü bir düzendir; düşünme ve düşünöleni aktarma dizgesidir. Dil dizgesinin bu büyümlü, sınırlı kaynaklara dayanan bir düzenden sınırsız kullanımlar oluşturmaya dayanır.

Duygularımızı, düşöncelerimizi, isteklerimizi sözcükleri sese bürönmüş kavramların oluşturduğu dil aracılığıyla yansıtmaya çalışırız. Bir ulusun söz varlığı, ses bayrağı olan, dün-bugün-yarın arasında köprü görevi üstlenen dil, bu büyümlü varlık, bizlere sınırsız yeni kavramlar üretme, yeni bağlantılar kurma, birbirinden farklı anlam dünyaları yaratarak konuşma ve yazma olanağı sunar (Sav, 2003:148).

İnsanı öteki yaratıklardan ayıran en belirgin niteliklerden biri düşünme ve konuşma yeteneğidir. Bütünüyle kendine özgü bir düşünme ve ses çevirme işlemini gerektiren bu dil yeteneği, aynı zamanda çeşitli bildirişme (communication) sistemlerinden birini meydana getirmiştir (Aksan, 1971:17).

Dilin bir özelliği de somut kavramların yanında yalnız dille var olan soyut kavramların oluşumunu ve aktarılabilmesini sağlamasıdır. Pek çok soyut kavram ancak dille vardır; varlıklarını dile borçludur. Zihinde belli bir tasarım, bir görüntü oluşturmadıkları halde dil aracıyla başkalarına aktarılabilir.

Dil, yalnızca düşünceyi aktaran, ileten bir dizge değil, aynı zamanda onu oluşturan, biçimlendiren bir dizgedir. Biz, dünyayı ana dilimizin penceresinden görür, onun kavramlarıyla düşünür, ana dilimizin kavramlarıyla evreni biçimlendiririz. Doğduğumuz zaman biz ana dilimizi söz varlığıyla, kavramlarıyla, dilbilgisi kurallarıyla çevremizde hazır buluruz. Onunla düşünür, dünyayı onunla algılarız. Ünlü düşünür Wittgenstein'in şu sözü bu gerçeği en iyi biçimde anlatır:

“Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır.”

Dilin kendine has kuralları oluşu konusunda Saussure, “Dil, kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir.” der (Vardar, 1983:36).

İlk kez Wilhelm von Humbolt'un ortaya koyduğu bir başka gerçeğ, dilin bitmiş bir iş, bir yapıt değil, yaratıcı bir zihin etkinliği olduğudur ki, bu da her dilin sürekli gelişmeler, değişmeler gösterdiği, yeni kavramlar türettiği, zamanla bir takım öğelerini yitirdiğidir. Toplumdaki gelişmeler, değişmeler ve bunların dile hemen yansması, dilin toplumla olan sıkı ilişkisini ortaya koyan kanıtların başında gelir (Aksan, 1997:13-15).

1.2. Dil Çalışmaları ve Anlam Bilim

XIX. yüzyıl başlarında dil araştırmaları bağımsız bir kimlik kazanarak dil bilime katılmaya başladıktan sonra dilin evrimsel boyutu başlıca inceleme alanı olmuş, kuruluş aşamasındaki anlam bilim de aynı yöntemsel eksene oturtulmuştur (Vardar, 2002:18).

Batıda retorik, Doğu'da *ilmü'l belaga* adı verilen, iyi ve etkileyici konuşmayı sağlayıcı bilgiler bütünü de bugün anlam bilim çerçevesi içine giren çeşitli konulara el atmıştır. Yeni bulunan ülkelerin dilleri üzerinde çalışmalarla birlikte, daha önce başlayıp XIX. yüzyılda güçlenen dil akrabalığı araştırmaları dilcilikte önemli adımlar atılmasını sağlamıştır.

Anlam bilimin tarihçesi üzerinde duran Tamba – Mecz dil araştırmalarını üç döneme ayırmaktadır:

I. Gelişmeci dönem: (1883-1931)

Sözcüklerin tarihi, dildeki anlamların gelişmesi, anlam bilimine özgü yasaların konması gibi konularla uğraşılan, Bréal, Trier... gibi bilginlerin dönemi.

II. Karma dönem: (1931-1963)

Sözcüklerin tarihi ve söz varlığının kuruluşu gibi konuların ele alındığı, Ulmann, Guiraud... gibi araştırmacıların dönemi.

III. Dilsel Modeller dönemi: (1963'ten bu yana)

Chomsky, Katz – Fodor... gibi bilginlerin temsil ettiği ve sözcük anlam biliminden tümce anlam bilimine geçişin ağırlık kazandığı dönem.

Bugün dünyadaki bütün çalışmalar gözden geçirilecek olursa dil bilimsel anlam bilimin iki alt alanı olduğu görülür.

1. Sözcük anlam bilimi

2. Tümce anlam bilimi

Araştırmaların eş zamanlı ya da art zamanlı yöntemle yürütülmesi, zaman içindeki gelişmelerin ele alınıp alınmaması bakımından, Durgun anlam bilim, Gelişmeli (tarihsel) anlam bilim ayrımına gidilebilir. Lerat'ın, “Anlam bilim sözcüklerin, tümcelerin ve sözcelerin anlamının incelenmesidir” biçimindeki tanımı uygun bir tanım olarak görülmektedir (Aksan, 1997:16-20).

1.3. Bir Dizge (Sistem) Olarak Dil ve Alt Grupları

XX. yüzyılın başlarından beri, özellikle Saussure'le dil bilime egemen olan ve çeşitli akımların temelini oluşturan bir ilke, dilin bir dizge (sistem) olduğudur. Saussure, gösterge kuramıyla dilin bir sözcükler, terimler listesi değil, birbiriyle sık ilişkiler içinde işleyen bir göstergeler bütünü olduğunu ileri sürmüştü ve kanıtlamıştır.

Burada yalnızca, Türkçe deki *çekmek* eylemini alarak bir göstergenin nasıl, bir bütün içinde değerlendirilebildiğine kısaca değinelim. Aşağıdaki örneklere bakılacak olursa *çekmek*'in anlamının ancak öteki öğelerle, belli bir bağlam içinde kesinleştiği görülür.

1. Çocuk masa örtüsünü çekerek üstündekileri düşürdü. (Örtüyü kendine doğru getirdi.)

2. Kadın o adamdan çok çekti (büyük sıkıntılara katlandı)

3. Adam bıçak çekti (bıçağını saldırmak için çıkardı)

4. Yemek suyunu çekti (kaynarken yemeğin suyu azaldı)

5. Bankadaki parasını çekti (hesabını kapattı)

6. Orhan fotoğraf çekti (görüntüyü filme aldı)

7. Odun 300 kilo çekti (300 kilo olduğu belirlendi)

Dil yalnızca gösterge yönüyle değil, bir bütün olarak birbirleriyle sınımsız biçimde işleyen dizeler, düzenler bütünüdür. (Aksan,1997:20-23).

1.4. Dilde Anlamlı Birimler

Dil biliminde anlamlı en küçük birimler biçim birim olarak adlandırılmaktadır. Biçim birim "En küçük anlamlı birim, en küçük gösterge"dir (Vardar, 2002:19).

Bağımsız biçim birimler elma, sivri, güzel, masa, yazmak, çevirmek gibi, belli bir kavramı yansıtan ve bir sözcükte madde başı olarak yer alan ses bileşimleridir. Bağımlı biçim birimler ise (-Ier), (-İyor), (-EcEk) vb. eklerden oluşur. Bunlar tek başlarına değil, ancak başka bir anlamlı birime bağlı olarak görev görürler ve bağımsızlarda olduğu gibi belli bir anlamı aktarmazlar.

Bağımsız biçim birim olarak nitelenen, genel dilde sözcük, dil biliminde Saussure'den beri çoğunlukla gösterge diye adlandırılan birimler, bağımlı biçim birimlerden farklı olarak konuşma ya da yazı yoluyla belli bir kavramı aktarabilen anlamlı öğelerdir.

Geceleyin bir kimse, sokakta *yangın!* diye bağırmaya başlarsa, mahallede yangın çıktığını, bunu birinin herkese duyurmak istediğini anlarız. Örneğin *yangın* sözcüğünü denizde yüzerken bağırarak söyleyen bir kimseye herkes şaşkınlıkla bakacaktır.

Tümce, bir düşünceyi, bir duyguyu eksiksiz açıklayan, bağımsız biçimde anlatan sözcükler dizisi, bir anlatım birimi olarak kabul edilmiştir. Sözce, konuşan kişinin iki susma arasında söylediklerini içeren, kimi zaman tek bir sözcükten, tek bir ünlemden, kimi zaman da birçok tümceden oluşan bir birim olarak tanımlanır (Aksan, 1997:27-30).

2. Kavramlaştırma (Anlamlama)

Kendine özgü bir dili olan her toplum, doğadaki nesnelere, değişik durum ve olayların, devinimlerin anlatımı sırasında birtakım ses bileşimlerinden yararlanır; bu ses bileşimleriyle onları kavramlaştırır. Kimi zaman kök ve ekleriyle türetmelere gider; kimi zaman ilgisi, benzerliği olan başka kavramlara dayanarak onlardan yaptığı aktarmalarla ad vermeye yönelir; böylece dildeki göstergeler oluşur. Nesne ve olayların belli bir ses bileşimiyle simgeleştirilerek kavramlaştırılmasına anlam biliminde anlamlama adı verilir. Türkler, dillerinin bilinen en eski döneminde güneşi *kün* (bugünkü gün) ses bileşimiyle adlandırmışlar, güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süreyi de onunla anlatarak bu göstergesi çok anlamlı duruma getirmişlerdir. Türkçe, güneşin ve ayın görünmesini *doğmak* kavramıyla birleştirmiş, *güneş doğuyor* ya da *ay doğdu* biçimindeki kullanımlara yer vermiştir. Güneşin doğduğu yöne bu nedenle *doğu* denmiştir.

Bir dilde bir nesne, çeşitli etkenlerle birden çok göstergeyle adlandırılmış olabilir. Örneğin kutup yıldızının Türkçede *çoban yıldızı*, *çulpan*, *demirkazık*, *zühre*, *venüs* gibi başka adları da vardır. Bu adlar genellikle bu nesneye değişik niteliklerine dayanılarak, ayrı adlandırma yollarından gidilerek verilmiş ya da yabancı dillerdeki ve aynı dilin değişik lehçelerindeki karşılıklarından aktarılarak yerleşmiş olabilir. Bu örnekle *çoban yıldızı*, çobanlara yol göstermesi, *demirkazık* ise durağan olması nedeniyle konmuştur; *zühre* Arapçadan, *venüs* Fransızcadan alınmıştır (Aksan, 1997:30-33).

2.1. Türkçede Kavramlaştırma

Her dil doğayı, nesnelere, eylemleri kendi görüşüyle, kendi yorumuyla dile getirir. Bu nedenle de bir dildeki bir gösterge, bir başka dildekiyle eş değerli olamaz; genellikle onu tam olarak karşılayamaz; İngilizce'deki *home*, Türkçede yerine göre *ev*, *yuva*, *yurt*, *vatan*... sözcükleriyle karşılanabilir; eş değerlisi bir Türkçe sözcük yoktur.

Anlamlama işleminin dillerde farklı oluşu anlam yapıları bakımından her dilde kendine özgü nitelikler kazandırır. Türkçenin bu açıdan en önemli özelliği, tek tek sözcüklerde olsun, kavramlaştırma sırasında doğadaki nesnelere dayanması, doğadaki nesnelere, biçimlere, renklerden yararlanarak, bir şeyi canlandırarak anlatmasıdır. Renk tonlarında var olan çeşitlilik ve canlı anlatım, başka dillerde rastlanmayan bir zenginliği ortaya koyar. Örneğin *kavuniçi*, *limonküfü*, *vişneçürüğü*, *sütlükahve*, *narçiçeği*... gibi.

Eğer bitki dünyasına bakacak olursak, bitkilerin doğadaki hayvanlardan, onların organ ve vücut bölümlerinden yararlanılarak adlandırıldığını gösteren birçok örnekle karşılaşırız. *Öküzgözü*, *öküzdili*, *kuşburnu*, *domuzayağı*... aktarmalarla oluşmuş göstergelerdir. Bir takım somut devinimleri gösteren eylemler birer aktarmayla soyut kavramların anlatımını da üstlenmişlerdir. Örneğin *ezilmek*, “O çocuk o evde çok ezildi” tümcesinde eziyet, sıkıntı çekmeyi, hor görülmeği anlatır.

Önceleri *elektronik beyin* tamlamasıyla ve *kompüter* yabancı terimiyle karşılanan terim *bilgisayar* bileşik sözcüğü türetilince dilde çabucak benimsenerek tutunmuştur. Bileşik sözcükler içinde anlam bilim açısından en ilginç olanlar, her ikisi birden kendi anlamlarının dışında kullanılarak yeni bir kavram oluşturan *çöpçatan*, *çibanbaşı*, *kılıbık*, *bityeniği*, *ipucu* gibileridir. *Çibanbaşı* örneğinde iki somut kavramın bir araya gelmesiyle soyuta dönüş söz konusu olmakta, soyut bir kavram somutlaştırılarak dile getirilmekte, böylece bu bileşik sözcük deyim aktarmalarının somutlaştırma türüne örnek oluşturmaktadır (Aksan, 1997:97-105).

2.2. Türkçenin Kavramlar Dünyası

Köktürk yazıtları, konularının kısıtlılığına ve taşa yazılma nedeniyle kısa anlatıma yönelmiş olmasına karşın daha VIII. yüzyılda dilin somut ve soyut kavramlar yönünden zengin olduğunu göstermektedir. Bugün *üleşmek*, *üleştmek* eylemleriyle dilimizde yaşamakta olan, *ül-* köküne dayanan *ülemek* eylemi Eski Türkçede de *parçalamak*, *paylaşmak*, *bölmek*, “insanın hissesine düşen pay” düşüncesiyle *baht*, *talih*, *mutluluk* anlamını da kazanmıştır. Kültigin yazıtında “kutum bar için ülüğüm bar

üçün...” (mutluluğum, talihim var olduğu için) biçiminde eş anlamlı iki sözcüğün kullanılmış olması daha o dönemdeki kavram zenginliğinin örneklerindedir.

Söz varlığının kısıtlılığına karşın aynı metinlerde *hilekâr*, *sahtekâr*, *aldatıcı* demek olan üç ayrı soyut kavramın geçmekte olması da ilgi çekicidir. *Kür* “hile, kandırma”, kökünden gelen *kürlüg* “hilekâr, aldatıcı”, *armak* “aldatmak kökünün türevi *armakçı* (aynı anlamda) ve *teblig* “aldatıcı” aynı tümcede kullanılmış bulunmaktadır. Yine aynı metinlerde toplumsal-siyasal birer kavram olarak *tarkanç* ve *bulganç* terimlerine rastlanmaktadır. Bunlardan *tar* ‘dar’ biçiminde, Uygur metinlerinde geçen köke dayanmakta, “ülkede huzursuzluk” anlamına gelmektedir. *Bulganç* ise bugün bulamak eylemlerinden yaşayan *bul-* kökünden gelmekte, yine ülkedeki karışıklığı anlatmaktadır.

Bugünkü Anadolu ağızları Türkçenin canlılığını ve anlatım gücünü yabancı etkilere karşın sürdüregelmekte, türetme eğilimi ve doğaya dayalı anlatım yollarıyla kendine özgü karşılıkları ortaya koyarak bünyesinde yaşatmaktadır. Sözcük sayısı 90.000 dolayında olan ağızlarda somut ve soyut kavramları karşılamak üzere çoğu zaman değişik kavramlaştırmalar görülür. Farsçadan gelme *havuç* kullanılırken bu sebze için Anadolu’da içlerinde *yerebatan*, *yeregeçen*, *kızılot*, *gelinparmağı*, *sivirtme* gibi ilginç adların da bulunduğu 24 kadar göstergeye rastlanmaktadır. Far. kökenli *merdiven* yerine *basak*”, *bastır*, *baskıç*, *basçık*, *basgaç*, *basıncak* sözcükleri bulunmakta, Ar. kökenli *cazibe*’nin Anadolu ağızlarındaki karşılığı *albeni* bugün ölçünlü dilde de yerleşmiştir.

Doğaya dayalı kavramlaştırma yolundaki güçlü eğilimi, özellikle renk adlarında ve tonlarında belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bu açıdan Türkçe, bütün lehçeleriyle birlikte zengin bir renk dünyası sergileyen bir söz varlığına sahiptir. *gülkurusu*, *böcekkabuğu*, *ördekbaşı*, *limonküfü*, *yavruağzı*, *keklikayağı* gibi renk tonları bu niteliğin tanıklarındandır.

Dikkat çeken bir başka konu akrabalık adlarıdır ki, bu alandaki zenginlik, Türklerde aile bağlarının güçlülüğü ve her bağın ayrı bir kavram haline getirilmesiyle ilgili olabilir.

Türkçedeki anlatım yollarının çokluğunu göstermek üzere Türkiye Türkçesinden bir örneği verebiliriz.

Benden	durmadan boyuna devamlı (olarak) sürekli (olarak) ha bire sık sık hep üst üste biteviye bidüzüye sabah akşam ikide bir Tanrı'nın günü Allah'ın günü ardı arkası kesilmeden	o çocuğa yardım etmemi istiyor.
--------	--	---------------------------------

Yakın anlamlı bu ögelere *daima*, *her daim*, *her zaman* gibileri de belli bir anlamı dile getirmek üzere ne kadar çeşitli ögelerin birbirinin yerine kullanılabileceği ortaya çıkar. Bu da Türkçenin kavramlar dünyasının zenginliğinin tanıklarından biridir (Aksan, 1997:105-111).

2.3. Kavram ve Kavram Alanı

Kavramın sözlüksel anlamı için Korkmaz: “Dünyadaki nesnelere, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir. Kavramın değeri, niteliği aynı dili konuşan kimselerce aşağı yukarı aynıdır” (Korkmaz, 1992:98) derken; Vardar: “Ortak özellikler taşıyan, bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlaksal imgesi; gösterilen” (Vardar, 2002:132) diyerek kavramın sözlüksel anlamını farklı bir anlatımla verse de kastedilen anlam birbiriyle örtüşmektedir.

İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırmayı, genel kavramlara ulaşmayı sağlar. Menekşenin, gülün, sardunyanın ortak niteliklerine dayanılarak yapılan bir sınıflama *çiçek* kavramına, köpek, inek, at, tilki, tavşan... gibi yaratıklar *hayvan* genel kavramına ulaştırır bizi. Böylece, bir sınıflandırmayla canlı, bitki, memeli... gibi genel kavramlar oluşur. İlk kez Lyons'un ortaya attığı *hyponymy* terimi bu olguyu dile getirir.

Bugün her ne kadar hiç kimse, ilk konuşan insanın nasıl, ilk sözcüklerini kullandığını bilmiyorsa da, dildeki gelişmelerin izlenmesiyle, başlangıçta bir nesne, bir devinim, bir olay için bir ses bileşiminin, bir sözcüğün kullanıldığını, bunların zamanla yeni anlamlar ve türevler kazandıkları kestirilebilir. Gökteki *ay'ı* gören insanoğlu, onu bir göstergıyla adlandırmış, ondan söz edeceği zaman kullandığı bu gösterge bir topluluk, bir toplum tarafından benimsenmişse bir dilin sözcüğü olmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, her dil birliği, kavramları kendi algılaması ve anlatımıyla değişik yollardan, değişik kavramlarla ilişki kurarak oluşturur.

Kimi bilginler, dilden aynı olarak kavramların var olabileceğini kabul etmemekte, buna karşılık kimileri ise dile dayanmayan, dilin dışında kavramların da bulunduğunu düşünmektedir. Kavramlar, insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden bir soyutlamayla dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır. Kavramı, kabaca bir tanımla "bir sözcükte madde başı olarak yer alan sözcükler" biçiminde niteleyebiliriz (Aksan, 1997:41-42).

Kavramların değeri evrensel ya da ulusal, hatta kişisel olabilir. *İğne* sözcüğü bir sağlık görevlisi, bir ev hanımı, bir terzi ya da bir çocuk için farklı şekilde olabilir (Eker, 2003:407).

2.4. Kavram Alanı (Dil Alanı, Sözcük Alanı) Kuramı

1931 yılında Alman dilcisi Trier tarafından ortaya atılan bu kuram yapısal bir anlayışı yansıtır. Kavramların zihinde birbirinden soyutlanmış olarak ayrı ayrı bulunmadıkları, bir mozaik gibi birbiriyle sınırlandıkları, içinde birbirlerini etkiledikleri alanlar oluşturduklarını belirtmiştir. Bunların yapı kuran bir bütün oluşturduğunu, bir bütünde yer alan her birimin öbürlerine bağımlı olduğunu kanıtlamıştır (Vardar: 2002:132).

Türkçeden birkaç örnek verecek olursak *alınmak, incinmek, kırılmak, gücenmek, darılmak, küsmek* gibi yakın anlamlıların oluşturduğu bir alanın varlığını düşünebiliriz. Türkçede, önceleri *şeftali, kayısı, zerdali, hatta armut* gibi meyvelerin ortak adı olan *erük* (erik) sözcüğün XI. yüzyıldan sonra beliren anlam daralmasıyla kavram, sonradan alan değiştirmiştir. Burada belirtmek istenen gerçek, insanın dünyayı ana dilinin penceresinden tanıdığı ve kavramların, kavram alanlarının o dile özgü olduğudur. Örneğin Türkçede *yıkama* işleminin değişik sözcükleri olan *yıkamak, çalkalamak, durulamak, şartlamak* kavramlarının özellikle sonuncu kavramın tümüyle aynı başka bir dilde bulmak kolay değildir. Türkçede, özellikle renkler dünyasında görülen çeşitliliği ve kendine özgü nitelikleri başka bir dilde bulamayız. Türkler de akrabalık adları da kendine özgüdür (Aksan, 1997:42-43).

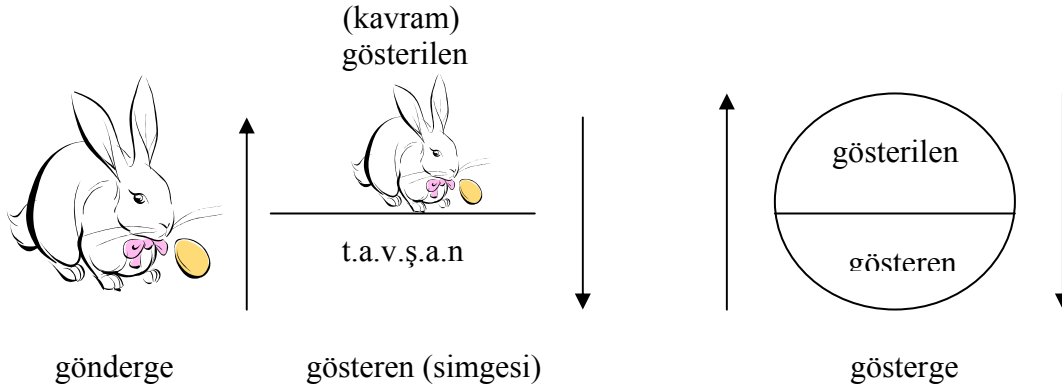
3. Gösterge Kavramı

Her dil, genel dilde sözcük denilen birimlerle konuşulur. Dil bilimde, çığır açan ünlü İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure'den beri bu ögeler için genellikle *gösterge* (Fr. *Signe, signe linguistique*) terimi kullanılmaktadır. Saussure'e göre dil bir sözcükler listesi değil, bir göstergeler dizgesi (sistemi)dir. Gösterge, dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birimdir (Vardar, 2002:106). *Gönderge*, gerçek dünyaya ait bir kavramken; *gösterge*, dilsel dünyaya ait bir kavramdır. Bir başka deyişle *gönderge*, dil dışı dünyada yer alan nesnenin kendisidir.

Kıran'a göre de *gönderge*, "Dil göstergesinin dil dışında gösterdiği her şeydir: soyuttur, somuttur, nesnedir, olaydır, olgudur, niteliktir, niceliktir, durumdur, kanıdır... Hatta kimi zaman gerçek dünya sınırlı ve dar geldiğinde, gönderge kurgusal dünyayı da içine alır" (Kıran, 1994:236).

Bizi çevreleyen doğada çeşitli nesnelere, varlıklar, olaylar, devinimler vardır. Örneğin kemirici bir hayvan Türkçede *tavşan* göstergesiyle adlandırılmıştır. Bu gösterge tavşan dediğimiz hayvanla onun adını birleştirmeyiz; bir dil birliğinde bir kavramla insan zihninde ona bağlı olarak bulunan ses imgesini birleştirir. Saussure'ün gösteren adını verdiği bu ses imgesi ses değil, sesin zihnimizdeki izi, imgesidir; ancak konuşma organlarımızla sesletildiği zaman sese dönüşür. Kavram ya da gösterilen ise nesnenin zihnimizdeki tasarımıdır.

Aşağıdaki şemada göndergeyle göstergenin karşılıklı ilişkileri ve göstergeyi oluşturan öğelerin bağlantısı belirtiliyor.

Şema 1

Göstergenin önemli bir özelliği, onun nedensiz oluşudur. Değişik insan toplulukları, kendi içlerindeki uyum, uzlaşmaya dayalı olarak aynı kavramı başka başka ses bileşimleriyle dile getirir.

Gösterenle gösterilen arasındaki ilişkiler Saussure'e göre çağrışım ilişkileridir ve bu iki öge sürekli olarak birbirini çağırır. Bilginin bu görüşüne karşı çıkan, bunların çağrışım olmadığını ileri süren ve yeni açıklamalar getiren başka dil bilimciler olmuştur. Saussure'ün gösterge kuramında göstergenin belirlenen nitelikleri arasında, onun birbiriyle çelişkili gibi görünen değişebilirliği ve değişmezliği de vardır. Örneğin *tavşan* yerine bir başka göstergeden ya da ses bileşiminden yararlanamaz. Değişebilirlik ise her dilin sürekli bir değişik içinde olması nedeniyle göstergelerde de zaman içinde gerçekleşebilecek değişiklikleri anlatır. Tavşan'ın VIII. yüzyılda *tabışgan* biçiminde geçtiğini gösterebiliriz. Öte yandan dil planlamaları, dil devrimleri sırasında bir göstergenin unutulması yerine bir başkasına bırakması değişebilirliğin tanıklarındandır. Örneğin, Türkçede *muallim*'in yerini *öğretmen*'in alması, *inhisar* yerine *tekel*'in kullanılması da bu arada düşünülebilir.

Saussure *anlam* kavramı, terimi yerine de *değer* kavramı terimini yeğlemiştir. Bilginin ölümünden sonra göstergenin dünyadaki nesnelere ilişkisi, insan zihnindeki ses imgesiyle olan bağlantısı ve öteki göstergelerle olan sıkı bağlantıları bulunan bu öğelerin dildeki değerleri bugün de hemen herkesçe benimsenmiştir; *gösterge* terimi birçok bilgin tarafından kullanılmaktadır.

Saussure'e göre insan zihninde göstergeler çeşitli çağrışımların odak noktasıdır; göstergeler, dört ayrı yönden başka göstergelerin çağrışımına yol açar.

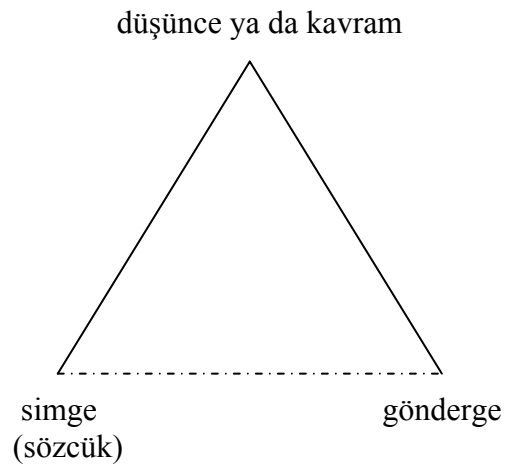
1. Aynı kökten gelen ögelerin,
2. Anlamca yakınlığı olan ögelerin,
3. Biçim yönünden eşlik gösterenlerin,
4. Ses imgesi açısından yakınlığı olan, sesçe benzeyen ögelerin çağrışımı, şeklindedir.

Bunu bir örnekle şemalandırmak mümkündür.

Şema 2

Saussure'den sonra İngiliz bilginleri Ogden ve Richards'ın gelenekselleşmiş (The Meaning of Meaning) yapıtlarında göstergeyle doğadaki nesne ilişkisi şöyle gösterilir:

Şema 3

Yukarıdaki şema 3'e göre de dünyadaki nesnelere (göndergelerle) sözcükler arasında bir bağlantı bulunmamakta (sözcüklerin nedensizliği dolayısıyla kesik çizgilerle gösterilmiştir) buna karşılık bu nesnelere kavram ve kavramla sözcükler arasında doğrudan bağlantı söz konusu olmaktadır.

Temeli Saussure'e dayanan gösterge bilim (semiology) çalışmaları dünyadaki her türlü iletişimde yararlanılan dil içi ve dil dışı bütün göstergeleri içine alan ve son yıllarda önemli araştırmalarla gelişen bir bilim dalıdır.

Alman dil bilimcisi Kloepfer, Peirce ve Jakobson gibi bilginlerin gösterge bilim çalışmalarının ışığında dildeki göstergelerin niteliklerini kendi görüşüne göre düzenleyerek onların üç tipini şöylece belirler.

3.1. İkona tipi göstergeler:

Nedensiz ögeler gibi olmayan resimleri, fotoğrafları andıran göstergeler. Bunlar doğrudan doğruya ses açısından gerçek benzerliğe dayanan, seslerin yansıtılmasına yönelen göstergelerdir.

3.2. Belirleyici, dizin tipi göstergeler:

Gösterilenle gösteren arasında gerçek bir ilişkiye, nedensizliğe işaret eden, parmak izleri, acıdan ileri gelen bağırma gibi belli bir olay ya da durumu ortaya koyanlar. Sesin yeğinliği, yumuşaklık veya sertliği, ton değişiklikleri gibi ruhsal durumu belirten ses özellikleri, konuşanın ruhsal durumu aracılığıyla bizde belli düşünce ya da kanıların oluşmasına yol açar. Pişmanlık belirtisi, tüh! ünlemi gibi.

3.3. Simge tipi göstergeler:

Gösterilenle gösteren arasında herhangi bir benzerlik veya ilgiye dayanmayan, yalnızca toplumun bir uyuşma ürünü olarak kullanılan göstergeler. Bunlar, kullandığımız sözcüklerin en büyük çoğunluğunu oluşturanlardır (Aksan, 1997:33-41).

I. BÖLÜM: SÖZCÜK ANLAM BİLİMİ

1. Sözcük, Anlam, Anlam Bilim ve Sözcük Anlam Bilimi

Genellikle kelime adı verilen belirti, bir kavramı bir ses yönü olan, zihindeki tasavvurları dilden dile değişen ses dizeleriyle söz haline getiren, her dilin kaynaşmış bir düşünce-ses birleşimidir; dildeki başka öğelerle ilişkili bir anlama ve anlatma birimidir. Dünyadaki başlıca bildirişme sistemi olan dil'in en önemli ögesidir (Aksan, 1971:32).

Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki; kelime ister zihin dünyasının bir ögesi, dünyanın insan zihnindeki bir görüntüsü olarak; ister bütünüyle kendine özgü ruh ve düşünce işlemlerini yansıtan bir varlık olarak kabul edilsin, bir takım ses birleşimleriyle kesinleştiği için onu dil çalışmalarında bir birim olarak alabiliriz. Anlam biliminde bir çıkış noktası sayabiliriz. Birden fazla kelimedeki kurulu bu gibi öğelerde kelimeler çoğunlukla teker teker belli kavramları yansıtmazlar; bu öğelerin birlikte, ortaklaşa tek bir kavramı anlattıkları görülür. Örneğin: Türkçede *adam* ve *akıllı* kelimelerinin hangi kavramları anlattıkları bellidir. Fakat dilimizdeki *adamakıllı* birleşik zarfının anlam bakımından *adam* ve *akıllı* ile bir ilgisi kalmamıştır. Aynı kavramı *yerine göre, gereği gibi, ziyadesi ile, çok fazla, çok, bayağı, iyiden iyiye, fena halde* sözleri ile karşılaşılabılıriz. Fakat kavramı tam yansıtamayız (Aksan, 1971:34).

Öte yandan, göz ardı edilmemesi gereken bir gerçek vardır. O da, tek tek göstergeleri hiçbir zaman anlamdan bütünüyle soyutlayarak ele alamayız. Yalnızca tek anlamlı göstergeler değil, çok anlamlı öğeler de söylendiğinde göndergesel anlamlarının hemen zihnimizde aydınlandığını, devreye girdiğini görürüz. Bir göstergenin çeşitli kullanımları, yeni anlamları çeşitli aktarmalar, özellikle deyim aktarmaları yoluyla, o gösterge kullanıldıkça, zaman içinde ortaya çıkar. Başlangıçta bir göstergenin mutlaka nesneyi, bir duyguyu, bir kavramı adlandırması söz konusudur. Örneğin *göz*, başlangıçta yalnızca insanın görme organını anlatmak üzere kullanılmış, zamanla, onunla bir yönden ilişkisi, yakınlığı, benzerliği bulunan başka kavramlara yaklaştırılarak *kaynak* (su), *delik*, *bölme*, *ağacın tomurcukları yeri* gibi somut, *nazar* gibi soyut yan anlamlar kazanmıştır. Ünlü düşünür Wittgenstein “Sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımınıdır” der. Aksan, sözcük anlam bilimi diye bir alanı göz önünde tutarak sözcüğe dayalı bir anlam tanımını şöyle yapar: Dilde birer *gösterge* niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı bir takım belirleyicileri bulunan

sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavramdır (Aksan, 1997:45-48).

Mademki kelime denen ses birleşiminin kavramla sıkı sıkıya bağlı olduğu kabul ediliyor, o halde kelimenin anlamından söz etmek, onun yansıttığı kavramları teker teker, anlam olarak düşünmek yanlış olmaz (Aksan, 1971:54).

Türkçede *iyi*, *fena* ve *kötü* birbirine karşıt kavramları yansıtan ters anlamlı üç sözcüktür. Ama biz dildeki öğeleri öyle esnek kullanıyor, öyle değişik işlevlerle görevlendiriyoruz ki, kimi zaman bu ters anlamlı sözcükler aynı anlamı yansıtabiliyor:

Adamı iyi dövmüşler,

Adamı fena dövmüşler,

Adamı kötü dövmüşler, örneklerinde olduğu gibi.

Ayrıca, “Çoktan unutturdum ben seni çoktan - Ah bu şarkıların gözü kör olsun” diyen söz yazarı, şarkıların gözünün olmadığını bildiği halde onların kör olması dileğinde bulunabilmekte, ancak bunu yaparken bambaşka bir düşünceyi, duyguyu yansıtmaya çalışmakta, Türkçedeki “.....nin gözü kör olsun” ilenmesinin olağan kullanımından yararlanmaktadır. Burada anlatılmak istenen, birtakım anıları canlandıran şarkıları yüzünden sevgilinin hep anımsandığı, unutulmadığıdır (Aksan, 1997:44).

Dildeki, bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik. Anlamı, dil içi bağıntıların yanı sıra bağlam ve durum belirler. Sözcüğün kullanıldıkları bağlam kadar anlam vardır, denilebilir. Bu nedenle, çizgisel olmayan, sayısal-dijital ortama aktarmak şu ana değin mümkün olamamıştır. (Vardar, 2002:18).

Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Gerçi, dillerin söz varlığının bir bölümünü oluşturan yansıma sözcükler ile sözcüklerin gösterdikleri arasında nedensel bağ vardır. Çatır çatır dokumak, patlamak, hapşırık, v.b. sözcükler doğa seslerinin taklit edilmesiyle oluşmuştur. Ancak bu tür örnekler genel kuralı yansıtmaz. Aynı şekilde demir sözcüğü ile, bu sözcüğün işaret ettiği maden arasında her han gibi bir bağda yoktur (Eker, 2003:406-407).

Anlam, sözcüğün söz içindeki diğer öğelerle bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biridir. Kavramların değeri evrensel ya da ulusal, hatta kişisel olabilir. Örneğin, *iğne* sözcüğü bir sağlık görevlisi, bir ev hanımı ya da bir çocuk için farklı şekillerde tasarlanacaktır. Dilde salt anlam da özgür, diğer konuşurlardan bağımsız bir tasarımın sonucu olan göstergeden söz edilemez.

Sözcüklerde genellikle ilk olarak, temel ya da en yaygın anlam açıklanır, ancak temel anlam genellikle aynı zamanda en yaygın anlamdır. Daha sonraki anlam ya da anlamlar yaygınlık ve kullanım derecesine göre sıralanır. Terimler çeşitli bilim, sanat ve meslek alanlarında kullanılan özel anlamlı sözcüklerdir. Yazı dilinin kimi sözcükleri bilim, sanat v.b. alanlarda özel anlamlar kazanır ve terim olarak kullanılır. Mecaz çerçevesinde eğretileme, mürsel mecaz, benzetme gibi anlatıma incelik, imge, derinlik boyutları katan anlamlar da vardır (Eker, 2003:408-409).

Anlam bilim, kısaca anlamın incelenmesi olarak ele alınır (Lyons'dan aktaran, Kocaman, 1983:358). Başka bir ifadeyle anlam bilimi, bir dildeki sözcükleri-cümleleri anlam bakımından ele alan, sözcüklerin ses yapıları ile ifade ettiği kavramlar, yani, dil ve düşünce yapısı arasındaki ilişkileri inceleyen dil bilgisi dalıdır. Sözcükler, cümlecikler, cümleler söz öbekleri; konuluş, türeme, kuruluş anlamlardan başka, çok kez, o anlamları gölgede bırakacak canlı, kavrayıcı bir kullanış anlam, bir duygu ve imge değerleri taşırlar (Eker, 2003:405).

Anlam bilim, doğal dillerdeki anlam evrenini inceler. Kuramsal olarak, bir dilde anlamla ilgili her şey anlam bilimin alanına girer, bu anlamlar biçimbilgisinin, söz dizimin ya da sözcük bilimin ürettiği anlamlar olabilir. Anlam bilim araştırmaları her zaman sözcüklerin anlamına yönelik olmuştur (Kıran, 2002:239).

Sözcük anlam bilimi de, dil biliminde çeşitli adlarla anılan, genel dilde sözcük olarak adlandırılan ögeleri, bunların türemiş ve başka ögelerle bir araya gelmiş biçimlerini anlam açısından inceleyen bir anlam bilim dalıdır (Aksan, 1997:27).

1.1. Anlam Türleri

Anlam türleri içerisinde *göndergesel anlam* değişik yazarlarca *temel anlam ögesini içeren anlam, kavramsal anlam, kavramsal içerik, sözcüksel anlam...* gibi karşılıklarla da anılmıştır.

En çok söz konusu edilen türler arasında çağrışımsal anlam ve duygusal anlam türleri de vardır. Çağrışımsal anlam bir göstergenin ya da daha büyük bir birimin insanda, çağrışımına yol açtığı çeşitli tasarımlara verilen addır.

Duygusal anlam diye adlandırılan anlam türü, kimi dilcilerce sözcüğün taşıdığı duygu yükü olarak nitelenirken kimi dilciler de onu “konuşma sırasında konuşanın dinleyene yansıttığı kişisel duygu ve davranış özellikleri” olarak belirlerler (Aksan, 2000:174).

J. Lyons, anlam türlerini iletişim türleri içinde, onlarla bağıntılı olarak ele almakta, betimleyici, toplumsal ve anlatıcı olmak üzere üç anlamsal bildirme tipi, üç anlam türü belirlemektedir.

Betimleyici anlam, belli bir betimleme işlevini yerine getiren ve bunun dışında, ek niteliğinde, betimleme dışındaki bildiriye içermeyen anlam türüdür.

Anlatıcı anlam, konuşanın bütün özelliklerini içeren ögelerdir.

Toplumsal anlam ise toplumsal bağıntılar ve ilişkiler kurmak için kullanılan anlam görünümü biçiminde tanımlamaktadır (Aksan, 2000:175).

“Bu yol uzun değildir” tümcesi açık, anlaşılması kolay, dilbilgisi kurallarına uygun bir Türkçe tümcedir (olumsuz bir ad tümcesi). Başka dillere çevrilmesinde hiçbir zorluk söz konusu olamaz. Bu tümcenin yapı kuralları, dayandığı derin yapı ve derin yapıdan yüzeysel yapıya dönüşü kolayca açıklanabilir.

Ancak, “Ahmet Ağa’yı da öldürdük.” (İşlenmiş bir cinayet söz konusu olmadığı gibi ölümüne tanık olduk, hatta çok üzüldük.) tümcesinde olduğu gibi bir düşüncemizi, belirli anlamlarından uzaklaşmış tek tek birimlerin kurdukları yepyeni ilişkilerle açıklayabiliriz. Konuşurken de yazarken de etkili ve özgün bir anlatım sağlayabilmek için değişik, yeni yollara başvurabiliriz (Aksan, 2000:176).

1.2. Sözcük Anlam Biliminde Kılınış ve Görünüş Kavramları

Kılınış, eylem niteliği taşıyan sözcüklerin tek başlarına, kendi içlerinde, zaman açısından özelliklerinin belirlenmesiyle ilgilidir. Adların ve sıfatların çoğunluğunun durağan nitelik taşımalarına karşılık eylemler bir başlama, bir sürme, bir bitme anlatır. İşte, eylemlerin bu özelliğine kılınış denmektedir.

Görünüş kavramı yine, eylemlerle ilgili bir dilbilgisi ulamıdır. Konuşan, tümceler üreten bir konuşmacının eylemi, içinde bulunulan durumla ilişkili olarak, kişisel görüş ve yorumuyla kullanışını, eylemi öznel yorumlayışını anlatır.

Ünlü İsveçli Türkolog ve dil bilimci Johanson, Türkçede zaman gösteren biçim birimleri, yansıttıkları zamanlar bakımından çeşitli kaynaklardaki kullanımlarından yararlanarak incelemiştir. Türkçede çekim biçim birimlerinin bu bakımdan değerlendirilmesi, değişik zamanları gösteren, çekimli eylemlerin nasıl, birbirinden farklı zamanları da dile getirebildikleri göstermesi açısından önemlidir. “Pazar günleri dedeme giderim” (Her pazar anlamı vardır.) , “Erkenden evlenir, çoluk çocuğa karışır” (Evlenmiş, çoluk çocuğa karışmış anlamı vardır.) (Aksan, 1997:86-87).

II. BÖLÜM: ÇOCUĞA GÖRELİK İLKESİ

Çocuk Edebiyatı, çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayal, duygu, düşünce ve duyarlılıklarına, zevklerine eğilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilen çocuksu bir edebiyat olarak ifade edilebilir. Sever, Çocuk Edebiyatını, 1-Çocuklar için yaratılmış edebiyat, 2-Çocuklar baş kişi alınarak yaratılmış edebiyat diye nitelendiriyor” (Sever, 2000:102).

Çocuk Edebiyatı, ana dili temel becerileri (dinleme, okuma, konuşma, yazma) üzerine oturmaktadır.

Çocuk Edebiyatı kapsamında değerlendirilen Dilâra Akıncı'nın Betonlar Çiçek Açsa, Çitlembik Kız ve Lise Günleri adlı hikâye kitaplarının sözcük anlam bilimi açısından incelemesi ve değerlendirilmesi sırasında zaman zaman çocuğa görelikten bahsedilmiştir.

Genel olarak çocuğa görelik, çocuk yayınlarının, gerek biçim (ciltleme, kapak, kâğıt, boyut, resimler, yazı büyüklüğü, sayfa düzenlemesi) gerekse içerik (plân, tema, ana düşünce, kahramanlar, dil ve üslup, bakış açısı) yönüyle çocuk eksenli düşünülmesi ve değerlendirilmesidir.

Bu başlık altında verilenler “çocuğa görelik ilkesi” kavramı hakkında fikir edinilmesi ve III. bölümde yer alan inceleme kısmının daha iyi anlaşılması amacıyla verilmiştir. Başlı başına bir konu olan “çocuğa görelik ilkesi” üzerinde durulurken sadece sözcük anlam bilimiyle bağlantısı olan başlıkların ele alınmasına dikkat edilmiştir.

1. Konu Yönünden:

Çocuk edebiyatı ürününün konusu çocuğun yaşına, ilgi alanlarına dönük olmalı, onu sürüklemeli ve ona heyecan vermeli; onda merak uyandırmalıdır. Olaylar ele alınırken çocuğu bir yandan doğru bilgilendirmeli; duyuşsal dünyasını beslemeli ve mizah dünyasını da geliştirmelidir. Kitabın konusu öğüt verici, birbirinin tekrarından oluşan sözcüklerle sürdürülmemelidir. Olayların içinde herkes kendine göre bir düşünce bulunmalı, kendine yakın bir kabul alanı oluşturulabilmelidir (Güleryüz, 2002:202).

Çocuk yayınlarında konu seçimi çok önemlidir. Bu seçimde, çocukların evrensel nitelik taşıyan ruhsal özellikleri yanında, onların dünyasına ayrı bir renk ve kişilik kazandıran ulusal kültür değerlerini, içinde yaşadıkları toplumun benimsediği ahlak kurallarının, gelenek ve göreneklerinin de göz önünde tutulması gerekir. (Oğuzkan, 2001:367). Çocuk kitaplarının konusu, yurt, hayvan, orman sevgisi, doğa olayları,

gezegenler, yıldızlar, uzay, yaşama sevinci, arkadaşlık, dostluk, anne, aile, kardeş ve diğer aile kişileri olabileceği gibi, yardımlaşma, işbirliği, bilimsel çalışmalar, zorlukları yenme, problem çözme ve araştırmalardan da oluşabilir (Güleryüz, 2002:202).

Çocuk yayınlarında ele alınan konular genellikle eğlendirici ve dinlendirici nitelikte olmalıdır. Seçilen konuların bir bölümü ise çocukları düşünmeye yöneltmeli ve onların birtakım görüşler kazanmalarını sağlamalıdır. Çocuklara sağlam ve geçerli inançlar aşılayacak, onların demokratik yaşayış biçimlerine karşı güvenlerini artıracak ve ulusal değerlere karşı besledikleri saygıyı daha güçlü hale getirecek konulara da şüphesiz ağırlık verilmelidir. Bundan başka çocuklarda mizah duygusunu geliştirecek konular hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Çocuk yayınlarında konu ne olursa olsun imkân ölçüsünde hareket unsuruna önem verilmelidir. Çocuklar bir düşünce veya görüşün tekrar tekrar anlatıldığı, açıklandığı ve örneklerle ispatlanmaya çalışıldığı eserlerden çok, hareketli olayların ve hayat durumlarının tasvir edildiği eserleri okumaktan zevk alırlar (Oğuzkan, 2001:368).

Dilâra Akıncı'nın hikâyelerinin konu açısından zengin; çocuğun ilgi alanına dönük, onu sürükleyen, ona heyecan veren türden seçilmesi çocuğu okumaya yöneltecektir. Okuma eylemini zevkle gerçekleştiren çocuk, dolaylı olarak hikâyedeki sözcük anlam biliminde bahsedilen kavramları da alacaktır. Bu da çocuğun dil gelişimine fayda sağlayacaktır.

2. Ana Fikir (İleti) Yönünden: Çocuk kitaplarında ana düşünce, kitabın yazılmasına neden olan, yazarın okurla paylaşmak istediği temel ileti olarak da ifade edilebilir. Ana düşünce, çocuğu saplantılı hale getirmemeli, onu değişik olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurmaya yardım etmeli, çocukların esnek düşünmesini sağlamalı, yaratıcılıklarını desteklemeli, öğrenmeye karşı güdülemelidir (Güleryüz, 2002:202.)

3. Dil ve Üslûp Yönünden:

Üslûp yazardan yazara değişen bir anlatım yolu veya biçimidir. Her yazar bir düşünceyi, duyguyu, olayı ve hayat durumunu kendi edebiyat anlayışına, eğitim seviyesine ve kişisel zevklerine göre anlatır, açıklar. Kimi edebiyatçıların üslûbu akıcı, canlı ve sürükleyici olur; kimi edebiyatçıların üslûbu ise özentili olur. Kimileri de özensiz, yalın bir anlatım yolu tercih ederler.

Çocuk yayınlarında üslûp ve dilin önemi çok büyüktür. Yapmacık, zevksiz veya bayağı bir anlatım biçimi ile kaliteli bir çocuk eserinin meydana getirilmesi düşünülemez. Yaşama şansını yitirmiş, eski ve anlaşılması güç sözcük ve deyimlerle de çocuklarda okuma zevki uyandıracak ve geliştirecek eserler yazılması mümkün değildir (Oğuzkan, 2001:370).

Üslûbu belirleyen etmenlerin başında şüphesiz, kullanılan dil ve onun sözcükleri gelir. Cümle yapısı, seçilen sözcüklerin arasındaki anlam veya ses ilişkileri, başvuru alan değişimler gibi unsurlar üslûba ayrı bir kişilik kazandırır.

Çocuk yayınlarında yazarlar cümle ve paragraflarını kurarlarken, sözcüklerini ve deyimlerini seçerken seslendikleri küçük okurların okuma yeteneklerini, kavrayış güçlerini ve sözcük hazinelerini daima göz önünde tutmalıdırlar. Ortalama beş veya altı sözcükten oluşan ve içinde tek özne ve tek yüklem bulunan cümlelere öncelik verilmelidir. Yersiz yersiz sıfat kullanmasından da kaçmalıdır. Edilgen çatılı fiiller yerine etken çatılı fiiller kullanılması anlatıma sadelik ve canlılık kazandırır. Küçük çocuklar için yazılan eserlerde az kullanılan veya söylenişi güç olan sözcükler bulunmamalıdır. Yöresel veya çevresel deyimler de kimi okurlar için bir anlatım güçlüğü doğurabilir. Öğrenci yazı ve kitapların dışında sık sık terim kullanmak yerine kavramları kolay anlaşılır biçimde açıklamak yolu seçilmelidir.

Beş duyu ile ilgili sözcükler masallara, hikâyelere ve güldürücü yazılara canlılık verir. Çocuklar uzaktaki bir yıldızın göz kırpmasını, zillerin neşeli seslerini, bir hayvan postunun gıdıklanmasını, olmuş meyvelerin kokusunu ve soğuk sütün tadını anlatan hikâyeleri okumayı çok severler.

Çocuk kitaplarında kullanılan dil oldukça önemlidir. Çocuğun yaşlarına uygun olan sözcükler kullanılmalıdır.

Cümleler uzun olmamalı, ortak olarak kabul edilen yazım kuralları kullanılmalıdır. Cümlelerin dilbilgisi bakımından aksak ve yanlış yönleri bulunmamalıdır. Kullanılışında da kurallara uyulmalıdır. Çocuklara konu ile ilgili olarak kavratılacak sözcükler parçanın içinde, doğrudan sözcüğü açıklayıcı değil de cümlenin ya da olayın gelişinden anlaşılabilir şekilde olmalıdır. Üslûp olarak, güldürücü, eğlendirici, sürükleyici olmalı ve tatlı bir gerilimle çalışmalar sürdürülmeli.

Çocuk kitaplarının sözcük yapısı ve sözcük sayısı, kitabın anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Çocuk kitaplarında kullanılan sözcükler, çocuğun sözcük dağarcığına uygun ve etkili iletişimi sağlayacak nitelikte olmalıdır. Çocuğa kitap içinde

kazandırılacak yeni sözcükler, kitabın değişik yerlerinde dört beş defa kullanılmalı, sözün gelişinden ve cümlenin yapısından anlaşılabilirliktir. Sözcükler, çocukların yaş düzeyine göre belirlenmeli, özellikle canlı ve eylem bildiren sözcükler ağırlıkta olmalı, günlük yaşamın gerçekleriyle örtüşmeli, açık ve somut olmalıdır. Kısaca, çocuk kitaplarında kullanılan sözcükler basit, canlı, sonuç bildiren, iyi fark edilen, akılda kolay kalan ve kolay okunan sözcüklerden oluşmalıdır. İndiana Üniversitesi'nde Wolpert'in yaptığı bir araştırmaya göre, üç harfli sözcüklerin, beş harfli sözcüklere göre belleğe daha kolay yerleştikleri, somut sözcüklerin, soyut sözcüklere göre daha kolay öğrenildiği saptanmıştır (Güneş, 2000: 336-337).

Dilâra Akıncı'nın hikâyelerinde eylem bildiren sözcüklere ağırlık verilerek cümlede canlılığın sağlanması, beş duyu organına yönelik sözcüklerin kullanılması, daha çok somut sözcüklere yer verilmesi, anlatımın akıcı ve hareketli olması sayesinde ilgi ve merak hikâyelerin sonuna kadar canlı tutulmuştur. Çocuk, kitapla iç içe olunca hikâyelerde kullanılan dil özellikleri, çocuğun okuma, algılama ve duyma yeteneklerini geliştirecek, dil gelişimine katkıda bulunacaktır.

4. Kahramanlar Yönünden: Eserlerde olayların oluşması için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramları şahıs kadrosu (kahramanlar) söz grubuyla adlandırıyoruz (Aktaş, 1991:148).

Çocuk kitaplarında kahramanlar, çocukların gelişim özelliklerine uygun düşmelidir. Kahramanların çocuklar için birer model olacakları düşünülürse, kahramanların fiziksel ve psikolojik özellikleri açık seçik ve güçlü olarak anlatılmalıdır. Kitabın kahramanları çok olmamalı, çocukları anlam karışıklığına sokmamalıdır

Masal ve masalımsı eserler dışındaki eserlerin önde gelen kişileri, özellikle çocuk okurlar söz konusu olduğu durumlarda, gerçek veya hiç olmazsa gerçeğe yakın olmalıdır. Aksi halde çocuklar okudukları eserlerde başlarından türlü olaylar geçen kişilere inanmakta güçlük çekerler.

Çocuk yayınlarında çok sayıda kahraman yerine az sayıda kahramanın bulunması uygun olur. Hele küçük çocuklar için yazılan eserlerde bir iki kahraman yeterlidir. Bir avcı ve köpeği, bir çocuk ve kardeşi, bir ördek ve yavruları gibi. Çocuklar, kendi yaşlarındaki kimselerin başlarından geçenleri dinlemekten ve okumaktan zevk alırlar. Bu nedenle kahramanları çocuk olan eserleri, öteki nitelikleri de taşıdıkları takdirde daha çok beğenileceği açıktır (Güleryüz, 2002:202).

III. BÖLÜM:

BETONLAR ÇİÇEK AÇSA, ÇİTLEMBİK KIZ, LİSE GÜNLERİ HİKÂYE KİTAPLARININ SÖZCÜK ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bu başlık altında verilenler, inceleme konusu hikâyelerin anlam bilim açısından hangi düzeyde olduğunu belirlemeye yöneliktir. Bunu sağlayabilmek için söz konusu kavramlar hakkında bilgi verilmiş ve bu bilgiler ışığında hikâyelerin anlam bilim açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Hikâyelerin değerlendirilmesinde en önemli ölçüt olarak hikâyeleri oluşturan cümleler görülmüştür. Sağlıklı bir değerlendirmeyi sağlamak için de örnekleri, hikâyelerin her bölümünden almaya özellikle dikkat edilmiştir.

Örnekler verilirken yan anlam, mecaz anlam, ad aktarması, çok anlamlılık, eş adlılık ve eş anlamlılık gibi başlıklar altında verilen örneklerde sözcüklerin konuyla ilgili olan anlamları TDK sözlükten yararlanılarak verilmiştir.

Aşağıda yer alan başlıklar, söz konusu kavramı içeren kuramsal kısımla hikâyelerde tespit edilen ve o başlığı ilgilendiren örnekleri barındırmaktadır.

1. Temel (Düz) Anlam

Bir ses bileşiminin başlangıçtaki yansıttığı ilk ve asıl anlama temel anlam adı verilir (Korkmaz, 1992:140). Temel anlam, sözlüksel, göndergesel, kavramsal anlam ve kavramsal içerik gibi terimleri de karşılar.

Eğer tümce ya da iletişim düzeyinde düşünecek olursak temel anlamı, belli bir bildirinin dinleyen ya da okuyana aktardığı kesin, dolaysız anlam diye niteleyebiliriz (Aksan, 2000:181,182).

Vardar da temel anlamı, “Bir göstergenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesnelere sınıfı” olarak belirtiyor (Vardar, 2002:85).

Her dil, dünyadaki nesne ve olayları, zihindeki düşünceleri kendine özgü algılamayla, kendi ses dizgesi içinden aldığı seslerin birleşimiyle oluşmuş bir simgeye dönüştürerek kavramlaştırır. Anlam bilim açısından dünyadaki nesnelere, adlandırılan şeylere gönderge denir.

Eğer belli bir bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak örneğin *keci*, *çiçek*, *balık* göstergelerini ele alacak olursak bunlar söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihnimizde bir tasarım, bir görüntü

oluşturdukları görülür ki, bu görüntüler *köpek*, *ot* ya da *kuş* göstergelerinden bütün bütün farklıdır. İşte örneğin *keci* sözcüğü söylendiğinde zihnimize beliren bu tasarıma temel anlam ögesi adını veriyoruz. Bilginlerin kimi zaman değişik adlarla ve yorumlarla değindikleri bu tasarım, zihnimize canlanan bu imge, sözcük açısından düşünülünce sözcüğün göndergesel anlamı olmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta, dillerin zaman içinde gerçekleşen ve toplum yaşamıyla sıkı sıkıya bağlantılı olan değişimleri sırasında bir göndergenin göstergeyle olan ilişkisinde değişmeler olabileceği, birtakım anlam ayırımlarının ortaya çıkabileceğidir. Örnek olarak bugünkü ortak dilde *konmak* eylemi genellikle kuşların ve uçan nesnelere bir yere inmesini anlatırken VIII. yüzyılda, Köktürk yazıtlarında *yerleşmek*, *yurt tutmak* anlamına geliyordu. XV. yüzyıla ait Dede Korkut Kitabında *durmak* eylemi *kalkmak*, *ayağa kalkmak* anlamında kullanılıyordu. Ancak, unutulmamalıdır ki, kimi göstergeler, en eski belgelerindeki anlam özelliklerini, ses ve biçim farklılaşmalarına karşın değiştirmeden kalabilmektedir. Köktürk yazıtlarındaki *adak* (ayak), *kulkak* (kulak), *köz* (göz), *saç* (saç)... gibi organ ve vücut bölümü adları, *at* (at), *buka* (boğa), *keyik* (geyik) gibi hayvan adları ve daha birçok sözcük böyledir (Aksan, 1997:50-52).

Temel anlam, bir sözcüğün tek başına okunduğu zaman akla gelen ilk anlamı olduğu için temel anlam alanına giren sözcükler tek başına söylendiğinde ya da yazılı olarak okunduğu zaman zihnimize bir tasarım, bir görüntü oluşturur. Sözcüğün söylendiği zaman zihnimize beliren tasarım temel anlam ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum sözcüğü okuyan herkeste aynı şekilde görülmektedir.

Dilara Akıncı'nın hikâyelerinde temel anlam ögesi yoğun bir kullanıma sahiptir. Temel anlam alanına giren sözcükler, sanatsız ve dolaysız anlatımın olduğu cümlelerde kullanılmıştır.

Aşağıda vereceğimiz temel anlama dayalı örneklerin cümle değerinde olmasına dikkat ettik, çünkü bir sözcüğün anlamını en fazla belirleyen, cümlede kazandığı anlamdır. Hikâyelerden alıntılanan aşağıdaki cümlelerde geçen sözcüklerin anlamları ile sözcüklerin tek başlarına düşünüldüğü zamanki akla gelen ilk anlamı aynıdır, dolayısıyla bu cümlelerdeki sözcüklerin tamamı temel anlam alanına giren sözcüklerdir.

Gözlerimi açıp gökyüzünde parlayan yıldızlara baktım (B.Ç.A. s.11).

Dallardan birine bacaklarımı dolar; annem gelip beni yalvar yakar indirinceye kadar baş aşağı sallanırdım (B.Ç.A. s.31).

Dışarıya oynamaya çıktığımda çevremde daima tırmanabileceğim ağaçlar olurdu (B.Ç.A. s.43).

Dadı üst kattan görüldüğünden daha yaşlı, ama en az bizim kadar çevik ve sağlıklı görünüyordu (B.Ç.A. s.72).

Karınları doyan yavrular küçük çocuklar gibi zıplayarak birbirlerini kovalamaya başlıyorlardı (B.Ç.A. s.90).

Ertesi gün öğleden sonra çardağımızın altında yemeğimizi yerken tepedeki yokuştan gelen çocuk sesleriyle irkildik (B.Ç.A. s.118).

Havaya kaldırdıkları minik kuyrukları sürekli üşümüş gibi titrer durur (Ç.K. s.13).

Bütün sahili pet şişeler, naylon torbalar, sigara izmaritleri doldurmuş, denizin o güzelim mavisi yok olmuştu (Ç.K. s.51).

Günde iki kere tartılmam, evdeki ayakkabıları ona taşımam ona ne kadar para kazandırabilirdi ki? (Ç.K. s.69).

Yanımdaki sıraya oturmaya çalışırken elimi ağrıyan yere deşirdim (Ç.K. s.90).

Takımdaki en hızlı koşan bendim ama en iyi oyuncu hiçbir zaman olmadım (Ç.K. s.114).

Berna kitabını unuttuğu ve ben de vermek istemediğim için arka sıralara dönerek kitap istiyor, elden ele uzatılarak bana ulaştırılan temiz bir kitabı öğretmene veriyordum (Ç.K. s.132).

«Bir sonraki derste yazılımanız var, oturup bu derste çalışabilirsiniz izin veriyorum,» dedi (Ç.K. s.138).

En çok sonbaharda yürümeyi severdim, ağaçlı yolda... Yere düşen sararmış, kuru yaprakların üzerine bastıkça çıkan çıtırtılı ses beni her zaman hüznlendirirdi (L.G. s.10).

Canan, ön sıradan ona dönerek, “Ben bir şey görmedim,” derken (L.G. s.20).

Çok soğuk kış gecelerinde akşam yemeğinden sonra en kalın giysilerimi giyerek... (L.G. s.53).

Artık aynaya baktığımda karşımda daha önce hiç görmediğim güzel bir kız görüyordum...(L.G. s.68).

Sokak lambalarının loş ışığında etrafı, daha çok yerlerdeki karlar aydınlatıyor gibiydi (L.G. s.91).

Hemen yazmaya başladım, aklıma çok güzel şeyler geliyordu (L.G. s.139).

O anda üzerinde yürüdüğüm caddenin bir karış toprağı için fotoğrafta gördüğüm o askerlerin ne kötü havalarda yürümek zorunda kaldığını düşündüm (L.G. s.162).

Ama çalışmadığımız suçlu çocuklar gibi sıralarımızdan kalkışımızdan açıkça belli oluyordu (L.G. s.176)

Okul sıramda oturup, öğretmenin okuyacağı notların verdiği stresle tırnaklarımı kemirirken, bir gün okuluma hayatta gerçekten istediğı her şeye sahip olmuş başarılı biri olarak geleceğim... (L.G. s.190).

Hikâye kitaplarından rastgele seçtiğimiz yukarıdaki cümlelerde geçen sözcükler temel anlam alanına giren sözcüklerdir. Temel anlam kullanımı ayrıca, cümlelerdeki sözcüklerden birinin ya da birkaçının temel anlamda kullanılması şeklinde de görülmektedir. Aşağıdaki cümlelerde altı çizili sözcüklerin dışında kalan sözcükler temel anlamda kullanılmıştır.

Bu düşüncelere daldığım (*kendinden geçme hâli*) sırada (*anda*) gökyüzündeki yıldızların arasında sanki onlardan çok daha parlak ve hareket eden bir ışık görür gibi oldum (B.Ç.A. s.13).

Oturduğumuz odada yerlere atılmış (*serilmiş*) köy kilimleri vardı (B.Ç.A. s.93).

Gelecekteki çocuklar ne yazık ki, benim yaptığım gibi bir çitlembik ağacına tırmanıp ince dallardaki simsiyah çitlembiklerin tadına bakamayacaklar (*tadamayacaklar*) (Ç.K. s.62).

Karnemdeki müzik notum her sene (*dönem*) sonunda ancak sınıfımı geçmemi sağlayacak kadar oldu Ç.K. 112).

O kadar alçaktan top sürüyordum (*topu götürme*) ki, uzun boylu kızların hiçbiri koşarken eğilip topu alamıyorlardı (L.G. s.14).

Selim Bey'in bana baktığını görünce metni hatırlamaya çalışıyormuş gibi yaparak zaman kazanmaya (*elde etme*) çalıştım (L.G. s.149).

Akıncı'nın eserleri çocuk hikâyelerinden oluştuğı için, yazarın muhatapları da çocuklardır. Çocukların dil seviyesini yakalamanın en doğru yolu temel anlam alanına giren sözcüklerden yararlanmaktır. Tek anlamlı sözcüklerden yola çıkarak hikâyeleri anlatmak, anlama ve algılama açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Tabii ki temel anlam alanına giren sözcüklerin dışında yan anlam, mecaz anlam, benzetmeye ve aktarmaya dayalı sözcükler... kullanılmalıdır. Bunların dağılımını da

çocuğun algılama akıcılığını bozmayacak bir dengede verilmesi en uygundur. Yazarın bu noktada başarılı bir üslûp kullandığı söylenebilir.

2. Yan Anlam

Yan anlam, “Bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düz anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam çağrışımsal değer”dir (Vardar, 2002:216).

Bu terimle dile getirilen, belli bir ses bileşiminin, sözcüğün, temel anlamının yanı sıra edindiği bir başka anlam, yansıttığı yeni bir kavramdır. Her dilde, sözcüklerin çoğunluğunun, birden çok anlamı yansıttığı, çok anlamlı olduğu düşünülürse, dil adını verdiğimiz düzen içinde gösterenlerin tek bir görev yüklenmediklerini söyleyebiliriz. Örneğin, okumak eylemi, temel anlamı dışında öğrenim görmek, şarkı ya da ezgi yorumlamak gibi yan anlamlar da kazanmıştır (Aksan, 2000:182).

Bir sözcüğün yan anlam kazanmasında genellikle yakıştırma ve benzerlik ilgisi etkili olmaktadır (Keskin, 2003:70). Hangi dilde olursa olsun, bir sözlüğü karıştıracak olursak, onun içinde yer alan sözcüklerin pek çoğuna birden fazla anlam verildiğini, bu anlamların numaralanarak açıklandığını görürüz. Başta organ adları, vücut bölümleri, çok kullanılan eylemler olmak üzere, doğadaki nesnelere, doğadaki nesnelere de insanlara aktarılması göstergeleri çok anlamlı duruma getirir. Türkçedeki *dil* “nefesli çalgılardaki ince metal yaprak, kilit gibi aygıtlarda yassı, devinimli bölüm, denize uzanan dar ve alçak kara parçası, makara içindeki oluklu, küçük tekerlek” gibi somut nesnelere de anlatır duruma gelmiştir. Eğer çok kullanılan eylemler göz atacak olursak bunların da bir sıra yan anlam ve kullanıma sahip olduğunu görürüz (Aksan, 1997:58-60).

Yan anlamlar, zaman içerisinde cümle içerisinde kullanımına göre de anlam kazanabilir. *dalmak* sözcüğü, “Babam denize büyük bir keyifle dalyordu.” örneğinde suyun içine bütünüyle hızlı girmek anlamındayken; “Çocuklar, bulunduğumuz odaya da dalmışlardı.” örneğinde ise bir yerin içine girmek yan anlamında kullanılmıştır. *Ocak* sözcüğü “Balıkçılar, taştan bir ocak yapmışlardı.” örneğinde ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma ve ısınma gibi amaçlarla kullanılan yer anlamındayken “Çay ocağına üç yaşlı girmişti.” örneğinde ise kahvelerde, kuruluşlarda çay ve kahvenin yapıldığı yer yan anlamında kullanılmıştır.

Her dilde, her göstergenin başlangıçta bir kavramın simgesi olduğu düşünülürse öteki kavramların sonradan eklendiği, sözcüklerin kullanıla kullanıla çok anlamlı duruma geldiği kabul edilir.

Her varlığın, her kavramın yeni sözcüklerle karşılanması bir dil için düşünülecek en güzel özellik olmasına karşılık gelişen ve değişen dünya şartlarına göre bu özellik, bir dil için zor bir durumdur. Bir sözcüğün pek çok yan anlamının bulunması, o sözcüğün anlam yönünden şişmesine, giderek kendi anlamını bile netlikle karşılayamamasına yol açabilir. Ancak, dünyada o kadar çok kavram var ki bu kavramların tümünü ayrı sözcüklerle karşılamaya kalksaydık on binlerce değil milyonlarca sözcüğümüz olurdu. Bir dilin zenginliğini sözcük sayısıyla ölçmemeliyiz. Önemli olan, dilin çok sayıda sözcüğe sahip olması değil, bütün anlamları karşılayacak olanağa sahip olup olmadığıdır. Diller, sözcüklerin sayılarının çokluğuyla zenginleşmez; yüklendikleri yan anlamların çokluğuyla zenginleştirir. Yan anlamlar, aynı zamanda bir dil için sözcük tasarrufudur da diyebiliriz.

Yan anlam, bir sözcüğün, gerçek anlamıyla biçim ya da anlam ilişkisini sürdürdüğü ve zamanla kazandığı yeni anlamlar ya da temel anlama göre farklılık taşıyan, ikinci, üçüncü derecede anlamlar yan anlam olarak ifade edilir. Yan anlama kullanılış anlamı da denilir. Yan anlamın kullanılma gerekçesi ise şu şekildedir: Bir dil, yeni varlık ve kavramları karşılayacak yeni sözcükler türetemezse, ya yabancı dillerden sözcükler almak zorunda kalır ya da var olan sözcüklere yeni anlamlar katar. İşte bu ikinci yol "yan anlam" ın doğmasına yol açar.

Bir dilin iyice benimsenmesi için ve o dili hakkıyla kullanabilmek için, bir sözcüğün temel anlamının yanında yan anlamlarının da bilinmesi gerekir. Yan anlamların bir dili öğrenenler tarafından bilinmesi için o dili iyi kullananlarla sözlü diyaloga girmek, ya da o dilin olanaklarını iyi kullanabilen bir yazarın kitaplarını okumak gerekir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Akıncı, Türkçenin yan anlam özelliklerinden yeteri kadar faydalanmıştır.

Verilen örneklerde altı çizili sözcükler yan anlamlı sözcüklerdir. parantez içerisinde ise altı çizili sözcüğün yan anlamı verilmiştir.

Herhalde Dilara'nın canını yaktığınızı (*acıtmak*) sandı onun için saldırdı (B.Ç.A. s.24).

Evde beklediğimiz tehlikelerin olmadığını bilmemizin verdiği (*sağladığı*) rahatlıkla, alt kata inerek küçük kitaplığın bulunduğu odayı araştırmaya başladık! (B.Ç.A. s.37).

Paşa dedem oldukça büyüktü (*yaşlıydı*) (B.Ç.A. s.63).

O gece kötülüklerden uzak (*eli, gücü ve hükmü yetişmez*), yeni oyuncak köpeğime sarılarak yatağında mutluluk içinde uyudum (B.Ç.A. s.66).

Gözlerim ister istemez köşedeki küçük çocuğa kaydı (*bakmak*) (B.Ç.A. s.70).

Bir ara gözlerimi açtığımda onun bahçede bir çalı süpürgesini incelediğini gördüm sonra tekrar uykuya daldım (*uyudum*) (B.Ç.A. s.82).

Elimi gözlerime siper ederek yükseklere (*yukarı*) doğru baktım (B.Ç.A. s.95).

Hafif (*miktarı az, sindirimi kolay*) bir akşam yemeğinden sonra yattık (B.Ç.A. s.102).

Bu sözleri duyunca o korkunç adamdan koca bir kahkaha yükseldi (*artarak çıkan sesin duyulması*) (B.Ç.A. s.109).

Benim notlarım biraz düştü (*puan azalması*) (B.Ç.A. s.114).

Bir süre sonra kuyunun ağzında (*dışarıda kalan kısım*) bir karaltı göründü kayboldu (B.Ç.A. s.117).

Yağmur sularından yumuşamış ve yosun tutmuş (*kaplamak*) (B.Ç.A. s.33).

Sonra hep beraber göle balık tutmaya (*avlamak*) gidelim (B.Ç.A. s.54).

Dilek tutarak (*dileyerek*) bu ağacın dallarından birine bir bez bağlayanın dileği olurmuş (B.Ç.A. s.97).

El fenerini içeri tuttuğumuzda (*doğrultmak*) (B.Ç.A. s.35).

Not tuttuğum (*yazmak*) için okul çıkışlarında benim yazdıklarımın fotokopilerini (Ç.K. s.132).

Aşağıdaki boşluğa baktıkça korkuyor, kendime cesaret vermek için, dünyanın her yerindeki dağcılar bundan çok daha büyük (*derin*) uçurumlara iniyorlar, diye düşünüyordum (Ç.K. 14).

«Kız olduğumu öğrenene kadar ne güzel oynuyordun ama?» dedim sesimi yükselterek...(*tonunu artırmak*) (Ç.K. 27).

Benden sonra Aykut'un da ağaca tırmanmaya çalıştığını görünce olacıkları anlayıp, bahçeye inmişler (*gitmek*) (Ç.K. 32).

Onların yanında minicik görünüyor olabilirdim ama bu sporda ne kadar ufak ve hafif olursan başarma şansın da o kadar yüksek (*çok*) olurdu (Ç.K. 41).

Sahilinde yan yana sıralanmış boyanmakta olan balıkçı sandallarıyla, ekmek fırınlarından yükselen (*yayılan*) taze sıcak ekmek kokusuyla, deniz kenarındaki çay bahçeleriyle... (Ç.K. 50).

Tam paniğe kapılmak üzereydim ki, bir roket hızıyla suyun yüzeyine doğru yükselmeye (*aşağıdan yukarıya hareket halinde olma*) başladım (Ç.K. 62).

Yüzü heyecandan gittikçe kızarıyordu (*yüzün kırmızı renk alması*) (Ç.K. 72).

Bir işkence haline gelen kantindeki kuyrukları (*sıra*) bile artık gülümseyerek hatırlıyordum (Ç.K. 100).

Neden korkuyorsunuz, deyince sınıftaki çığlıklar daha da yükseldi (*çığlıkların fazlaşması*) (Ç.K. 108).

Belki bu sınavı iptal ettiremezdik ama hepimiz yüksek (*puan seviyesi iyi*) çok yüksek bir not alabilirdik (Ç.K. 137).

Otur önce adamların dilini (*lisan*) öğren sonra git (L.G. s.47).

O binayı, daha ilk görüşümde büyülediğimi (*etkilenmek*) hatırlıyorum (L.G. s.9).

Teneffüslerde (*ders arası*) sınıfın penceresini açtığımızda... (L.G. s.9).

Bunları dinledikçe içimden çığlıklar atmak (*sesi çıkarmak*) geliyordu...(L.G. s.52).

Derin (*uzun*) bir nefes alarak (L.G. s.140).

Yazılacak daha bir sürü (*çok*) şey vardı aklımda, diye söylendim (L.G. s.140).

Arka sıralardan küçük kâğıtlara yazdıkları notları göndererek beni sıkıştırmaya (*zor durumda bırakma*) başladılar (L.G. s.141).

Bir yandan da parmak işaretlerini okumaya (*anlama*) çalışıyordum...(L.G. s.149).

Sınıfta koca bir kahkaha patladı (*sesin bir anda çıkması*) (L.G. s.149).

Akıncı'nın hikâye kitaplarındaki yan anlamın sıkça kullanıldığını, bazı sözcüklerin birçok yan anlamıyla kullanıldığını, örneğin *çıkma* sözcüğünün 25 farklı anlamda kullanıldığını görüyoruz.

Kolundaki parlak zinciri çıkardı (*takıldığı yerden ayırma işi*) koluma taktı (B.Ç.A. s.17).

Bütün çocukların yanından bile geçemedikleri korku evinden biz zaferle çıkıştık (*ayrılmak*) (B.Ç.A. s.26).

Araba korudan çıkışta (*dışına gelmek*) dönüp arkama baktım (B.Ç.A. s.81).

Mehmet Amcanın Erzincan'daki Balkaya köyüne gitmek üzere yola çıktık (*koyulduk*) (B.Ç.A. s.86).

Yaşlı adama dil çıkarmaya...(*gösterme*) (B.Ç.A. s.108).

Sen de oyundan çık (*dahil olmama*) o zaman... (Ç.K. s.19).

Böylece geçen tartışmamızda ısırdığım kolunun acısını da çıkariyordu (*karşılığını alma*) benden (Ç.K. s.19).

Paketten çıkan (*içinde bulunma*) kitapları inceledim (Ç.K. s.37).

Kütüğün üzerine çıkarak...(*üzerinde bulunma*) (Ç.K. s.56).

Sahile çık (*varmak*) çıkmaz yaptığım ilk şey... (Ç.K. s.61).

Babası geçen hafta hastaneden çıktı (*taburcu olmak*) (Ç.K. s.72).

Çoğu zaman yanlış koridorlara sapmam yüzünden gitmek istediğim sınıfa en uzak olan köşeye çıkıyor, (*tesadüf etme*) oraya ulaşabilmek için tekrar aynı koridorları aynı korkularla koşarak geçmek zorunda kalıyordum (Ç.K. s.82)

Acaba bu sesler nereden çıkıyor (*geliyor*) tavrıyla... (Ç.K. s.84)

Alnımda da kocaman bir sivilce çıkmişti (*bitmek*)(Ç.K. s.106).

O, takımın her maçında ilk beşe çıkan (*yer alma*) en iyi oyuncularındandı (Ç.K. s.127).

Kimi zaman en emin olduğumuz işlerde bile bir hata çıkabilirdi (*bulunabilme ihtimali*) (Ç.K. s.138).

Çaresiz dans pistine çıktık (*bir alana girmek*)...(L.G. s.70).

Canan'la çıkıyorlardı (*flört etmek*) ve birbirlerini gerçekten çok seviyorlardı (L.G. s.71).

Hiç sesin çıkıyor (*duyulmama*) (L.G. s.75)

Murat gelene kadar iyi bir maç çıkırıken, (*oynama*) onun gelip tribünlere oturduğunu gördüğümde elim ayağım birbirine karışıyor... (L.G. s.80).

Günde neredeyse çeşitli bahanelerle üç defa çarşıya çıkıldım (*gitmek*) halde uzun zamandır onu görememiştim (L.G. s.83).

Canan'ın oturduğu apartmana girmiş merdivenleri çıkma (*yukarıya varmak*) başlamıştım ki; ışıklar sönerdi (L.G. s.85).

Buna hafta sonları da eklenince tatilimiz yedi güne çıkmişti (*uzamak*) (L.G. s.90).

Kavga çıkıldığını (*olmak*) gördük (L.G. s.94).

Aklımdan çıkıyor (*unutamamak*) (L.G. s.102).

Okul çıkışlarında (*derslerin sona erdiği zaman*) iki saat çalışıyor (Ç.K. s.66).

Yazarın, yukarıdaki *çıkmaq* sözcüğünün kullanımlarından anlaşılacağı üzere Türkçe'nin yan anlam özelliğini hikâyelerine çok iyi aktardığı söylenebilir. Bunun da küçük okuyucular üzerinde dili tanıma ve kavrama yönünden fayda sağlayacağı açıktır.

3. Mecaz Anlam

Bütün dillerde bir sözcüğün ifade ettiği bir anlam vardır. Sözcük söylendiğinde ilk akla gelen bu anlama temel anlam denilmektedir. Sözcüklerin ilk anlamlarına dilin gelişimi içerisinde birtakım münasebet ve benzerliklerle değişik anlamlar yüklenmiştir. İşte temel anlamın dışındaki bu ifadeler mecaz anlamı meydana getirir (Külekçi, 1995:18).

Bir sözcüğün gerçek anlamı dışında bir anlamda kullanılmasına ya da sözcüğün, gerçek anlamından bütünüyle uzaklaşarak kazandığı anlama mecaz (değişmece) denir. Değişmece genellikle iki nesne ya da varlık arasındaki benzerlik (eğretileme) ya da herhangi bir eş değerlik (düz değişmece) ilişkisi aracılığıyla bir gösterge ya da göstergeler bütününe yerine kullanılmasından kaynaklanır. (Vardar, 2002:68). Mecaz anlamlar, sözcük düzeyinde de olabilir; (Mesleğimde kısa sürede parlamak istiyorum). İlgi çekici bir anlatım kazandırmak için deyim düzeyinde olabilir (Gazeteye göz atınca haberi fark etti). Her ikisinde de sözcükler gerçek anlamla bağlantısını tamamen kaybetmiştir. Bu kullanımlarda anlatımı renklendirmek ve kuvvetlendirmek amaçlanır.

İncelediğimiz hikâye kitaplarında mecaz anlam, sözcük değerinde ve deyim düzeyinde görülmektedir, fakat deyim düzeyinde mecaz çokluğu itibariyle dikkatleri daha fazla çekmektedir. Hikâyelerdeki bazı mecaz anlam taşıyan sözcük ve deyimler aşağıdaki cümlelerde altı çizili olarak belirtilmiştir. Parantez içerisinde ise mecaz anlamın açıklayıcısı verilmiştir.

Tam oyunun en güzel yerinde duruyor, kulaklarını dikiyor (*konuşulanları dinlemek için dikkat kesilmek*) ve birden kendi kuyruğunu kovalamaya çalışıyordu...(B.Ç.A. s.20).

«Seninle yarışalım, kim kaybederse o oyundan çıksın.» Gözleri parladı (*gözlerinde sevinç ve istek belirlemek*). Aklınca nasılsa beni yenerdi! (B.Ç.A. s.28).

Bu gördüklerim ya bir düştü ya da ben uzun süre uzaylıları düşündüğüm için sonunda aklımı kaçırmıştım (*delirmek*) (B.Ç.A. s.49).

İşte o zaman dünyanın en uslu çocuğu ben olurdum, kimsenin gözüne batmadan (*dikkatini çekmek, tedirgin etmek*) yapılan hazırlıkları uzaktan sessizce seyrederdim (B.Ç.A. s.60).

Onun gelişini dört gözle (*çok isteyerek ve özleyerek*) beklerdim (B.Ç.A. s.62).

Anlaşılan dedemle konuşurken keskin (*etkileyici derecede iyi görme*) gözleriyle beni masanın altına girerken yakalamış (B.Ç.A. s.62).

Ama sırtına oturduğumuzda neredeyse her biri birer buçuk karış olan iki komik kulak görüyordunuz. Gülmekten kırılıyorduk (*aşırı derecede sarsılarak gülme*) (B.Ç.A. s.96).

Biz Alin'lerin kapısına oturmuş, sıkıntıdan patlıyorduk (*çok sıkılmak, sıkıntı ve sabırsızlığını belli etmek*) (B.Ç.A. s.104).

İçime bir kurt (*kuşku*) düşürmeyi sonunda başarmıştı işte (B.Ç.A. s.123).

Benim kadar büyük bir “ayaklı kâbusla” başa çıkmak (*bir şeye gücü yetmek*) annem için hiçbir zaman kolay olmamıştı (B.Ç.A. s.107).

Anneme görünmeden kaykayımı yatağımın altından alarak sessizce sokak kapısından dışarı süzüldüm (*sessizce ve görünür bir hareket yapmadan ilerlemek*) (Ç.K. s.39).

Ama yine de herhangi bir tartışmada benim tarafımı tutacağından (*birinden yana olmak*) emindim (Ç.K. s.40).

İlk görüşümde soğuk (*itici, sevimsiz*) gelen o binanın içinden...(Ç.K. s.82).

Ne...re...de liste?» diye bağırılmaya devam ederken, ateş saçan (*çok öfkelenmek*) bakışlarını üzerimizde dolaştırarak (Ç.K. s.86).

Biz sürekli kendi aramızda kavgalar eden bir sınıftık ama kimse birbirini ele vermezdi! (*suçlu bir kimseyi haber verip yakalatmak*) (Ç.K. s.86).

Birbirimize attığımız buruşuk kâğıtlara yazdığımız uyduruk şiirlerimiz sınıfı kırar geçirirdi (*tuhaf söz veya davranışlarıyla herkesi gülmekten katılmak*) (Ç.K. s.126).

Okuduğum konulara, kitaplardan son bir kere göz atın (*kısaca bakıvermek*) (Ç.K. s.140).

“Liseli” olmanın okul içinde ayrı bir havası (*çekicilik, cazibe*) vardı (L.G. s.10).

Onun damarına basmak (*birini duyarlı olduğu bir konuda kızdırmak*) çok hoşuma giderdi (L.G. s.15).

Bereket versin bu isimde kimse yoktu sınıfta da; kimsenin başını yakmıyordum (*güç bir duruma sokmak*) (L.G. s.32).

Konuşanlar sırayla ismini söylüyordu, kuzu kuzu (*uysal bir biçimde*) (L.G. s.32).

İşte o zaman bir kavga, bir kızılca kıyamet kopardı (*çok gürültü ve telaş olmak*) (L.G. s.33).

Ciddi görünüşünün altında yufka bir yürek (*olaylardan çok çabul etkilenen, üzülen*) saklıydı (L.G. s.32).

Çenemi tutmayı (*konuşmaktan vazgeçmek*) hiçbir zaman başaramadım (L.G. s.34).

En katı insanı ancak dürüstlük yumuşatabilir (*öfkesi, kızgınlığı, inadı geçmek*) diye düşünürüm (L.G. s.37).

Yine de bütün kavgaları uyumadan önce daima tatlıya bağlayan (*kavgalı bir işi gönül hoşluğuyla bitirmek*) biri olurdu aramızda...(L.G. s.45).

Canan bu tartışmaya nokta koymak (*sonlandırmak*) için araya girdi (L.G. s.51).

Aslında bir yandan onu görmek için can atıyor (*bir şeyi çok istemek*) (L.G. s.74).

Kızlara söylediğim yalan, beni yaralamaktan (*gücendirmek, incitmek, kırmak*) başka hiçbir işe yaramamıştı! (L.G. s.81).

O zaman havayı yumuşatmak (*gerginliği gidermek*) çoğu zaman bana düşerdi: (L.G. s.131).

“Senin boğazını doyurmak da (*karnını doyurmak*) mümkün değil zaten! Beleşçi!” (L.G. s.140).

O günkü dersi ne yapıp da kaynatabileceğinizin (*işleyişin plan dışına sapması*) planlarını yapardık (L.G. s.170).

Biz bunu bile göze almıştık (*gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek*) (L.G. s.179).

Onu kaybettik çocuklar. Yüreğimizde bir yıldız kaydı (*değerli bir insanı kaybetmeden dolayı belirtilen acı ifadesi*) gitti...(L.G. s.187).

Kapının önünde gülmekten kırılırdık (*aşırı derecede sarsılarak gülmek*) (L.G. s.188).

O gün bizi yazılı yapsalar yine kopya fisiltıları duyabilmek için kulak kabartacak (*belli etmemeye çalışarak dinlemek*), boş derslerde yine azacaktık (L.G. s.189).

Mecaz anlam dile farklı bir işlerlik-güzellik kazandırmaktadır. Şiir tadında bir konuşma, zaman zaman mecaz anlam özelliği taşıyan sözcüklerin veya sözcük gruplarının cümlelerde kullanılmasıyla sağlanabilir. Yazar, hikâyelerinde mecaz anlamlı sözcükleri kullandığı gibi aynı sözcüklerin anlamını, sözün gelişinden çıkarılabilecek bir tarzda kullanmayı da genelde başarmıştır. Bu kullanım, çocuk okurların, yeni anlamları keşfedeceği bir duyguya, bir başarı hissine dönüşecek, okuma eylemi bir zevk halini alacaktır.

Yazarın hikâyelerde en çok kullandığı mecazlar örneklerde görüldüğü gibi deyim düzeyindeki mecazlardır, fakat sözcük düzeyinde mecazlara da rastlamak mümkündür.

4. Tasarımlar, İmgeler ve Duygu Değeri

Dildeki bir göstergenin -tek anlamlı kimi özel terimler dışında- yalnızca tek bir kavramı yansıtmaması, insan zihninde çeşitli imgelerin canlanması; göstergenin çeşitli çağrışımların odağı olduğunu gösterir. Örneğin Türkçedeki *düğün* sözcüğünün bize söylendiğini, ya da bir kitabın kapağında, ad olarak bu sözcüğün yer aldığını, bizim de bu kitabı gördüğümüzü varsayalım. Karşılaştığımız bu sözcükle belli bir kavramın bizim zihnimize aktarıldığı, bir evlenme ya da sünnet nedeniyle yapılan toplu eğlentinin akla geleceği kuşkusuzdur. Ancak bu göstergeyle insan zihninde tek bir imgenin canlandığı, yalnızca bir toplantı tasarımının gözler önüne getirildiğini söylemek kolay değildir. *Düğün* sözcüğüyle insan zihninde canlanan kalabalık, müzik ama her şeyden önce, gelin ve damat tasarımlarıdır. *Ameliyat* derken doktorlar, hasta, narkoz, neşter... gibi tasarımları, bizi dinleyen kimsenin gözleri önüne getirmiş olabiliriz. Sözcüğün anlam çerçevesi içindeki bir öge olarak gözden geçirdiğimiz tasarımlar, *çağrışımsal anlam* adı verilen anlamı karşılamaktadır (Aksan, 2000:194).

Kavramların bir yazıda görüldüğü anda tek bir tasarımın değil, değişik tasarımların, imgelerin canlanmasına da neden olabilecek *harman* göstergesi yalnızca ekin başaklarının saplarından ayrılma işinin yapıldığı yeri anlatmaz; buğday yığınları, döven, döveni çeken hayvan, onları güden insan, sarı bir renk v.b. tasarımlarını da uyandırır. *Hastane* dendiğinde zihnimizde canlanan yalnızca bina değil, hasta, doktor, beyaz önlükler, hatta kalabalık, acı çeken insanlar... gibi tasarımlar, imgelerdir.

Anlam biliminde tasarımlar, yan anlam ve duygu değeri, birbirine çok karıştırılan ve çeşitli terimlerle anılan kavramlardır.

Kavramlara, göstergelere bağılı bulunan bu tasarım ve imgeler,

1. Genel, belli bir toplumun kişilerine özgü,
2. Özel, kişisel olmak üzere ikiye ayrılır.

Düğün ya da balık göstergeleri ele alınacak olursa, Türkçe konuşan kimselerin zihninde aşağı yukarı birbirine yakın genel tasarımları canlandırırılar.

Özel tasarımlar ise kişinin yetiştiği çevreye, yaşam deneyimlerine, kültür düzeyine, cinsiyetine ve kişisel duygularına göre değişebilir (Aksan, 1997:52-53).

Duygu değeri, bir göstergeye bağılı olarak insanda uyanan çeşitli duygular, beliren çağrışımlardır.

Örneğin “üvey ana” belli bir temel anlam ögesini içerir. Ancak hangi dilde olursa olsun, birtakım duyguları da beraberinde getirir. *Kanser* sözcüğü her dilde bugün ürküntü, korku veren bir sözcük durumundadır (Aksan, 2000:195).

Her dilde kimi sözcükler o dili konuşan bireylerde birtakım tasarımların yanı sıra duygulandırıcı ögeler de taşır. Çünkü herhangi bir dilden seçeceğimiz *kanser, verem, ölüm, cenaze, tabut, morg, salgın, ayrılık, açlık, isyan, terör, üvey ana...* gibi sözcüklerin insanda ürperti, tedirginlik, korku, karamsarlık gibi duygusal etkilerde bulunacağını yadsımak olanaklı değildir. Bu göstergelerle karşılaştırılınca *ilkbahar, kardelen, menekşe, aşk, zafer, başarı, vatan, gençlik, yavru, yetim, öksüz...* gibi sözcüklerin iyimser bir hava yaratacağı, güzel, iyi, duygular getireceği de yadsınamaz.

1. Kızla delikanlı lâle zamanı buluştular. yerine,

2. Kızla delikanlı patlıcan zamanı buluştular. tümcesi söylenecek olsa uyandırdıkları duygular birbirinden farklı olacak, hatta ikinci tümce gülünç bir olay gibi algılanabilecektir.

Yazın, özellikle de şiir dilinde çok sık başvurulan bu ögeler şiir dilini günlük bildirişim amacının dışına çıkarmakta, bu nedenle kimi bilginler şiir dilini dil içinde ayrı bir dil sayarlar (Aksan, 1997:56).

Akıncı, hikâyelerinde sözcüklerin tasarım, imge ve duygu değerini kullanarak, o sözcükle birlikte bazen olumsuz duygusal etkilerde bulunmasına karşılık bazı sözcüklerle de iyimser bir hava yaratmış, güzel, iyi, duyguları dile getirmiştir.

Aşağıdaki cümlelerde altı çizili sözcüklerin bir tasarım, imge ve duygu değeri taşıdığı söylenebilir. Tasarım, imge ve duygu değeri özelliği gösteren sözcüklerin çağrıştırdığı sözcükler de parantez içerisinde belirtilmiştir.

Son zamanlarda gökyüzünde gördükleri parıltıları uzay gemisi (*heyecan, merak, bilim-kurgu filmlerindeki sahneler, uzay, gezegenler*) Bu gördüklerim ya bir düştü ya da ben uzun süre uzaylıları (*heyecan, merak, bilim-kurgu filmlerindeki sahneler, havada duran büyük bir ufo, uzay, gezegenler*) düşündüğüm için sonunda aklımı kaçırmıştım (B.Ç.A. s.12).

Hemen o akşam herkes bu küçük şeytan (*kötülük, yalan, aldatma*) için bir isim düşünmeye başladı (B.Ç.A. s.21).

Benim feryatlarımı (*korku, panik, acı*) duyan annem balkona çıkmış, şaşkın şaşkın bakınarak neler olduğunu anlamaya çalışıyordu (B.Ç.A. s.23).

Üstelik Safir sayesinde çok uzun zamandır hiç hırsızlık (*hırsız, çalmak, suç*) olayı olmuyordu, sokağımızda (B.Ç.A. s.24).

Bana da Safir'in çok hasta olduğu için hastanede (*doktor, beyaz önlükler, hasta, hastalık, tahlil*) kaldığını, iyileştiği zaman eve getireceklerini söyledi (B.Ç.A. s.24).

Zehir, (ölüm anına kadar can çekişme, ölüm, hile) doktorun yaptığı iğneler (*enjektör, acı, bağırma*) sayesinde Safir'i hemen öldürmemiş...(B.Ç.A. s.28).

“Hani, yokuşun başındaki o eski perili (*masal, kötülük, korku*) ev var ya!! Hani, şu bizim gizlice girdiğimiz ev...” (B.Ç.A. s.37).

O da babası ve dedesi gibi okuyup doktor (*tıp, stateskop, beyaz önlük, hastane*). olsun istedik (B.Ç.A. s.56).

O da yıllar önce bir trafik kazasında (*ölüm, kan, taşıtların hasar görmesi*). kaybettiği babası gibi doktor olacaktı (B.Ç.A. s.67).

Her şey yok olmuştu: Bir sihir (*sihirbaz, sihir sözleri, bir şeyin bir anda var olması, yok olması*) gibi (B.Ç.A. s.81).

Düşümüzde Kuzey Cadısı, (*cadı kıyafeti, büyü, cadı sesi*) kötü kalpli kral (*kral tacı, taht, kralın etrafındakiler*) ve halkını bağışlıyordu...(B.Ç.A. s.82).

Canavar (*korku, panik, saldırgan ve parçalayıcı hayvanlar*) da ayaklarımızın yanına uzanmıştı (B.Ç.A. s.109).

Nedense o kalede dolaşırken kendimi eski zamanlarda o kalede yaşayan bir prenses (*masumiyet, güzellik*) gibi hissediyordum (B.Ç.A. s.115s).

Oturduğumuz apartmanda yasak olduğu için gizlice yandaki boş alanda beslediğim siyah beyaz bir kedim vardı. Adı: Arap (*siyah ten, Arap ülkeleri*) (Ç.K. s.12).

Sahilde oturup yaz (*güneş, ter, gölgelik*) sıcağı altında onların... (Ç.K. s.56).

O da diğeri kadar fakirlik ve yokluk (*açlık, muhtaçlık, acıma duygusu*) içindeydi (Ç.K. s.65).

Ah dedeciğim! Senin yüreğinde milyonlarca çocuğa, binlerce toruna yetecek kadar büyük bir sevgi (*mutluluk, merhamet, huzur*) vardır her zaman, diye düşünmeden edemedim (Ç.K. s.72).

Ziya'nın gözyaşları (*ağlamak, üzölmek*) titreyen dudaklarından kayarken annesi onu affedercesine kollarını açtı (Ç.K. s.73).

Yuppppiiiii! (*sevinç, coşku*) (Ç.K. s.85).

Merak etmeyin Fatma Hanım... Kanama (*korku, ölüm, kan, acı*) durdu. Korkulacak bir şey yok (Ç.K. s.93).

Ben hiçbir canlının öldürölmesine (*öldürme, hak, hukuk*) izin veremezdim (Ç.K. s.111).

İnancınız ve azminiz sizi daima başarıya (*mutluluk, ideal*) taşıyacaktır (Ç.K. s.123).

Okulumuzda erkek öğrencilerin olmaması birçok konuda daha büyük bir özgürlük (*serbestlik, rahatlık*) sağlıyordu. Öncelikle koridorlarda koşuşturan kızlar zaten yetiyordu, bir de dövüşen, itişip kakışan (*gürültü, kavga, hareketlilik*) erkek öğrencilere hiç mi hiç ihtiyacımız yoktu (L.G. s.9).

“Başkan istifa... Başkan istifa. Yuuhhh (*öfke, istememe, kınama*).” (L.G. s.24).

Eyvah (*pişmanlık, hata*)...(L.G. s.37).

İlaçlar (*hap, iğne, eczane*) işe mi yaramıştı ne? (L.G. s.67).

Gözlerinde bir zafer (*mutluluk, başarı, gurur*) ateşinin söndüğünü görür gibi oldum(L.G. s.73).

O centilmence savaşıyordu, bense haince (*kötülük, haksızlık*) (L.G. s.92).

Cebindeki bütün parasını sokak köpeklerine harcayacak kadar da yufka yürekli (*acıma, merhamet, sevecenlik*) (L.G. s.106).

Karanlık (*korku*) suların altındaki arabada küçük bir çocuğun olduğunu düşünmenin verdiği duygu beni felç (*tekerlekli sandaye, muhtaçlık*) etmişti (L.G. s.115).

Ağlıyordu, sarsıla sarsıla ağlıyordu (*gözyaşı, üzüntü*) (L.G. s.116).

Burnuma keskin bir içki (*kötülük, bela, kanser, içki şişesi*) kokusu geldi. Çok sarhoştü (*hareketlerini kontrol edemeyen bir adam, yalpalama, dengesiz konuşmalar*) ve ne yazık ki elimizden bir şey gelmiyordu (L.G. s.117).

Yılmaz Abi, üç ay önce kansere (ölüm, uzun süreli tedavi, ağız maskesi) yenildi (L.G. s.122).

Bana söyledikleri her sözün intikamını (nefret, acımasızlık) almadan, onlara eziyet etmeden kesinlikle “Evet” demeyecektim (L.G. s.156).

Sanki bir zamanlar onunla birlikte sırt sırta savaşmışım gibi, bu vatana (Türkiye, fedakârlık, sevgi, vatan savunması) sahip çıkmak isterim (L.G. s.162).

Okurlar, küçük yaştaki kişiler olunca onların dikkatini canlı tutmak daha zorlaşmaktadır. Hikâyelerin akıcılığını sağlamanın yanı sıra, çocukların dikkatini uyanık tutacak ve duygu değeri taşıyan sözcüklere zaman zaman yer vermek uygun olacaktır. Yazarın hikâyelerinde de yer verdiği *sihir, uzay, iğne, zafer, yuppi* gibi sözcükler, cümlede anlatılanları çocuğun gözünde canlandıracaktır. Böylece canlandırmaya dayalı bir okuma gerçekleşecek ve çocuk, okuma eyleminin merkezinde bir kahraman gibi yer alacaktır.

Yazar, tasarım yüklü ve hareket içerikli anlatımıyla, sözcüklere farklı kavramları da hatırlatacak bir nitelik vermiştir. Bu da çocuğu okumada tek boyutlu değil çok boyutlu okumasını sağlayacaktır.

5. Tasarımlar ve Duygu Değeri Açısından Özel Adlar

Özel adlar, genellikle “Tek bir kişiyi, belli bir varlığı veya topluluğu gösteren ad.” şeklinde tanımlanmıştır (Korkmaz, 1992:119).

Bu kelimeler insan zihninde tıpkı bir kelimenin bir kavramı yansıtması gibi belli bir varlığı canlandırır. Özel adlarda özel tasavvurlar ve bir takım duygular dilin öteki kelimelerine oranla daha fazla ağır basarlar.

Hüseyin Rahmi, Stefan Zweig gibi yazar *Mozart, Bizet* gibi kompozitör isimlerini duyan, müzikle ve edebiyatla ilgisi olmayan kişiler bu ses birleşimlerinin ancak birer özel ad olduklarını kestirecektir. Hâlbuki bu adları eserleriyle bilen kimselerin zihninde bir takım tasavvurlar canlanacak, daha önemlisi, bu tasavvurlar kişiden kişiye değişik olacaktır. Bu sanatçıları seven ya da sevmeyen kimselerde bu adların uyandırdığı tasavvurlar ve bunların duygu değerleri arasında farklar çoğalacaktır (Aksan, 1971:35).

Her ne kadar belli bir kişiyi, bir ülkeyi, bir yeri, bir coğrafya kavramını gösterecek de bazı isimler onu bilenler için, duygu değeri taşır. Türkler için *Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman* gibi Türk büyükleri, Fransızlar için *Jeanne D'arc, Nopoleon Bonaparte* adları olumlu duygular, değişik tasarımlar

canlandıran böyle adlardandır. Buna karşılık Nazizmin öncüsü *Hitler* ve *Stalin* milyonlarca insan için tam tersi, olumsuz çağrışımlara ve duygulara yol açan bir addır.

Yer adlarına gelince, örneğin *Çanakkale* adı genellikle *Çanakkale Savunmasını* anlatan, kahramanlık, vatanseverlik ve zafer gibi duygulandırıcı öğeleri taşıyan bir addir. *Kudüs*, Müslüman, Musevi ve Hıristiyanlar için aynı biçimde, duygu değeri taşır. *Mekke*, *Medine*, *Kerbelâ* Müslümanlarda çeşitli imgeler ve güçlü duygular uyandıran kent adlarıdır. 1996 sonbaharından başlayarak Türkiye’de *Susurluk* ilçesi bu türden duygusal öğeler içeren bir yer adı niteliği kazanmıştır.

Özel adların insanda uyandırdıkları bu tasarım ve duygu değerleri, bu adların kendilerine önemli bir olayı, yaşantıyı, bir anıyı çağrıştırdığı, sevgi veya nefret duygularını aşıladığı kimselerde ön plana geçebilir (Aksan, 1997:57).

Özel adlarda tasavvurlar ve bir takım duyguların oluşması için özel adın tanınması ve özel adın bazı özelliklerinin bilinmesi gereklidir.

Aşağıdaki örneklerdeki özel ada bağlı tasarım ve duygu değeri taşıyan sözcükler altı çizili olarak verilmiştir. Bu sözcüklerin okunması ya da işitilmesi durumunda zihinde beliren tasavvurlar o sözcükle olan bağlantı oranında değişecektir.

Bizimle İstanbul’a gelmesi, eğitimi için daha iyi olur baba (B.Ç.A. s.54).

Bu yazı Türkiye’de bizimle geçirmek için bütün kış çalışarak sınıfını geçmiş ve üç gün önce bize gelmişti (B.Ç.A. s.54).

Amcanın Almanya’dan gelen arkadaşları vardı (B.Ç.A. s.86).

Güzel bir mayıs sabahında babamın en yakın arkadaşı Mehmet Amcanın Erzincan’daki Balkaya Köyü’ne gitmek üzere yola çıktık (B.Ç.A. s.86).

Bolu yolunda çam ballarının sıralandığı raflar, tahta işleri, Amasya’da elma bahçeleri...(B.Ç.A. s.87).

Çocuklar Ulus’tan Arnavutköy’e inen yokuşta toplanmışlar (Ç.K. s.39).

Çengelköy henüz bozulmamış eski Arnavutköy gibi (Ç.K. s.50).

Bu parça ünlü besteci Ravel’in Bolero’suydu (Ç.K. s.118).

Başarılı olursak belki gelecek seneki 19 Mayıs gösterilerine katılabiliriz,» dedi (Ç.K. s.121).

Böyle mi olurdu yazar ismi? Yazar ismi deyince mesela Orhan Kemal, Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday gibi olmalıydı (L.G. s.133).

Hatta Karacaoğlan'ın ağzından sevgilisine ve sevgilisinin ağzından Karacaoğlan'a yazdığım koşukları okuduğumda, kızların şaşkın şaşkın bana baktıklarını gördüm (L.G. s.144).

Atatürk'ü yazarken hiçbir satırı geçiştiremem. Baştan savma yazamam...(L.G. s.160).

Yazdığım kompozisyon o Türk askerinin ağzından Mustafa Kemal Atatürk'e yazılmış bir mektuptu...(L.G. s.164).

“Allah rahmet eylesin,” dedim (L.G. s.187).

“Tamam hocam... Hatırladım... Huant Hatun Camii'nin i mimarisinde kullanılan kolonlar...” (L.G. s.174).

“Yunanistan'ın yüzölçümü 131.944 km'dir. Resmi dili: Yunanca... Başkenti: Atina... Para Birimi: Drahmi” (L.G. s.181).

Özel adların yer aldığı cümlelerde anlatılanlar genellikle çocuğa farkında olmadan o özel adla ilgili olarak bazı bilgilerin verilmesini sağlayacaktır. Ayrıca özel adlar onunla ilgili başka çağrışımları da taşımaktadır. Bu da ocuk için özel adın bilindiği oranda, farklı bir öğrenme biçimi olarak hikâyelerde yer alacaktır.

6. Benzetme

Bir edebî sanat olarak düz yazılarda, çoğunlukla da şiirlerde yer alan benzetme; “Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulabilen iki şey veya şeylerden benzerlik itibariyle zayıf olanı kuvvetli olana benzetme sanatıdır” (Külekçi, 1995:30).

Benzetme, bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir (Aksan, 1997:61).

Bir nesnenin, varlığın niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimi Türkçede de değişik yollardan, yaygın olarak gerçekleşmektedir.

Bütün dillerde görülen ortak bir tutum, anlatıma güç kazandırmak üzere benzetmelere başvurmaktır. Bu benzetme işi ya doğrudan doğruya, niteliği anlatılmak istenen nesnenin bir başka nesneye dayanılarak, onunla benzerliği ortaya konarak anlatılması yoluyla olur. (Türkçedeki buz gibi, sakız gibi, aslan gibi, kıyamet gibi örneklere burada düşünölmelidir); ya da çeşitli aktarmalarla gerçekleşir. (o ne keçidir, ceylanıma selam söyleyin gibi) (Aksan, 2001:85-86). Türkçenin en eski evrelerinde

ilgeçle yapılan benzetmeler sıkça kullanılmıştır. (Tanrı güç verdiği için babam hakının ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş).

Zehir gibi (acı), tilki gibi (kurnaz insan), ay parçası gibi (güzel çocuk), gül gibi geçinmek, tereyağından kıl çeker gibi... Görüldüğü gibi, bu örneklerde de güçlü bir canlandırma ve nükte eğimi etkili olmuştur (Aksan, 1997:111).

Benzetme, insanoğlunun anlatma gücü verme amacıyla, bir takım nesnelere, kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birini anlatırken ötekini de anması eğilimidir (Aksan, 2000:187).

Benzetmeler, aktarmaların ilk aşamasıdır. Bir insan için kullanılan fitil gibi sarhoş benzetmesi, ikinci bir aşamada yalnızca fitil'in söylenmesiyle bir deyim aktarmasına dönüşür. Keçi gibi inatçı benzetmesi de o ne keçidir veya inatçı keçi kullanımında artık bir deyim aktarmasıdır. "İnsan aklı söz sanatları yapmaya belki de benzetmeyle başlamıştır." yargısıyla karşılaşırız (Aksan, 1997:61).

Akıncı, hikâyelerinde Türkçenin benzetme olanaklarından faydalanarak anlatımın renkli olmasını sağlamıştır. Aşağıdaki cümlelerde altı çizili sözcüklerle benzetme yapılmıştır.

O ağacın eğik dalı kimi zaman bana bir at, kimi zaman da bir uzay gemisi olurdu (B.Ç.A. s.31).

O zaman biraz daha küçüktü ve parmak uçlarımla okşadığım burnu kadife gibiydi (B.Ç.A. s.50).

Elimi yüzümü evin önündeki kuyudan çektiğim buz gibi suyla yıkadıktan sonra çabucak giyindim (B.Ç.A. s.54).

Evdekilerin salonda olmadıklarından emin olduğum bir anda panter gibi hediye yağlarına atılır... (B.Ç.A. s.59).

"Kadının gözlerini gördün mü? Kedi gözü gibi pırıl pırıl parlıyordu (B.Ç.A. s.70).

Önümüzde delice akan suya etrafımızı saran karanlığa... (B.Ç.A. s.88).

İçeriye giren günün ilk ışıkları uzaklardaki dorukları karlı dağı parlatıyor, sanki duvarda asılı bir tablo gibi gösteriyor, gözlerimi kamaştırıyordu (B.Ç.A. s.89).

"Sen gerçekten küçük bir geçisin," diyordu (B.Ç.A. s.96).

Kıyıda köşede saklı kalmış bir cennet gibiydi burası (B.Ç.A. s.100).

Sesi bir gök gürültüsü gibiydi (B.Ç.A. s.100).

Burası gerçekten bir cennetti (B.Ç.A. s.102).

Elifin hıçkırıklarını duyunca odamdan çıkararak bir fırtına gibi aşağıya indim (B.Ç.A. s.107).

Canavar, bir kuzu gibi sandalyesinin altına kıvrıldı (B.Ç.A. s.112).

Tıpkı bir prenses gibi (B.Ç.A. s.118).

Kışın soğuşunda buz gibi deniz rüzgârını hissetmeliyim ciğerlerimde, hatta burnum üşümeli (Ç.K. s.49).

Derin bir sessizlik sürerken; kendimi dünyayı kurtarmaya hazır bir savaşçı gibi hissediyordum(Ç.K. s.54).

Bu sessizlik bana yüzyıl gibi geliyordu (Ç.K. s.90).

Başının tam üzerindeki saçların bir tutamı garip bir şekilde kirpinin dikenleri gibi inatla ayakta duruyorlardı (Ç.K. s.98).

Kızlar bir ordu gibi ellerinde kurtulmak için onları tırmalamaya çalışan üç cılız kediyile sınıfa doluştuklarında (Ç.K. s.111).

Onun sınıftan dışarı çıkmasını beklerken bu süre bize bir asır gibi geldi (Ç.K. s.138).

Boncuk gözleri kapkara teninde birer inci gibi parlıyordu (Ç.K. s.70).

Biz, cadı kızlar, Beşiktaş Kız Lisesi'nde okuduğumuz sürece hiçbir zaman bir erkek ağzından fırlayıvermiş küfür işitmedik (L.G. s.9).

Sen aldırma bu canavarlara...(L.G. s.35).

Ben bu gece zavallı külkedisiydim (L.G. s.72).

İlk arkadaş kaybı, kurşun gibi ağır gelir yüreğe (L.G. s.99).

Onu yıllar sonra da hatırladığınızda, iğne iğne batar yüreğinize(L.G. s.100).

Bugün bunları yazmama neden olan dostluğun temeli işte o gün atılmıştı (L.G. s.108).

Tersine her başarısızlık daha iyisini yapmam için sırtıma inen bir kamçı oldu (L.G. s.112).

Cüssesinin tersine yumuşacık bir karakteri ve altın gibi bir kalbi vardı (L.G. s.146).

Ayşegül, inci gibi yazısıyla benim yazdıklarımı temize çekerek, teneffüste sınıfımız adına sınıf başkanıyla birlikte okul idaresine teslim etti (L.G. s.164).

Devekuşları gibi kafanızı gömmeniz, kalbinizin sesini susturmaya çalışmanız hiçbir işe yaramaz (L.G. s.171).

Bu ses, biz koca eşeklerin yüreğindeki utancın sesiydi (L.G. s.178).

Çocuk kitaplarının amacı “çocuğun okuma alışkanlığı edinmesini, edebiyattan tat almasını sağlamaktır” (Mahsereci, 2000:409). Benzetme de edebiyatın en çok başvurulan sanatlarından biridir. yazar anlatımda kuruluşun giderilmesinde ve etkililiğin artırılması adına bu unsura anlatımlarda yer vermiştir. Böylelikle, yerinde yapılan ilgi çekici benzetmeler çocukların edebiyattan zevk almasını sağlayacaktır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Akıncı, anlatıma güç katan öğelerden benzetmeyi de etkili bir şekilde kullanmıştır. Çocuklar açısından, “Hangi durumlarda neyi neye benzetmek gerekir?” sorusuna güzel örnekler verilmiştir. Bunlar, sonuçta küçük okurların dil eğitimine ve gelişimine katkı sağlayacaktır.

7. Aktarmalar

Birçok dil bilimcinin, dillerin temel niteliklerinden saydığı ve çok anlamlılığı doğuran etkenlerin başında gelen anlam olayı, aktarmalara başvurulmasıdır. Aktarma; “bir kavramı adlandırmak için başka kavramdan yararlanmanın genel adıdır” (Hengirmen, 2002:392).

Aktarmalar adı altında ele aldığımız dil bilimi kavramları, aynı zamanda eskiden beri söz sanatı sayılan bir takım anlam olaylardır. Aktarmalardan bütün dünya dillerinde en yaygın olanı deyim aktarmasıdır.

Deyim aktarması sözcüğün dile getirdiği kavramla, onun gösterileniyle bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır. Bu olay en çok, insanoğlunun kendine en yakın bulduğu kendi organ adlarında, vücuduyla ilgili kavramlarda görülür; deyim aktarmasının bu türü, bütün dillerde de çok yaygındır.

Deyim aktarmalarının bir türü de doğayla ilgili öğelerin insan için kullanılmasıdır. Her dilde görülen bu aktarmalar arasında hayvan adları, doğadaki nesnelerin niteliklerini yansıtan sıfatlar başta gelir. İnsan için *inatçı keçi*, *ne keçidir o*, *kuzu*, *domuz*, *kurt*, *tilki*, *öküz*, *eşek* gibi sözcüklerin değişik değerlerle her dilde kullanıldığı görülür. İnsan için *melek*, *ırlanta*, *çitlembik*, *fındıkkurdu sözcüklerinin*; *sert*, *yumuşak*, *yırtık*, *pişkin*, *ağır* gibi sıfatların kullanışı aynı türden aktarmaların tanığıdır.

Türkçenin çok sık başvurduğu, bu nedenle de anlatımın gücünü artıran bir etken sayabileceğimiz bir deyim aktarması türü de somutlaştırmadır. Bu türde soyut, anlatılması güç düşünce ve duyguların, somut kavramlar aracılığıyla anlatıldığı görülür.

Deyim aktarmalarının bir türü de duyularla ilgili olanıdır. Bu tutumla, örneğin tat alma duyusuna ait bir kavramla bağdaştırılmış, dokunma duyusuna ait bir kavramla ilgili bir sıfat, görme duyusuna ait bir kavramla birleştirilerek olur. Sıcak bir bakış, yumuşak bir ses vb.

Ad aktarması ise bir adın, kendisiyle ilgili, ilişkili ve onun kapsamı içinde bulunan başka bir adın yerine kullanılmasıdır. Buradaki ilişki, kavramların, birbirinin kapsama alanında bulunmasından ibarettir. Örneğin, *okul* sözcüğünü düşündüğümüz zaman eğitim ve öğretimin yapıldığı yer aklımıza gelmektedir. Fakat, *okul dağıldı* dediğimiz zaman aklımıza eğitim ve öğretimin yapıldığı yer değil de orada eğitimini sürdüren öğrenciler akla gelmektedir.

Sözcüklerin çeşitli aktarmalarla yeni yan anlamlar kazanmaları başlıca 4 doğrultuda olmaktadır.

- A. Somuta yeni somut anlam eklenmesi (“diş” üç diş sarımsak)
- B. Somuta yeni soyut anlam eklenmesi (“dil”in iletişim anlamı)
- C. Soyuta yeni soyut anlam eklenmesi (“açlık”ın kıtlık anlamı)
- D. Soyuta yeni somut anlam eklenmesi (“eğri”nin doğru olmayan çizgi) (Aksan, 2000:183-186).

7.1. Deyim Aktarması

Deyim aktarması, “Aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayı”dır (Korkmaz, 1992:43).

Bir genç kızın fidan gibi ince, narin yapılı ve çekici olduğunu belirtmek üzere, onun için fidan gibi ya da ceylan gibi benzetmeleri yapılır. Ancak benzetme ilgeci kaldırılarak bu genç kız fidan veya ceylan göstergeleriyle anlatılırsa burada artık birer deyim aktarması söz konusudur. Görünüşü nedeniyle Türkçede aslanagzı diye adlandırılan çiçek de birçok dilde aynı biçimde adlandırılmıştır (Aksan, 1997:63).

Deyim aktarmaları genellikle beş şekilde oluşmaktadır.

7.1.1. İnsandan Doğaya Aktarma

En geniş kullanım alanına, dolayısıyla çok anlamlılığa sahip olan organ ve vücut bölümleri arasından *ağız* göstergesine bakacak olursak onun ne ölçüde değişik aktarmalara sahne olduğunu görürüz. Bardağın, kavanozun, sürahinin, güğümün en

üstte kalan, açık yanlarını gösteren ağız, bıçağın, testerenin ve benzeri, kesici araç gerecin kesen taraflarını anlatmak üzere de kullanılmakta, ayrıca fırın ağızı, nehrin ağızı, yol ağızı, mağara ağızı, gibi kullanımlarda karşımıza çıkmaktadır. Telli çalgılarda teli geren bölümü gösteren *kulak*, otomobilin göstergelerinin bulunduğu bölümden ön cama kadar olan yerine *göğüs* adını vermeleri, lastiklerin dış yanlarına *yanak* sözcüğünü yakıştırmaları aynı eğimin yeni belirtilerindedir.

Anadolu'daki yer adları incelenecek olursa aynı tutumun pek çok örneğiyle karşılaşılır; ad verme sırasında insana ait organ ve vücut bölümlerinin yer adlarında kullanıldığı görülür: *Sırtköy, Köprüağızı, İncebel* bunlardan sadece birkaçıdır (Aksan, 1997:114).

Organların ve vücut bölümlerinin adlarının aynı eğilimle doğadaki nesnelere aktarılarak yeni yeni anlamlar kazandıklarını görürüz. Bu örnekler artık dile yerleşerek kalıplaşmış, yeni anlamlar oluşturmuş olan deyim aktarmalarının ürünüdür; bu nedenle, kimi bilginlerce ölü deyim aktarması olarak nitelenir.

Türkçede *baş* sözcüğü, temel anlamının yanında *arazide en yüksek nokta, köprübaşı, bir baş soğan, ocakbaşı, mangalbaşı, ustabaşı...* gibi yan anlamlarda taşır.

İnsandan doğaya aktarmanın bu türü, insana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin doğadaki varlıklara aktarılmasıyla gerçekleştirilir. Özellikle yazın ve şiir dilinde görülen bu tür, doğadaki varlıkları bir bakıma kişileştirdiği için kişileştirme adıyla anılır. *Kel tepeler, dalgın akşam, bakire zambak...* gibi (Aksan, 1997:64).

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcüklerde insandan doğaya aktarma söz konusudur.

Çok iri bir kurt köpeğinin sırtına atlamış küçücük bir kız çocuğunu görenler hayretler içinde kalıyor, dayanamayıp soruyorlardı (B.Ç.A. s.22).

“Hani, yokuşun başındaki o eski perili ev var ya!! (B.Ç.A. s.37).

Önümüzde delice akan suya etrafımızı saran karanlığa ve ayağımıza acımadan batan çakıl taşlarına ve herkesten gelen... (B.Ç.A. s.37).

Yıllar önce bu kale Karadeniz'den gelecek olan düşman gemilerine karşı Boğaz girişini korumak için inşa edilen kalelerden biriymiş (B.Ç.A. s.111).

Bir süre sonra kuyunun ağızında bir karaltı görüldü kayboldu (B.Ç.A. s.117).

Çok gariptir ki okul çıkışlarında sokağımıza çıkan merdivenlerin başında onu oturup beni beklerken bulurdum (Ç.K. s.12).

Bir zamanlar yemyeşil olan karşı kıyıdaki tepeler şimdi ağaçları kesildiği için çıplaktı (Ç.K. s.39).

Bizden yaşça büyük olan abla ve abilerimizin en tehlikeli akıntıların olduğu akıntı burnu adı verilen yerde nasıl yüzdüklerini seyrederken yüzme bilmediğim için üzülüyordum (Ç.K. s.56).

Aslında doğrusu Boğaz'daki o çılgın akıntıya atlamaya ben de korkuyordum (Ç.K. s.59).

Ayaklarının dibine yerleştirdiği tartısıyla gün boyu orada oturuyor(Ç.K. s.64).

Çok hafif bir ritimle başlayan parça sonuna doğru oldukça öfkeli ve hırçın bir ritim kazanıyordu (Ç.K. s.64).

Sonunda atkuyruğu yaparak inatçı kıvrımları da siyah tokayla tutturmuşum tepeme (Ç.K. s.64).

O anda, sınıf kapısı hırsla açıldı ve okulun korkulu Müdür Muavini Sakine Hanım, öfkeden kızarmış bir yüzle içeri girdi (L.G. s.25).

Neden bütün listelerde liste başı hep ben olurum sanki? (L.G. s.56).

Sıcacık evlerinde televizyon başında oturan bütün arkadaşlarımı neredeyse sürükleyerek dışarı çıkarırdım (L.G. s.53).

Bir yandan sahil boyunca yürüyor bir yandan da tanıdık birilerini görürüm diye etrafıma bakmıyordum (L.G. s.113).

Mecbur muyum ben size mutlu hikâyeler yazmaya?" diye söylendim (L.G. s.134).

Hep liste başından başlayacak değiliz ya...(L.G. s.173).

İnsan özelliklerinin doğaya aktarılması anlatıma farklı bir güzellik katmaktadır. Doğaya has özelliklerle insana has özellikler dil aracılığıyla birleşerek dilsel anlamda doğa insan yaklaşması göze çarpmaktadır. Aynı durum doğadan insana aktarım için de geçerlidir. Yazar, dilin aktarma özelliğini bolca kullanmıştır, bu kullanımlar dilin zenginliği ve dili geliştirme açısından oldukça yarar taşımaktadır.

7.1.2. Doğadan İnsana Aktarma

Yine bir dilde yaygın olarak görülen bir deyim aktarması türü, doğadaki nesnelerin adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıyla oluşur. *Eşek, maymun, öküz, keçi, kuzu, aslan, kurt, çaylak, kaz* özellikle argoda kullanılan *armut, hıyar, kabak, balkabağı, kereste, odun* sözcüklerine, ayrıca *sert, yumuşak, tatlı*

gibi, doğadaki nesnelere özelliklerini gösteren sıfatlara kadar uzanan bu aktarmalarda da yine diller arasında benzerlik ve koşutluklara rastlanır (Aksan, 1997:65).

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcüklerde doğadan insana aktarma yapılmıştır.

Yine de küçük kızda öyle bir yumuşaklık vardı ki, insanın hemen kanı ısınıyordu (B.Ç.A. s.52).

Annemle aşağıda tatlı tatlı konuşan kadın yoktu karşımızda (B.Ç.A. s.72).

Ben okulun merdivenlerinden aşağıya ağır adımlarla arkamdan gelen çantamı sürükleyerek inerken öğretmenimin onunla konuştuğunu gördüm (B.Ç.A. s.74).

“Sen gerçekten küçük bir keçisin,” diyordu (B.Ç.A. s.96).

Anneme görünmeden kaykayımı yatağımın altından alarak sessizce sokak kapısından dışarı süzüldüm (Ç.K. s.39).

Hafif bir sızı vardı ama ellerime bulaşmış kırmızılığı fark edince başımın yarıldığını anladım ve ancak o zaman okul formamın yakalarından tahta zemine kan damladığını görebildim (Ç.K. s.91).

O aksi yüzlü doktor bunu o kadar yumuşak söylemişti ki. En az onun kadar aksi olan beni babacan sesiyle yumuşatmıştı (Ç.K. s.95).

O anda hissettiğim tek şey, derin bir özlem ve büyük bir kıskançlıktı! (Ç.K. s.99).

Yazılıları, sözlüleri, öğretmenlerin koyu renkli not defterlerini hatta zamanla bir işkence haline gelen kantindeki kuyrukları bile artık gülümseyerek hatırlıyordum (Ç.K. s.100).

Annem merak edip de banyoya girene kadar ben sessiz sedasız yüreğimdeki ağır suçluluk ve pişmanlıkla ağlamaya devam ettim (L.G. s.96).

O anda, sınıf kapısı hırsıyla açıldı ve okulun korkulu Müdür Muavini Sakine Hanım, öfkeden kızarmış bir yüzle içeri girdi (L.G. s.24).

Keskin gözleriyle suçlu bakışlar arıyordu sıralar arasında (L.G. s.29).

Sınıftan kızgın sert adımlarla çıkarken bize bakmadan bağırmağa devam ediyordu, “Şimdi size nöbetçi bir öğrenci göndereceğim” (L.G. s.30).

Sınıftan cezalandırmak üzere alıp götürdüğü öğrencilerin sınıfa geri dönmediği ya da kızarmış bir kulakla geldiği hiç görülmemişti (L.G. s.33).

Biz, razıydık Ali Seydi Bey’e. Ciddi görünüşünün altında yufka bir yürek saklıydı (L.G. s.33).

Bu kadar sivri miyim ben? (L.G. s.35).

İnatla tepemde dikiliyorlardı (L.G. s.67).

Murat, bana uymamaya, söylediğim ağır sözleri alttan almaya ve hatta çocukluğuma vermeye çalıştıkça, ben, daha çok öfkeleniyordum(L.G. s.89).

Onun uzaklaşmasını seyrederken, eşeklik ettiğimi düşünmüştüm (L.G. s.116).

Doğadan insana yapılan aktarmalarda sözün etkileyciliği göze çarpmaktadır. *derin bir özlem, yumuşak bir ifade, hafif bir sızı, tatlı tatlı konuşan* vb. sözler anlatımın güçlü olmasına hizmet eden dil kullanımlarıdır. Yazar, dilin bu özelliğini de yeri geldikçe, etkili şekilde kullanmaktan kaçınmamıştır.

7.1.3. Doğadaki Nesnelere Arasındaki Aktarma

Doğadan insana aktarmalar gibi, doğadaki varlıklar arasında da yine, benzerliklere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalar her dilde görülür. Bunlar arasında hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana aktarmalara rastlanmaktadır. *Kuşburnu, katırtırnağı, tavşankulağı...* gibi (Aksan, 1997:66).

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcüklerde doğadan doğaya aktarma yapılmıştır.

Sabahın tatlı serinliğinde içimi ısıtıyordu (B.Ç.A. s.104).

Sıcak yaz günlerinde bahçeye konulmuş küçük tahta masaların üzerinde, asırlık bir çınar ağacının tatlı serinliği olur her zaman (Ç.K. s.50).

Bir çınar ağacından rüzgârla çıkan tatlı hışırtıları hiç duymayacaklar, (Ç.K. s.63).

Ne yazık ki, okuldaki ikinci senemde herkes Dilara'nın aynı Dilara olduğunu acı bir olayla anladı (Ç.K. s.85).

Çimenlerin arasında bulduğumuz "Kuzukulaklar"ın tadı bugün bile damağımdadır (L.G. s.103).

Doğadaki nesnelere arasındaki aktarmalar yukarıda açıklanan diğer iki aktarmaya göre daha az sayıda karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, doğadaki nesnelere arasındaki aktarmaların gerek kullanım bakımından gerekse aktarmanın yapıldığı sözcük sayısı bakımından sınırlılığına dayanmaktadır.

7.1.4. Somutlaştırma

Somitlaştırma, “Dildeki soyut kavramları somut kavramlardan yararlanarak anlatıma yönelme”dir (Korkmaz, 1992:136).

Bu terimle adlandırılan deyim aktarmaları değişik yollardan yararlanan türleriyle Türkçenin bütün lehçe ve ağızlarında olduğu gibi Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde de çok yaygın bir anlatım biçimini ortaya koyar.

Somitlaştırmanın en yaygın türünü, belli bir durumu, davranışı, bir tutumu insan gözünde çok somut bir biçimde canlandırmak üzere, çoğu kez, bir sahnede izlenircesine dile getirmek amacıyla oluşturulan deyimlerde görülmektedir. *Kılı kırk yarmak, tavşana kaç, tazıya tut demek, kazdığı çukura kendi düşmek, baltayı taşa vurmak gibi deyimlerde bu tutum belirgin olarak ortaya çıkar.* Bu, yüzleri hatta binleri bulan ve deyimlerimiz içerisinde önemli bir yeri olan ögeler başka dillerdeki benzerleriyle karşılaştırılacak olursa, taşıdıkları tanı inceliğiyle dilin anlatım gücünü gözler önüne sermektedir.

Somitlaştırma içeren deyimlerin bir bölümü de insanoğlunun yaşamında karşılaştığı çeşitli durumların, güçlüklerin, sorunların anlatımında yine benzetmeye dayanan ve çoğunlukla tamlamalardan oluşmuş ögelerdir. Bunlar içinden *ömür törpüsü, demir leblebi* gibileri alışılmamış bağdaştırma örneği olup *ömür törpüsü*’nde insana sürekli eziyet çektirip yaşamı kısaltan bir sorun anlatılırken *demir leblebi*’de gerçekleştirilmesi çok güç bir iş ya da başa çıkılması zor bir kişi dile getirilmektedir. *Kuyruk acısı, temcit pilavı, kurt masalı, yılan hikâyesi, ateşten gömlek* gibi somutlaştırmalar olağan bağdaştırmalarla kurulmuş olup yine soyut kavramların somut kavramlardan yararlanılarak anlatılışının örneklerindedir.

Her biri çok anlamlı olan ve değişik çatıları da bulunabilen *sulanmak, fitillemek, aşılama, bulaşmak, patlamak* vb. eylemlerin temel anlamlarının yanında bu tür aktarmalarla yan anlamları da oluşmuş bulunmaktadır. Örneğin bir nesnenin sıcaklığının artmasını anlatan ısınmak, bir kimsenin, bulunduğu ortamı, birlikte bulunduğu kimseleri yadırgamamaya ve sevmeye başlamasını da anlatır. *Patlamak* “aşırı sıkılmayı”, *aşılama* “bir ideolojiyi yerleştirmek”, *zehirmek* ise “bir kimsenin kafasına zararlı düşünce ve duyguların yerleşmesine neden olmak” anlamında kullanılır. *İncitmek, incinmek, kırmak, kırılmak* bütünüyle duygusal olayları da anlatır niteliktedir; bir insana, bir hayvana duyulan içten sevgiyi anlatan *bağlanmak* da bu türden, başka bir örnektir (Aksan, 1997:118-120).

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcüklerde somutlaştırma yapılmıştır.

Biz Alin'lerin kapısına oturmuş, sıkıntıdan patlıyorduk (B.Ç.A. s.34).
Gözlerinde derin bir hüznün tarif edilmez bir özlem olurdu (B.Ç.A. s.43).
Gözlerim parladı. Sonunda gerçeği öğrenecektim (B.Ç.A. s.64).
Hepimizin gözleri kalması için yalvarıyordu (B.Ç.A. s.82).
Yine de küçük kızda öyle bir yumuşaklık vardı ki, insanın hemen kanı ısınıyordu
(B.Ç.A. s.100).

Gözlerinden öfke saçılıyordu (B.Ç.A. s.100).

Emin ol, onun da yüreği sevgi dolu (B.Ç.A. s.112).

Babam böyle biriydi işte. Sıcak ve dost canlısı (B.Ç.A. s.112).

Sanki Tahsin Reisin üzüntü kaynağının sırrını o mektupta bulacaktım (B.Ç.A.
s.113).

İçimdeki suçluluk ve pişmanlık ağacının kuruması çok uzun zaman aldı (B.Ç.A.
s.127).

Arnavutköy denilince, yüreğimde ancak derin bir sevginin verebileceği bir acı
hissederim (Ç.K. s.12).

Merakım ağır bastı (Ç.K. s.13).

Mutluluk ve özgürlük kokusu geldi burnuma (Ç.K. s.37).

Onlar sevgi dolu canlılardır ve insanlara çok yakındırlar (Ç.K. s.57).

Karşımda durup beni başarabileceğime ikna etmeye çalışan, bana inanan
insanları düş kırıklığına uğratamayacağımı düşündüm...(Ç.K. s.60).

Onun yüzünde gördüğüm anlayışın bu derse hayatımın sonuna kadar
bağlanmama neden olacağını hiç düşünmemiştim (Ç.K. s.81).

İlk görüşümde soğuk gelen o binanın içinden sevgi fişkırır gibi geliyordu artık
bana (Ç.K. s.83).

O aksi yüzlü doktor bunu o kadar yumuşak bir ifadeyle söylemişti ki. En az onun
kadar aksi olan beni babacan sesiyle yumuşatmıştı (Ç.K. s.95).

O anda hissettiğim tek şey, derin bir özlem ve büyük bir kıskançlıktı (Ç.K.
s.100).

Bugün bunları yazmama neden olan dostluğun temeli işte o gün atılmıştı (L.G.
s.108).

O anda yüreğimde kocaman bir öfkenin taşmakta olduğunu hissetmiştim (Ç.K.
s.119).

Edebiyat derslerinde yazarak, öğretmen arkasını döndüğünde karşılıklı birbirimize attığımız buruşuk kâğıtlara yazdığımız uyduruk şiirlerimiz sınıfı kırar geçirirdi (Ç.K. s.126).

“Anlaşıldı,” dedi, iyi sandığı öğrencilerinden birinin, aslında sandığı kadar örnek biri olmadığını anlamanın verdiği hayal kırıklığıyla (L.G. s.29).

Bize verdiği gözdağından memnundu (L.G. s.30).

Yine de bütün kavgaları uyumadan önce daima tatlıya bağlayan biri olurdu aramızda...(L.G. s.45).

Gecenin karanlığı ve yerlerin dondurucu beyazlığında özgürlüğün kokusunu duyardım...(L.G. s.52).

Sen ortalığı bulandırana kadar ikisi çok iyi arkadaştı (L.G. s.54).

Öfff, yine nasıl bir işe bulaşmışım ben? (L.G. s.63).

O gecenin karanlığında kaybolmuş çocuklar gibi, kanadı kırık bir halde eve dönerken kurduğum tuzağa fena halde düştüğümü anladım (L.G. s.72).

Gururum yeterince kırıktı zaten! Sevgimi maskeleyem için öfkemi kullanıyordum (L.G. s.82).

Ben de gülmeye başlayınca ortam yumuşayıverdi (L.G. s.93).

Gözlerinde derin bir şaşkınlığın ve kararsızlığın parladığını gördüm ve hiç gerek olmadığı halde tam dizinin üstüne kuvvetli bir tekme attım (L.G. s.95).

İçimde derin bir utanç başlamıştı (L.G. s.95).

“Arnavutköy” denilince, yüreğimde ancak derin sevgilerin verebileceği biracı hissederim (L.G. s.99).

Hareketli, daima gülümseyen, yüzünden sağlık ve mutluluk fıskıran, kabına sığmayan bir gençti (L.G. s.106).

Gözlerimden damla damla sevgi akıyor. (L.G. s.111).

Nişanlıma doğup büyüdüğüm ve büyük bir sevgiyle bağlandığım Arnavutköy’ü göstermek istiyordum(L.G. s.118).

Kurtaramadığın çocuğa ağlayacak kadar sevgi dolu, cebindeki son kuruşu sokak köpeklerini doyurmak için harcayacak kadar merhametli olduğun için ... (L.G. s.120).

Müberra Hanım, utanç ateşleriyle kavrulmakta olan yüzüme baktı (L.G. s.143).

Şaşkınlıktan küçük dilimizi yutacaktık (L.G. s.188).

Sözcükler, çocukların yaş düzeyine göre belirlenmeli, özellikle canlı ve eylem bildiren sözcükler ağırlıkta olmalı, günlük yaşamın gerçekleriyle örtüşmeli, açık ve somut olmalıdır. Kısaca, çocuk kitaplarında kullanılan sözcükler basit, canlı, sonuç bildiren, iyi fark edilen, akılda kolay kalan ve kolay okunan sözcüklerden oluşmalıdır (Güneş, 2000: 337). Güneş'in belirttiği bu özellikler soyut sözcükler düşünüldüğünde somutlaştırmanın ne kadar gerekli bir dil kullanımı olduğu anlaşılacaktır. Somutlaştırma ile birlikte soyut sözcük eylem özelliğiyle birlikte canlılık kazanacak, akılda daha kolay kalacak, bunun yanı sıra dile etkileycilikle dolu bir güzellik kazandıracaktır. Akıncı, dilin bu özelliğini de hikâyelerinde kullanmıştır.

7.1.5. Duyular Arasında Aktarma

Deyim aktarmalarının bu türünde, farklı duyu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek canlı bir anlatım sağlanması söz konusudur. Dokunma duyusuyla ilgili olan *sıcak* sıfatının *sıcak bir ses gibi duyma*, *sıcak bir bakış*, *sıcak renkler* gibi, görme duyusuyla ilgili adları nitelemesi, *ses için soğuk bir ses*, *tatlı bir ses* gibi tamlamaların kullanılması hep bu eğilimin tanıklarındandır (Aksan, 1997:68).

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcüklerde duyular arası aktarma yapılmıştır.

Koşarak kaçtığım o merdivenlerden çıkarken acı bir manzarayla karşılaştım (B.Ç.A. s.38).

Küçük cılız bir ses cevap verdi: (B.Ç.A. s.50).

Yine o cılız, çekingen sesiyle; “Yalınayak,” dedi utanarak (B.Ç.A. s.52).

Masmavi gözlerinde asker otoritesine sahip keskin bakışlar vardı (B.Ç.A. s.62).

Elifin en tatlı sesiyle onu mutfakta oyaladığı sırada bu planımız gerçekleşti (B.Ç.A. s.74).

Cado anneme yarın sabah erkenden ayrılması gerektiğini söylediğinde bizi derin bir sessizlik aldı (B.Ç.A. s.82).

Hatta çok yumuşak bir sesi vardı...(B.Ç.A. s.109).

“Bir sürü çocuğum var, ama onlar İstanbul’da yaşıyor,” dedi hafif sertleşen bir sesle (B.Ç.A. s.110).

O akşam yaşlı adamın gözlerinde koca bir mutluluk vardı (B.Ç.A. s.113).

Rahime’nin yüzünde derin bir mutluluk görünce kendimi olabilecek en kötü olaylara hazırladım (B.Ç.A. s.123).

Islak toprak kokusunu hatta sokak aralarında park etmiş arabaların altında yaşayan sokak köpeklerinin zavallı aç bakışlarını özlerim (Ç.K. s.12).

Bir çınar ağacından rüzgârla çıkan tatlı hışırtıları hiç duymayacaklar, hiçbir zaman Boğaz'da mavi sulara dalıp midye çıkaramayacaklar (Ç.K. s.62).

Bütün öğrencilerin kıyafetleri okula girerken sıkı bir disiplin içinde inceleniyordu (Ç.K. s.82).

Biraz önce çığlıklar atılan sınıfta şimdi derin bir sessizlik vardı. Bu sessizlik bana yüzyıl gibi geliyordu. Derin bir boşlukta havada uçuyor gibiydim (Ç.K. s.90).

Sonra en sakın sesiyle ve gizliden kahkahalar atan gözleriyle... (Ç.K. s.120).

Bir anda sınıfı derin bir sessizlik kapladı (Ç.K. s.139).

Canan bu kadar gürültünün arasında sabahtan beri çözdüğü Matematik sorularının cevaplarını yüksek sesle Senem'e, anlatıyordu (L.G. s.20).

Sonra durdu ve Neslihan'a döndü. "Başka?" dedi bıkkın bir sesle (L.G. s.29).

Neslihan en zavallı sesiyle, "Vallahi, başka kimse yok hocam," dedi (L.G. s.29).

Bana, "Otur yerine," demişti ya, artık ne dese kabulümdü. Sınıftan kızgın sert adımlarla çıkarken bize bakmadan bağırma devam ediyordu (L.G. s.20).

Hayret dolu bir bakışla nöbetçi öğrenciye dönerek, "Kızıyum... Ne bu?" diye söylendi şaşkınlık içinde (L.G. s.34).

Anneme görünmemiştim ama ben çıktıktan sonra arkamdan buram buram odaya yayılan parfüm kokusunu duyar mıydı acaba? (L.G. s.68).

Müge'yle kahkahalarımızı bastırmaya çalıştıkça, daha yüksek sesle gülüyorduk...(L.G. s.84).

Bu defa biraz daha sert bir, "Alo! Alo! Kimsiniz?" sesi çıktı karşı taraftan (L.G. s.84).

Onun gözlerine ilk defa bu kadar uzun süreli bakıyordum... Yumuşacıktı bakışları (L.G. s.87).

Etrafta derin bir sessizlik vardı, uzaklarda bir yerde bir köpek havlıyordu sadece (L.G. s.92).

Barlardan dışarıya taşan müziğe ve gürültüye onlar bile dayanamamışlardı (L.G. s.114).

Duyular arası aktarmanın da bolca kullanıldığı hikâyeleri okuyup da Türkçenin bu özelliğine hayran olmamak elde değildir. İfade kabiliyeti bakımından üstün özellikler

taşıyan dilimizin bu özelliği yazar tarafından iyi fark edilmiş ve hikâyelerinin güzelliğine güzellik katmıştır. Dilimizi hakkıyla kullanabilme adına duyular arasında aktarımlar hikâyelerin akıcılığı içerisine yerleştirilmiş ve çocuklara farkında olmadıkları dil okyanusunun bu güzelliğini tatma olanağı verilmiştir.

7.2. Ad Aktarması – Mecaz-ı Mürsel

Eski retorik çalışmalarından beri ele alınan ve söz sanatlarından biri olarak görülen ad aktarması anlatımı kolaylaştıran ve ona güç kazandıran aktarmalardan biridir. Divan şiirindeki mecaz-ı mürsel sanatını karşılar (Aksan, 1997:69).

Ad aktarmasında, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesi yoluyla gerçekleşir. Birçok dilde *bardak içmek* ya da *bir tabak yemek*, “bardak ya da tabağın içindekileri içmek ya da yemek” için kullanılır. Türkçede *ağlamak* kavramı, onunla ilişkisi bulunan *yaş dökmek*’le de anlatılabilir. *Doğmak* yerine *dünyaya gelmek*, *doğurmak* için *dünyaya getirmek*, *hamile* için *ağır ayak* veya *iki canlı* deyimlerini kullanırsak hep ad aktarmalarından yararlanmış oluruz (Aksan, 1997:121-123).

Yine, aynı zamanda bir söz sanatı sayılan ad aktarması şöylece tanımlanabilir: Bir kavramın, kendisi kullanılmadan, ilgili bağıntılı olduğu bir başka kavramla, bir başka göstergenin dile getirilmesidir. Deyim aktarması bir benzerliğe, ad aktarması ise bir ilgiye, bir ilişkiye dayanılarak yapılan aktarmalardır. *Sinema* için *beyaz perde*, *genç için körpe zihin*, *tenisçi yerine raket*, *seçime katılmak yerine sandık*, *İstanbul için Yedi Tepe* vb. ad aktarmalarıdır (Aksan, 2000:188).

Ad aktarması bazı kaynaklarda mecaz-ı mürsel olarak geçmektedir. Külekçi’ye göre, bir sözün mecaz-ı mürsel sayılabilmesi için his ve heyecanın yanı sıra, söz gerçek anlamı dışında kullanılmalı ve sözün gerçek anlamını düşünmemize engel bir şey bulunmalıdır (Külekçi, 1995:19).

Bu tür aktarmalarda, anlatılmak istenen kavram yerine, onunla ilişkili bir başka kavram veya kavramlardan yararlanılarak yine güçlü ve canlı bir anlatım sağlanmaya yönelinir. *ölmek* kavramı için, değişik kullanım yerleri ve amaçları olan sözlerden yararlanıldığını anımsatmak gerekir. *can vermek*, *son nefesini vermek*, *eceli gelmek*, *son uykusuna yatmak*, *gözlerini yummak*, *gözlerini (dünyaya) kapamak*, *öbür dünyaya gitmek*, *Rahmeti Rahmana kavuşmak*, *Allah’ın rahmetine kavuşmak*, *vadesi yetmek*, *vadesi tamam olmak*, *namazı kılınmak*, *ahirete intikal etmek*, *öbür dünyayı boylamak*,

kuyruğu titremek, tahtalı köyü boylamak, cartayı çekmek, mortoyu çekmek v.b. (Aksan, 1997:121-123).

Bazı ad aktarması türleri şu şekildedir:

1. Bütün Yerine Parçanın Anılması: Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!
(Parça durumundaki hilâl söylenmiş, bütün durumundaki bayrak kastedilmiş)

2. Parça Yerine Bütünün Anılması: Uçak Antalya'ya indi. (Bütün durumundaki Antalya söylenmiş, parça durumundaki Antalya Havaalanı kastedilmiş)

3. Sanatçı – Eser İlişkisi: Bu yaz Tolstoy'u okudum. (Yazar söylenmiş, eserleri kastedilmiş)

4. Yer – İnsan İlişkisi: Deprem korkusundan, İstanbul bu gece uyumadı.
(İstanbul söylenmiş, İstanbul'da yaşayan insanlar kastedilmiş)

5. İç – Dış İlişkisi: Sobayı yak da biraz ısınalım. (Soba söylenmiş, içindeki yakacak kastedilmiş)

6. Yer – Olay İlişkisi: Çanakkale vatanın bölünmezliğini vurguluyor. (Yer adı olan Çanakkale söylenmiş, Çanakkale Savunması kastedilmiş)

7. Yer – Yönetim İlişkisi: Ankara, olayları soğukkanlılıkla izliyor. (Yer adı olan Ankara söylenmiş, hükümet kastedilmiş)

8. Yön – Ülke İlişkisi: Batı, Irak Savaşı'na kayıtsız kaldı. (Yön adı batı ile kastedilen Avrupa devletleridir)

9. Sebep – Sonuç İlişkisi: Bereketin yağması köylüyü güldürdü. (Sonuç söylenmiş, sebep kastedilmiş. Yağmurun yağması nedendir, bereket sonuçtur)

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcüklerde ad aktarması yapılmıştır.

O böyle yaşından büyük konuştuğunda beni çileden çıkarırdı (*çok kızdırmak*)
(B.Ç.A. s.12).

Elbisesi göz alacak (*güzelliği ile dikkat çekmek*) kadar parlıyordu (B.Ç.A. s.14).

Tam oyunun en güzel yerinde duruyor, kulaklarını dikeyor (*dikkat kesilmek*) ve birden kendi kuyruğunu kovalamaya çalışıyordu...(B.Ç.A. s.20).

Aman, kızın başına (*öz varlık, kendisi*) bir şey mi geldi, sesi kesildi, diye kapımıza (*kapı söylenmiş ev kastedilmiş*) geliverirdi (B.Ç.A. s.30).

İşte o zaman dünyanın en uslu çocuğu ben olurum, kimsenin gözüne batmadan (*dikkat çekmek*) yapılan hazırlıkları uzaktan sessizce seyrederdim (B.Ç.A. s.60).

Odasına çıkan ayak seslerini (*odaya çıkan ayak sesi değil onun sahibi*) duyduğumuzdan beri dakikalar geçmişti, ama bir çığlık duyamamıştık (B.Ç.A. s.74).

Hepimiz bir koşu onun arkasına takılmış, (*gözden ayırmayarak arkasından gitmek*) ilerlemeye başlamıştık ki başka bir yönden başka bir ses bağırdı (*bağırın, ses değil, o sesi çıkaran kişi*) (B.Ç.A. s.87).

Sabah erken saatlerde daha gün ağarmadan motorlarına (*motor söylenmiş, tekne kastedilmiş*) atlayarak denize açılıyorlar (B.Ç.A. s.90).

Bahçede büyük bir su kuyusu göze çarpıyordu (*dikkati üzerine çekmek*) (B.Ç.A. s.102).

Bir an gözlerini ondan ayıramadım (*bir şeye sürekli bakmaktan kendini alamamak*) (B.Ç.A. s.105).

Sanki beni çoktan unutmuş, gözleri uzaklarda bir yerlere dalmış (*bir noktaya dalgın bakmak*) gitmişti (B.Ç.A. s.105).

Teneffüslerde gözümüz hep yollarda (*birinin gelmesini merak, istek veya özlemle beklemek*) (B.Ç.A. s.114).

Korkudan donmuştum (*beklenmedik bir durum karşısında hareketsiz kalmak, ne yapacağını bilememek*) (Ç.K. s.15).

Odama güneş dolmuştu (*güneş ışınları*) (Ç.K. s.15).

Süha Abi suçlu suçlu gözlerini kaçırarak (*göz göze gelmemek için gözlerini başka tarafa çevirmek*) cevap vermek zorunda kaldı (Ç.K. s.53).

Çalışırken, gözlerim ister istemez ona takılıyordu (*gözlerini ayıramamak*) (Ç.K. s.65).

Gözlerim ister istemez köşedeki küçük çocuğa kaydı (*istemeyerek bakıvermek*) (Ç.K. s.70).

Okuldaki ilk senemi kazasız atlatıp karnemle birlikte o sene katıldığım şiiir yarışmasındaki birincilik ödülümü alırken annemin gözlerinin dolduğunu (*ağlayacak kadar duygulanmak*) gördüm (Ç.K. s.84).

Gerçek olan bir şey varsa o da sınıf başkanının kara listesinde (*cezalandırılması düşünülen kişiler*) her zaman adımın ilk üç sırada olmasıydı (Ç.K. s.86).

Okul dağıldığında (*dağılan okul değil, okuldaki öğrenciler*) aklım hep o gün yapamadığım hareketlerde kalırdı (Ç.K. s.116).

Aynı zamanda sırasının üzerine kapanarak dersi dinlemeden sessizce gözyaşı döken (*ağlamak*) bir öğrencinin gözlerini kuruladığını görebilirdiniz (Ç.K. s.131).

Oya Hanım sınıfa girer girmez önce sınıfı gözden geçirir (*incelemek, her yanına bakmak*), sonra o günkü konuları takip edebilmek için kitabımı isterdi (Ç.K. s.131).

Sınıftaki otuz sekiz çift göz bunu merakla izliyordu (*merakla izleyen, göz değil gözün sahipleridir*) (Ç.K. s.138).

Onun damarına basmak (*birini en duyarlı olduğu konuda kızdırmak*) çok hoşuma giderdi (L.G. s.15).

Ne kadar dikkat çeken, göze batan (*aşırı derecede görünür olmak*) bir isimim vardı benim? (L.G. s.27).

Gözünüzün yaşına bakmam (*hiç acımamak, merhamet etmemek*). Ona göre! (L.G. s.30).

Hayatım boyunca hem kendime, hem de beni iyi tanıyanlara itiraf etmek zorunda kaldığım bir şey var: Çenemi tutmayı (*bildiğini, düşündüğünü söylemek*) hiçbir zaman başaramadım (L.G. s.34).

Ali Seydi Bey, doğru söyleyip söylemediğimi anlamak için gözlerini gözlerime dikti (*göze sürekli olarak bakmak*) üstüme (L.G. s.37).

Canan bu tartışmaya nokta koymak (*sonlandırmak*) için araya girdi (L.G. s.51).

İnatla tepemde dikiliyorlardı (*birinin yanında, başucunda durmak*) (L.G. s.67).

Tam o anda Murat'ı gözden kaybettim (*görünmemek*) (L.G. s.70).

Artık çok kızmış olmalı, diye düşünüyordum ki, telefonun karşı tarafındaki ses gülmeye (*gülen ses değil, o sesin sahibidir*) başladı (L.G. s.84).

İlk arkadaş kaybı, (*ölüm*) kurşun gibi ağır gelir yüreğe (L.G. s.99).

Yoksa, hadi bir el atta (*bir işe girişmek*) şu odayı boyayalım... (L.G. s.110).

Annem, Turgay'in öldüğünü, aylar önce duyduğu halde bana söylemeye bir türlü dili varmamış (*bir sözü söylemeye gönlü razı olmak*) (L.G. s.140).

Canan, "Bunu yazmazsan kâğıdını geri alamazsın..." diye fısıldarken bir taraftan da yan gözle öğretmenin bize bakıp bakmadığını (*belli etmeden bakmak*) kontrol ediyordu (L.G. s.140).

Çiğdem'in ağlamaya her an hazır gözleri dolmuştu (*ağlayacak kadar duygulanmak*) bile (L.G. s.147).

Sınıf kapısı açılıp da; içeri Cihangir Bey girince sınıf (*sınıf söylenmiş, içindeki öğrenciler kastedilmiş*) sevinç çılgınlıklarıyla inlerdi (L.G. s.176).

O gün bizi yazılı yapsalar yine kopya fısıltıları duyabilmek için kulak kabartacak (*belli etmemeye çalışarak dinlemek*), boş derslerde yine azacaktık (L.G. s.189).

Ali Şir Nevaî, Türkçe için “On sekiz bin âlemden daha üstün bir âlem” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadenin rastgele kullanılmadığı, Türkçenin ifade kudreti, dil özellikleri görüldüğü zaman daha iyi anlaşılmalıdır. Bu özelliklerden biri olarak ad aktarmasını söyleyebiliriz. Yukarıdaki örnekler ve diğer başlıklarda verdiğimiz bütün örnekler bunu doğrulamaktadır.

Akıncı, Türkçenin dil özelliklerini iyi özümsemiş olacak ki, aktarmalardan da yerince faydalanmıştır. Tabi bütün bu kullanımlar yazarın üslûbuna zenginlik katacak, okurlara da okuma adına çok şey kazandıracaktır.

8. Çok Anlamlılık

Çok anlamlılık, “Bir göstergenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi durumu”dur (Vardar, 2002:62). Başka bir anlatımla çok anlamlılık (polysemy), aynı sözcüğün birbiriyle ilgili, ancak farklı kavramları ifade etmesidir. Yani gösteren aynı, kavramlar farklı, ancak birbiriyle ilişkilidir (Eker, 2003:410).

Ullmann, çok anlamlılığın kaynaklarını beş bölümde ele alır.

1. Kullanımdaki değişiklikler
2. Sosyal çevredeki uzmanlaşma
3. Mecazî dil
4. Eş adların yeniden yorumlanması
5. Yabancı etkiler (Ullmann’dan aktaran, Altun, 2004:113-126).

Çok anlamlılıkta, bir kelime anlamını yitirmeden, çeşitli yollardan, temel anlamıyla mutlaka ilişkili olan yeni kavramları anlatır duruma gelir. Bir kelimenin çeşitli kullanışları da aynı çerçeveye girer. Bir kelimenin yeni anlamlara gelmesi, yeni kavramları yansıtır duruma geçmesi için yüzyıllar boyunca aynı alan içinde ve belli bir alanda (belli bir lehçede) ortaya çıkmış olması gerekir

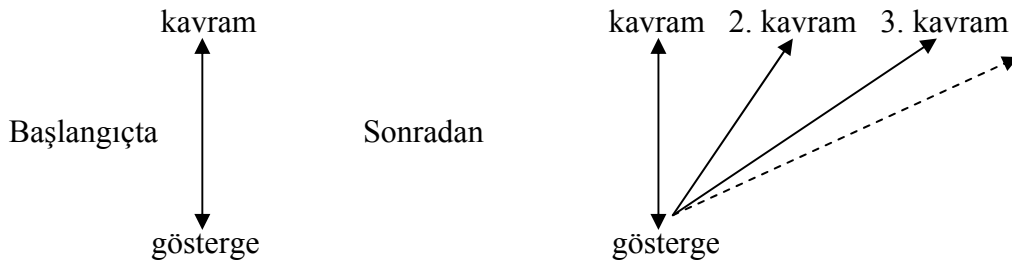
Bu olayın eş adlılıktan farkı, eş adlı sözlerin anlamları, yansıttıkları kavramlar arasında uzak-yakın en ufak bir ilişki bulunmamasıdır. Kimi sözlerde zaman zaman rastlanan karışıklık, bu ölçüden yararlanılarak kolayca çözülür. Örnek olarak, dilimizdeki *çay* (akarsu) ve *çay* (kaynatılarak içilen bitki) gibi iki kelimenin eş adlı iki öge mi, yoksa çok anlamlı tek bir kelime mi olduğunu, dil konularına yabancı biri de bu ölçülerden yararlanarak kestirebilir (Aksan, 1971:76-77).

Çok anlamlılığı doğuran nedenler olarak sayabilecek olan çeşitli eğilimler arasından, örnek olarak organ adlarında, vücutla ilgili kelimelerde görülen aktarmaların izi de belirmektedir (Aksan, 1971:109).

Bir ses bileşimi değişik aktarmalarla ve çeşitli nedenlerle birden çok kavramı yansıtır duruma gelebilir ve yeni bir anlam çerçevesi edinir. İşte sözcüklerin birden çok kavramı yansıtır duruma gelmiş olmalarına çok anlamlılık adını veririz (Aksan, 1997:188).

Başta organlar, vücut bölümleri gibi, daha önce değindiğimiz ögeler olmak üzere birçok sözcük, her dilde çok anlamlıdır. Buna karşılık bilim ve meslek dallarının, uzmanlık alanlarının terimlerinin genellikle tek anlamlı olduğunu görüyoruz. Yüz sözcüğün Türkçe de hem çehre anlamına gelişi, hem bir sayı oluşu, hem de yerine göre yüzmek eyleminin bir çekimli biçimini yansıtmaları buna örnek gösterilebilir (Aksan, 1997:189).

Başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili, yeni kavramlarla da anlatır duruma gelmektedir. Çok anlamlılıkta -yan anlam açıklanırken belirtildiği gibi- gösterge, temel anlamını yitirmeden yan anlamlar kazanmaktadır. Zaman içinde bunlar unutulabildiği gibi yeni yan anlamlarla daha da zenginleşebilmektedir. Bu durum şu şekilde şemalandırılabilir.

Şema 4

Çok anlamlılık, Türkçenin en eski dönemlerinden başlayarak bugün de tanık olduğumuz bir anlam özelliği, bir dil olayıdır. Çok anlamlılıkta Köktürk yazıtlarında da bu olayın ilgi çekici örnekleriyle karşılaşırız. *Tegmek* (değmek) de temel anlamından başka ulaşmak, *erişmek* ve *saldırmak*, *yakalamak* kavramlarını yansıtmak üzere kullanılıyordu. *İpekli kumaş* demek olan *agı* Uygur metinlerinde *servet*, *hazine*, *varlık*

anlamalarını da karşılıyordu. Dilin en eski ürünlerinde görülen çok anlamlı sözcükler, çok anlamlı duruma gelinceye kadar uzun süre kullanılmış, belli anlam gelişmelerini arkada bırakmış oldukları için dilin daha önceki dönemlerinde de yaşamış olmalıdırlar. Kimi bilginlerce çok anlamlılık, dilde tutumluluğun bir belirtisi olarak görülmüştür. Türkçede *çıkmaq* eyleminin 60, *almak*ın 40, *atmak*ın 30 anlamının bulunduğu görülür. Bunlar içinden *almak* sözcüğüne bakarsak, temel anlamının dışında '*ele geçirmek, fethetmek, yolmak, koparmak, gidermek, yok etmek*' anlamlarının bulunduğuna tanık oluruz. Öğrencilerin *sınavı aldım*, sporcuların ve sporla ilgilenenlerin *maçı aldık* biçimindeki kullanımlarının bu eyleme yeni anlamlar eklediği de burada anımsanmalıdır. Bu ve benzeri eylemlerde kimi zaman somutlaştırma, kimi zaman da değişik etkenler yeni yeni anlamların belirmesine yol açar.

Türk insanı somut *taş* sözcüğüyle bir kimseye, üstü kapalı biçimde, tarizde bulunmayı anlatırken bundan, yine aynı kavram alanındaki *taşlama* ve *taşlamak* sözcüklerini türetmiş, aynı nitelikteki *iğne dokunaklı söz* ile *iğneli* sıfatını ve *iğnelemek* eylemini yaratmıştır. Daha önce değindiğimiz doğadan insana aktarma örnekleri de aynı niteliği taşır (Aksan, 1997:123-126).

Genel olarak yan anlamları olan bütün sözcüklerde çok anlamlılık vardır. Bir kelime, en azından iki anlam taşıyorsa çok anlamlıdır. Aşağıda verilen örneklerde altı çizili sözcükler çok anlamlı sözcüklerdir.

Sınıfın disipline gitmesine neden olan ilk üç öğrencinin de başında (*önde olmak*) yine ben vardım (L.G. s.131).

İlk başta (*başlangıç*) oldukça tehlikeli fakat tehlikeli olduğu kadar da saçma geliyordu kulağa (Ç.K. s.40).

Aman, kızın başına (*kişinin kötü bir durumla karşılaşması*) bir şey mi geldi, sesi kesildi, (*sesin, artık duyulmaması*) diye kapımıza geliverirdi (B.Ç.A. s.30).

Çünkü daima yüksek (*güçlü, etkili, şiddetli*) tonlarda çıkan sesimin birden kesilmesi (B.Ç.A. s.31).

Arnavutköy sokakları ne yazık ki şimdi, açılan eğlence yerleriyle ve bu yerden yükselen (*sesin çıkması*) seslerin birbirine karışarak oluşturdukları gürültüyle yok oldu (Ç.K. s.49).

«Önce arka sıralardan bir isyan yükseldi (*ortaya çıkmak*) (Ç.K. s.140).

Onların yanında minicik görünüyor olabilirdim ama bu sporda ne kadar ufak ve hafif olursan başarma şansın da o kadar yüksek (*çok*) olurdu (Ç.K. s.40).

Eğer oyuna dalıp (*kendini bir şeye kaptırmak*) eve uğramayı unutursam (B.Ç.A. s.32).

Köpeğimin canını yaktığı (*acıtmak*) için o adamdan nefret ediyordum (B.Ç.A. s.40).

Ben onu incelerken, o da gözlerini sanki suçlu bir çocuk gibi benden kaçırıyor, (*biriyle göz göze gelmemek için gözlerini başka tarafa çevirmek*) hiç birine bakmıyordu (B.Ç.A. s.52).

Benim yerime göz diken bu kız yüzünden keyfim çoktan kaçmıştı (*neşesi kalmamak*) zaten (B.Ç.A. s.54).

Dedem ağaçlardan birinin gölgesine oturunca ben de onun yanına çöktüm (*oturmak*) (B.Ç.A. s.56).

Dışarıya ise benim için son derece tehlikeli olabiliyordu, çünkü ne zaman nerede neyi merak ederek peşine takılıp (*ardından gitmek*) gideceğim hiç belli olmazdı (B.Ç.A. s.59).

Koyu bir gölge havada süzülmekteydi (*kayıyormuş gibi ilerlemek*) (B.Ç.A. s.95).

Sabah erken saatlerde evimiz köydeki insanlarla dolup taşmaya (*gereğinden çok olmak*) başlamıştı bile (B.Ç.A. s.96).

Sınav süresi dolup (*tamamlanmak*) da öğretmen kâğıtları istediğinde o titreme tekrar sarardı beni...(B.Ç.A. s.121).

Rahime beni işte o gün en zayıf anımdan yakalamıştı ve fırsatı kaçırmaya (*elverişli durumdan yararlanmak*) da hiç niyeti yoktu: (B.Ç.A. s.122).

Eğer hırslayarak beni kaçıracağını (*gitmek, kaçmak zorunda bırakmak*) sanıyorsan yanıyorsun (B.Ç.A. s.109).

Misafirimize çayını ikram ederken Canavar, bir kuzu gibi sandalyesinin altına kıvrıldı (*büzülerek yatmak*) (B.Ç.A. s.112).

Artık onu üzmeyeceğim, diye kendi kendime söz verirken dışarı çıktığımda bu sözümü ne kadar tutacağımı (*verdiği sözü yerine getirmek*) ben de bilmiyordum (B.Ç.A. s.116).

Ama inanın ben zaten cevabını biliyordum, kitaba bakıp, kopya çekmedim (*genellikle yazılı sınavlarda soruları cevaplamak için bir kaynağa gizlice bakmak*) (B.Ç.A. s.125).

Öğretmen Dilara'nın kâğıdının çok iyi olduğunu, ancak küçük bir ders vermek amacıyla aslında dört buçuktan beş alacağı kâğıdına üç vermiş (*notu layık görmek*) (B.Ç.A. s.126).

Tabii ki bu ona puan kaybettirdi ama doğruyu (*sözün yalansız olması*) söylemek gerekirse birçoğumuzdan daha iyi kayıyordu (Ç.K. s.38).

Yol kenarındaki meşe ağaçlarının beni tartabilecek dallarına tutunarak kendimi ağaçların gölgeleriyle kararmış uçurumun aşağılarına doğru (*karşı yönünce*) bıraktım yavaş yavaş (Ç.K. s.13).

Dersin sonuna doğru (*yakın*) artık herkes sakinleşmiş ve kaçak fareyi bulmaktan ümitlerini kesmişlerdi (*artık olacağını beklememek*) (Ç.K. s.100).

Çengelköy'de dolaşırken, Arnavutköy'e duyduğum özlem hafifliyor (*etkisi azalmak*) (Ç.K. s.50).

Yüzü heyecandan gittikçe kızarıyordu (*utanç, öfke vb. duyguların etkisiyle, kanın yüze hücumu sonucu yüz kırmızı bir renk almak*) (Ç.K. s.72).

Hem bana yardımcı olur, hem de para kazanır. Seneye de gider hep birlikte onu okula yazdırırız (*kaydetmek*) (Ç.K. s.72).

Arkadaşlarımın, benim hayal ettiğim hayata kavuştukları o yaşta ben tek başıma evime bakmak (*geçindirmek*) zorunda kaldım. Sonra bir baktım (*anlamak, farkına varmak*) ki yirmi sekiz olmuşum (L.G. s.12).

Biz sene başında boylarımızı birbirine ne güzel uydurmuş, rahat rahat koca (*büyük, geniş*) sırada oturuyorduk (L.G. s.21).

Bu koca (*yaşlı, ihtiyar*) adamların çocukça kavgasına daha fazla katlanmayacaktım (L.G. s.94).

Önümde koca (*uzun*) bir yaz tatili vardı ve ben bunun her saatini hak etmiştim. İçimden çılgınlıklar atmak (*acı acı bağırmak*) geliyordu...(L.G. s.113).

Bu yüzden Hukuk okumak (*öğrenim görmek*) istemiyorum, bunlar ne yapar eder... (L.G. s.37).

Onların konuştukları konularla beni yalnızlığa ittiklerini (*terk etmek*) hissettiğimde önce kızlara savaş açtım (*uğraşmaya, mücadele etmeye başlamak*) (L.G. s.56).

Murat benim hiçbir maçı bitirdiğimi (*tamamlamak*) göremedi ya ona hoş görünmeye çalışırken, iyi oynamayı unuttuğum için oyundan atıldım (*atmak işine konu olmak*) (L.G. s.80).

Bugün bunları yazmama neden olan dostluğun temeli işte o gün atılmıştı (*bir işin ilk adımının atılması*) (L.G. s.108).

Nil, arka sıralardan atıldı (*birden bir davranışta bulunmak*) (L.G. s.133).

Senelerdir tuttuğum (*yazmak*) günlüklerim, neredeyse on harita metot defteri olmuştu (L.G. s.136).

Derin (*uzun süren*) bir nefes alarak kâğıdımı tekrar önüme çektim ve kaldığım yerden yazmaya devam ettim (L.G. s.140).

Yazılacak daha bir sürü (*çok*) şey vardı aklımda, diye söylendim (L.G. s.141).

Başarının getirdiği hava (*durum, ortam, atmosfer*) da bir başka oluyordu bizim sınıfta (L.G. s.144).

Çiğdem'in ağlayarak sınıftan çıkmasının ardından öfkemi bastırmaktan (*gidermek*) vazgeçmiş ve bağırmağa başlamıştım (L.G. s.158).

Karnelerinde gelecek zayıflar (*geçer olmayan not*) için ailelerine söyleyecekleri yalanların ağırlığı da biraz azalmış olurdu böylece (L.G. s.170).

Rahime beni işte o gün en zayıf (*güçsüz*) anımda yakalamıştı ve fırsatı kaçırmaya da hiç niyeti yoktu (B.Ç.A. s.122).

Ama benim zayıf (*vücudun şişman olmaması*) olmam daha hızlı koşmamı sağlıyordu (L.G. s.29).

Her sene (*dönem*) başında çeşitli vesilelerle koridorda karşısına çıkar hep aynı şeyi isterdik (L.G. s.175).

Başımdan aşağıya kaynar sular indi (*dökülmek*) (L.G. s.148).

Yeni mezunların hazırladıkları veda programını seyretmek için hep beraber bahçeye indik (*gitmek*) (L.G. s.189).

Burada verilen örneklerin dışında yan anlam başlığı altında verdiğimiz örnekler de (çıkma sözçüğünün 25 farklı anlamda kullanıldığı da hatırlamak gerekir) çok anlamlılık kapsamındadır. Çok anlamlılık pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de görülen bir özelliktir. Kitap okumak, çok anlamlı sözcükleri tanımak adına sağlıklı bir yöntemdir. Akıncı da sözcüklerin çok anlamlılığını hikâyelerinde sıkça kullanmıştır.

9. Eş Adlılık – Eş Seslilik – Sesteşlik

Eş adlılık, “Söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup da anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan kelimelerdir” (Korkmaz, 1992:57).

Vardar'a göre eş adlılık, "Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliğidir" (Vardar, 2002:92). Başka bir tanıma göre de eş adlılık (homonymy), "Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği; aralarında anlamca ilgi ve bağıntı bulunmayan eş sesli sözcükler arasındaki ses benzerliğidir" (Eker, 2003:410).

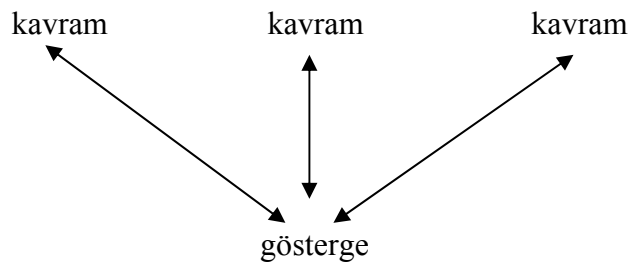
Eş anlamlıların kavram konusu bakımından önem taşımalarına karşılık, eş adlı ögeler bir rastlantıyla ya da bir gelişme sonucunda eş sesli duruma gelmiştir.

Hangi kaynaklardan gelirse gelsinler, hangi nedenlerle, hangi olaylar sonucunda ortaya çıkarlarsa çıksınlar, eş adlı ögelerin dilde eş anlamlılar kadar fazla olmadıklarını belirtmek gerekir. Kelimelerin ölümü olayında eş adlılığın rolü bulunabileceği de buna eklemek gerekir (Aksan, 1997:74-75).

Eş anlamlılar kadar sık olmamakla birlikte, her dilde, aynı ses bileşiminden oluşmuş, başka başka kavramları yansıtan değişik sözcüklere rastlanır. Bugün de Türkçede *dolu* (boşun karşıtı), *dolu* (yağan buz taneleri), *kurt* (yırtıcı hayvan), *kurt* (solucan) gibi sözcükler vardır. Eş adlılarda sesçe aynı olan göstergeler arasında mutlaka bir ilişki bulunmazken (taş ve taş; dolu ve dolu) çok anlamlılıkta, aynı sözcüğün değişik anlamları arasında mutlaka bir ilişki vardır (Aksan, 2000:192).

Dilimizde, en eski belgelerimizden beri, yazılış ya da söylenişleri aynı olan ögeler göze çarpmaktadır. Bunlar arasındaki anlam ilgisi kesinlikle ortaya konulmuş bulunmadığından, eş adlı ayrı ögeler mi yoksa çok anlamlı aynı kelime mi olduklarını kestirmek kolay değildir. Bu gibi ögelerin bağımsız araştırmalarla, yek yazılarla (monografilerle) ve yeni belgeler buldukça aydınlatılması mümkündür (Aksan, 1971:106).

Bir dil içinde eş adlılığın oluşmasında genel olarak iki etken ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, farklı anlamdaki iki veya daha çok sözcüğün, zaman içinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliği nedeniyle birbirlerine yaklaşması, sesteş duruma gelmeleridir. Bu durum aşağıdaki şema ile gösterilebilir.

Şema 5

Eş adlılığa neden olan ikinci etken, yabancı dilden alınan bir sözcüğün yerli dildeki bir başkasıyla sesteş olarak birlikte yaşar duruma gelmesidir. Örneğin çeşitli nesnelere birbirine tutturmak için kullanılan sicim, ip gibi şeyleri ve iki nesne arasındaki ilişkiyi anlatan Türkçe *bağ* sözcüğüyle Far. kökenli *bağ* “üzüm, meyve bahçesi” göstergesi ve Farsçadan alınan ve Türkçe ünlüsü kısalan *saz* “çalgi” ile *saz* “ince kamış” de yine eş adlı durumdadır (Aksan, 1997:73).

Birbiriyle hiçbir anlam ilişkisi olmayan birden çok kavram, değişik nedenlerle, aynı ses bileşimiyle, aynı sözcükle dile getirilebilir. Daha önce dediğimiz gibi, eş adlıların oluşmasındaki etkenlerden biri, bu türden öğelerin önceleri ses, kimi zaman biçim ve anlam özellikleri bakımından farklı iken sonradan, geçirdikleri değişikliklerde başka sözcüklere yaklaşarak eş sesli duruma gelmeleridir. *Don* sözcüğü XI. yüzyılda genzel /n/ sesiyle ton biçimindeydi.

Aynı dil içinde değişik köklerden gelen kimi sözcükler de eş adlılık gösterebilmektedir. Örneğin *solu-* kökünün türevi olan *soluk*, *nefes* ile *sol-* kökünden gelen *soluk*, *solgun* bu türdendir.

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcükler eş sesli sözcükler olup, parantez içerisinde de sözcüğün anlamı verilmiştir.

Minik ziyaretçim elinde bir saksı gülle uzay gemisine binerken el sallıyor ve sesleniyordu (*el, kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümüdür, bu yazılışın bir de yabancı anlamı vardır*) (B.Ç.A. s.17).

Çok iri bir kurt köpeğinin sırtına atlamış küçücük bir kız çocuğunu görenler hayretler içinde kalıyor, dayanamayıp soruyorlardı (*kurt: Yırtıcı bir hayvan*) (B.Ç.A. s.22).

İçime bir kurt düşürmeyi sonunda başarmıştı işte (*kurt: Kuşku*) (B.Ç.A. s.123).

İçimde sürekli harcamam gereken bir enerji olduğunu hisseder ve bu enerjiyi bütün gün sokağımızın sonundaki yüksek ağaca tırmanıp daldan dala atlayarak tüketmeye çalışırdım (*dal: Ağacın gövdesinden ayrılan kollarından her biri.*) (B.Ç.A. s.31).

Onlara göre; kışın -5 derece soğuşunda, buz gibi denize dalacak kadar hiç kimse “deli” olamazdı (*dalmak: Suyun içine bütünüyle girmek.*) (L.G. s.115).

Sanki beni çoktan unutmuş, gözleri uzaklarda bir yerlere dalmış gitmişti (*dalmak: Başka bir şeyi düşünemeyecek kadar kendinden geçmek.*) (Ç.K. s.111).

El fenerini içeri tuttuğumuzda, yerlerin ıslak ve eski tahtalarla dolu olduğunu gördük (*dolu: İçi boş olmayan/ aynı yazılışın bir yağış türü olan anlamı da vardır.*) (B.Ç.A. s.35).

Arkadaşlarımı, sokağın sonundaki koca ağacımı ve oturduğumuz apartmanda hayvan beslemek yasak olduğu için gizlice boş bir arsada beslediğim kara kedim Arap bile (*kara: En koyu renk, siyah.*) (B.Ç.A. s.39).

Kara, mavi denizi bir çember gibi içine almıştı sanki (*kara: Yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak.*) (B.Ç.A. s.100).

Annem bir gün bu olayı konusu açılıp da anlatana kadar ben o yaşadıklarımızı gördüğüm bir düş sanıyordum (*düş: Hayal.*) (B.Ç.A. s.44).

Bu kuyuya düşeli ne kadar zaman geçmişti bilmiyordum, ama düştüğümde gördüğüm biraz güneş ışığı şimdi kaybolmuştu (*düşmek: Durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek aşağıya inmek.*) (B.Ç.A. s.116).

Kuğular hareket ederek karşı kıyıya doğru yüzmeye başladılar (*yüzmek: El, kol, bacak yardımıyla suda ilerlemek.*) (B.Ç.A. s.79).

Yüzünde gelişimizden hoşnut bir ifade vardı (*yüz: Surat.*) (B.Ç.A. s.84).

İçimden yüzlerce yemin etmiştim bir daha böyle yaramazlıklar yapmayacağıma (*yüz: Sayı adı.*) (B.Ç.A. s.116).

Herkesten gelen “ay düşünüyorum” çılgınlıklarına rağmen inatla yürümeye ve çaya yuvarlanmamaya çalışıyorduk (*çay: Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu.*) (B.Ç.A. s.88).

Meğer Aykut’un annesi de annemle beraber yukarıda çay içiyormuş (*çay: Bir içecek.*) (Ç.K. s.31).

Parçalanan dirseklerime yapıştırdığımız bantlardan kan sızıyordu (*kan: Kırmızı renkli sıvı.*) (Ç.K. s.20).

Tanımayanları kandırmak çok daha kolaydı (*kanmak: Söylenilen sözü, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak.*) (B.Ç.A. s.61).

Bu duruma en çok sinirlenen Hayri Baba olmalıydı, çünkü kenarda durup saçlarını yoluyordu (*yol: Çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak.*) (L.G. s.80).

“Bir yolunu (*yol: Yöntem.*) bulup onu kaçırmayı başarırsak, o zaman ondan kurtuluruz (B.Ç.A. s.73).

Apartmanımızın hemen önünde aşağıdan geçen yola (*yol: Genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi.*) kadar uzanan büyük bir uçurum vardı (Ç.K. s.12).

Annemse canı yanan birine en önemlisi de benden yaşça büyük birinin yüzüne bu denli güldüğüm için çok kızmıştı (*kızmak: Öfkelenmek, sinirlenmek.*) (Ç.K. s.25).

Çok iri bir adam, onun yanında bir liseli genç kız (*kız: Dişi çocuk.*) onun yanında da bir parmak çocuk! (Ç.K. s.100).

Sıcak yaz günlerinde bahçeye konulmuş küçük tahta masaların üzerinde, asırlık bir çınar ağacının tatlı serinliği doğadan olur her zaman (*yaz: İlkbahar ile sonbahar arasındaki sıcak mevsim.*) (Ç.K. s.50).

O günden sonra Neslihan adımızı hep küçük kâğıtlara yazdı (*yazmak: Sözü, düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak.*) (Ç.K. s.88).

Babam sandalı bağlar bağlamaz, kendimi sandaldan attım (*atmak: Bulunduğu yerden fırlayarak ayrılmak.*) (Ç.K. s.52).

“Köpekten hiç at olur mu?” (*at: Binme, yük çekme veya taşıma gibi hizmetlerde kullanılan memeli hayvan.*) (B.Ç.A. s.22).

Gözlerimi kapatıp yıllar önce şimdi bizim sınıf olarak kullandığımız odalarda yaşayan sultanları düşlüyor kendimi zamanda bir yolculuk yapar gibi hissediyordum (*düş: Rüya.*) (Ç.K. s.102).

Önce sırtımı dayadığım duvardan hız alarak koşmaya başladım sonra yukarı doğru zıplayarak bacaklarımı iyice açtım ve o halde aynı hızla yere düştüm (*düşmek: Durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek aşağıya inmek.*) (Ç.K. s.116).

Hafta sonlarında annemin hazırladığı piknik sepetiyle ıslık çala çala, beş dakika kadar uzağımızdaki kırda, ceviz ağaçlarının altında arkadaşarımla piknik yapabiliyordum (*kır: Şehrin dışında kalan, çoğu boş ve geniş yer.*) (B.Ç.A. s.42).

Tam bunları düşünürken üzerine bastığım çürük bir dal çatırdayarak kırıldı (*kırmak: Bir veya birçok parçaya ayrılmak.*) (Ç.K. s.14).

Birbirimize attığımız buruşuk kâğıtlara yazdığımız uyduruk şiirlerimiz sınıfı kırır geçirirdi (*kırıp geçirmek: Tuhaf söz veya davranışlarıyla herkesi gülmekten katılmak.*) (Ç.K. s.126).

En zor sorulara hazırдық, yeter ki hocamız bir daha bize kırılmasın (*kırılmak: Gücenmek, kırgın olmak, incinmek.*) (L.G. s.10).

Teneffüslerde sınıfın penceresini açtığımızda mis gibi deniz kokusu dolardı içeriye (*aç: Bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak.*) (L.G. s.10).

Sen bütün çocukları seversin zaten. Özellikle de sevgiye aç olanları ve sokaklarda çalışmak zorunda olanları (*aç: Tok karşıtı; çok istekli.*) (L.G. s.68).

Dersin bittiğini haber veren teneffüs zili çaldığında Müberra Hanım, hepimizin kâğıtlarını topladı ve gitti (*çalmak: Vurarak veya sürterek ses çıkarmak.*) (L.G. s.141).

Herkes birbirinin anket defterinden soru çaldığı ve bu çalıntı sorulara kendinden bir şey ekleyemeyecek kadar hayal kurmaktan uzak olduğu için bütün defterler aynı sayılırdı zaten... (*çalmak: Başkasının malını gizlice almak, hırsızlık etmek.*) (L.G. s.51).

Güllerin arkasında biri, yere çömelmiş, bahçede biri olup olmadığına bakıyor; biraz önce orada olan benim nerede olduğumu anlamaya çalışıyordu (*gül: Gülgillerin örnek bitkisi.*) (B.Ç.A. s.13).

İçimden gülmek geldi... Güldüm (*gülmek: Hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duyguyu açığa vurmak.*) (L.G. s.87).

Yanağının sağ tarafındaki yeşilimsi küçük lekenin, aslında doğum lekesi olduğunu öğrenene kadar... (*sağ: Sol karşıtı.*) (L.G. s.22).

Hakkı yenen benim, şikâyet ediyor muyum? Canı sağ olsun! (*sağ. Sağlam, esen.*) (L.G. s.174).

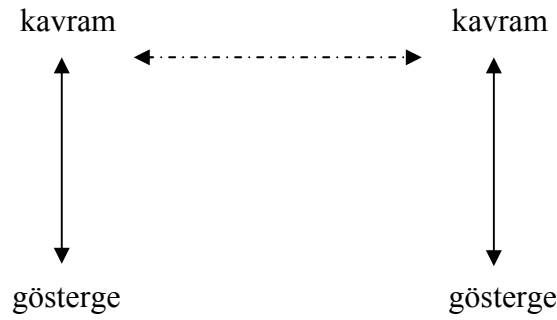
Bir sözcüğün ses değişimi yoluyla başka bir sözcükle sesteş hale gelmesi veya yabancı dillerden gelen sözcüklerin dilimizdeki bazı sözcüklerle sesteşlik özelliği arz etmesi olağan bir durumdur. Eş sesli olan sözcüklerde anlamı, birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerin belirlediği de açıktır. Küçük okurlar hikâyeleri okuduğunda sözcüğün anlamını sözün gelişinden kavradığı için aynı sözcüğün bağımsız olarak da neleri karşıladığını bilinçaltına yerleştirecektir. Yukarıda verilen örnekler, sözcüklerin eş sesli olabileceğini göstermektedir. Böyle bir özelliği de yazar hikâyelerinde kullanmıştır.

10. Eş Anlamlılık – Anlamdaşlık

Eş anlamlılık, “İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği”dir (Vardar, 2002:93). Başka bir tanıma göre eş anlamlılık, “Anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimelerdir” (Korkmaz, 1992:56).

Farklı kökenli, eş yazılışlı sözcüklere homogram denir. Eş anlamlılık ise, farklı sözcüklerin aynı kavramı yansıtmalarıdır. Eş anlamlı sözcüklerde gösterilenler farklı, gösterenler aynıdır. Eş anlamlılıkta sözcükler anlamca birbirine yakın olmasına karşın, dilde salt eş anlamlılık söz konusu değildir. Yani iki sözcüğün kavram anlamları bütünüyle aynı olamaz. Ancak aynı bağlamda birbirinin yerini alabilen sözcükler, yalnız o anlam içinde eş anlamlı kabul edilebilir (Eker, 2003:411).

Eş anlamlılık da ögeler arasındaki ilişki bir şema ile gösterilecek olursa şu şema ortaya çıkar.

Şema 6

Bu şemada görüleceği gibi, anlamca yakın ögeler ayrı ayrı göstergelerle dile getirilmektedir.

Lyons'a göre ideal olan dil her biçimin tek bir anlamı olduğu dildir. Ne var ki, bu ideal herhalde hiçbir doğal dilde gerçekleşmez. İki ya da daha çok biçim aynı anlamı çağrıştıracaktır (Altun, 2004:113-126).

Eskiden beri pek çok dilde eş anlamlı ya da anlamdaş kelimeleri bir araya getiren çeşitli sözcükler yayımlanmış bulunmaktadır. Aslında birden fazla kelimenin aynı, birbirinin tam eşi anlama gelmeyeceği bugün bütün dilciler tarafından kabul edilmekte ve bu eşlik, eşitlik yalnızca bu dil olayını karşılayan bazı terimlerde kalmış bulunmaktadır. Zaten "bir kavrama bir kelime" ilkesi benimsendikten sonra, birden fazla kelimenin aynı kavramı yansıtmaları düşünülemez. Bu bakımdan bu tür kelimelere yakın anlamlı kelimeler denilmesi daha doğru olsa gerektir (Aksan, 1971:72-73).

Bu kavram öteden beri, pek yerinde sayılmayacak bir terimle anlatılmıştır çünkü; hiçbir dilde, birbirinin tam aynı eş anlama gelen birden fazla sözcüğün bulunmadığını bütün bilginlerce benimsenen bir gerçektir. Bugün Türkçedeki *göndermek* ve *yollamak* ya da *bezmek*, *yıkmak*, *usanmak* örneklerinde olduğu gibi, tam

aynı anlamda olduğu varsayılabilecek ögelerde aslında ayrı köklerden gelen, değişik gelişmeler sonucunda anlamca birbirine yaklaşmış sözcüklerdir.

Bu bakımdan *dilemek, istemek, çevirmek, döndürmek, darılmak, küsmek, gücenmek* gibi eş anlamlıları yakın anlamlı ögeler olarak düşünmek gerekir.

Türkçe *baş* ile Ar. kökenli *kafa* kimi kullanımlarına bakılarak eş değerli görülseler bile *kafalı adam* dendiği halde *başlı adam* denmemektedir. Türkçe *ak* ile Ar. *beyaz* sözcükleri tam eş anlamlı sayılabilecekleri halde *beyaz kağıt, beyaz peynir, beyaz çimento* tamlamaları yerine *ak kağıt, ak peynir, ak çimento* tamlamaları genelleşmiş değildir (Aksan, 2000:190,191).

Bugün Türkiye Türkçesinde eş anlamlıların sayısı yüksektir. Bu gibi sözler ince anlam farklarını belirtebilen ögeler olduklarına göre eş anlamlıların sayısının çok olduğu dilimiz bu bakımdan zengin, işlenmiş bir dil olarak karşımıza çıkar. *Darılmak, küsmek, gücenmek* ve *kırılmak, incinmek* eş anlamlılarının yanı sıra *göndermek, yollamak; dilemek, istemek* vb.

Dilimizdeki eş anlamlılar konusunda belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Dikkat edilecek olursa bugünkü yazı dilimizde bir araya getirilebilecek olan *üzüntü, tasa, “elem, gam, keder, dert”* gibi yabancı kaynaklarını tırnak içinde göstererek verdiğimiz eş anlamlıların sayısının artmasında yabancı dillerden alınmış kelimeler büyük rol oynamaktadır (Aksan, 1971:104-105).

Bir dildeki eş anlamlılar arasında çok nadir görülen bir tip, önceleri aynı anlamdayken zaman içinde birbirine yaklaşılarak *tam eş anlamlı* durumuna gelmiş olan ögelerde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bugün tam eş anlamlı durumundaki *göndermek/yollamak* sözcükleri bu açıdan ilginçtir. “Bana para göndermiş/Bana para yollamış.”

Dil Devrimiyle Türkçeye türetilerek kazandırılan birçok sözcükle Osmanlıcadaki ve batı dillerinden gelen ögelerin birlikte oluşturdukları eş anlamlı çiftlerinden bir bölümü bugün dilde bir arada yaşamaktadır. Örneğin “sebep/neden”, “ihtiyaç/gereksinme/gereksinim”, “âlim/bilgin”, “tecrübe/deneyim”, “muvazene/denge”, “cemiyet/toplum”, “teklif/öneri” ve “rejisör/yönetmen”, “komünikasyon/iletişim” çiftleri bunlardan ancak birkaçıdır. Aynı biçimde *ar-* kökünden gelen *argın* kullanılmazken *yorgun argın* ikilemesinin söylenmesi gibi (Aksan, 1997:79-80).

Türkçenin söz varlığı, eş anlamlılar bakımından zenginliğini gösterir. Eski Türkçe döneminin metinlerinde tam eş anlamlılık sayılabilecek olan *tün* ve *kiçe* (gece) eş anlamlılarına rastlanır.

Bugün, Türkiye Türkçesindeki eş anlamlılar şu şekilde oluşmaktadır:

1. Her Ögesi Türkçe Olanlar:

Bunlar genellikle eskiden beri yaşayagelen yerli sözcükler olup kullanım sıklıkları çoğunlukla fazla olan sözcüklerden oluşmuştur.

“Duymak / işitmek / dinlemek”, “küsmek / darılmak / gücenmek”, bıkmak / bezmek / usanmak”, “kaçınmak / çekinmek” v.b.

2. Türkçesiyle Birlikte Yabancı Ögeleri de Yaşayanlar:

Türkiye Türkçesinde bugün Dil Devrimi döneminde türetilerek dile yerleşen pek çok sözcükle bunların Osmanlıca’dan gelen, yabancı dillerden giren karşılıkları bir arada yaşamaktır. “etki/tesir”, “yüzyıl/asır”, “olasılık/ihtimal”, “doğal/tabii”, “öğrenim/tahsil”, “içermek/ihtiva etmek v.b.

Batı dillerindeki karşılıklarıyla birlikte yaşayanlarda vardır. Ancak Osmanlıca döneminde olduğu gibi, bugün de yabancı ögeler, karşılıkları bulunmadan dile aktarılacak olursa dilde kolayca tutunacaktır (Aksan, 1997:126-128).

Aşağıda verilen cümlelerde altı çizili sözcükler ile parantez içerisinde belirtilen sözcükler eş anlamlı sözcüklerdir.

Bu gördüklerim ya bir düştü (*hayal, rüya*) ya da ben uzun süre uzaylıları düşündüğüm için sonunda aklımı kaçırmıştım (B.Ç.A. s.14).

Belki de merdivenlerden çıkarken gördüğümü sandığım perdelerin oynaması hayal (*düş, rüya*) değil, gerçektir (B.Ç.A. s.36).

Kar, büyüdü bir mavi rengindeydi. Her şey rüya (*düş, hayal*) gibiydi... (Ç.K. s.91).

Küçücük dedikleri köpek (*it*) bana kocaman (*büyük*) gibi görünmüştü...(B.Ç.A. s.20).

Bahçede büyük (*kocaman*) bir su kuyusu göze çarpıyordu (B.Ç.A. s.102).

“Acaba koskoca paşayla bu küçük (*minik*) kız çocuğu masanın altında ne arıyorlardı?” (B.Ç.A. s.64).

Havaya kaldırdıkları minik (*küçük*) kuyrukları sürekli üşümüş gibi titrer durur (Ç.K. s.13).

Sonra bir anda bırakıp benim yanıma gelip, ayaklarımın dibine (*alt*) oturdu (B.Ç.A. s.24).

Anadolu'nun bu küçük köyünde yeşermiş gururlu bir çınarın altında (*dip*) tek dileğimi (*istemek*) söyledim (B.Ç.A. s.98).

Onun tek isteği (*dilemek*) sadece benim iyi ve emniyette olduğumu bilmektir. Hepsi bu! (Ç.K. s.12).

Eve döndüğümde herkeste bir telaş (*panik*) vardı (B.Ç.A. s.25).

Annem büyük bir panikle (*telaş*) yaralarımı temizleyerek beni yatırdı (Ç.K. s.20).

Oturduğumuz apartmanda hayvan beslemek yasak olduğu için gizlice boş bir arsada beslediğim kara (*siyah*) kedim Arap'ı bile. Geceleri uyumadan önce bir gün büyüyeceğimi ve o evi (*daire*) satın alacağımı düşlerdim (B.Ç.A. s.39).

Küçük bir daireydi (*ev*) ama üç kişilik ailemize yetiyordu (Ç.K. s.12).

Bu sezon bütün ortaokul öğrencileri ilkokuldaki gibi siyah (*kara*) önlük giyeceklerdi (Ç.K. s.80).

Doğrusunu isterseniz, o gün Alin'in beni bu düşüncemden caydıracağını, (*vazgeçmek*) benden bir iki yaş büyük olduğu için daha akıllı (*uslu*) davranıp (B.Ç.A. s.35).

Yaşıtlarıma göre pek de uslu (*akıllı*) bir çocuk sayılmazdım (B.Ç.A. s.30).

Kötülük meleği çocuğu yaramazlık yapması için ikna ederken, iyilik meleği de o çocuğu vazgeçirmeye (*caydırmak*) ve korumaya çalışıyordu (Ç.K. s.18).

Kızların içeri girmek üzere olduklarını görünce ben de peşlerine (*arka, art*) takıldım (B.Ç.A. s.36).

O bütün hızıyla uçup giderken ben ardından (*arka, peş*) biraz buruk, geçmişte kalan bir aile geleneğimizi hatırladım (B.Ç.A. s.42).

Ben yerimden kalkıp dedemin arkasından (*peş, art*) elma bahçesine doğru yürürken, küçük kızın ağlamaya başladığını duydum (B.Ç.A. s.55).

Dedem ağaçlardan birinin gölgesine oturunca (*çökmek*) ben de onun yanına çöktüm (*oturmak*) (B.Ç.A. s.56).

Anadolu'daki eski uygarlıklardan (*medeniyet*) birinin kalıntılarını incelemek üzere uzunca bir yolculuğa çıkmak zorunda olduklarını... (B.Ç.A. s.68).

Hiçbirinin sorularına cevap (yanıt) verecek halde değildim (B.Ç.A. s.125).

Beni ancak kalbinle çağırabilirsin çocuk diye yanıt (*cevap*) verdi (B.Ç.A. s.83).

Benim notlarım biraz düştü, ama söz veriyorum bu sene imtihanlarda (*sınav*) iyi not alıp sizi utandırmayacağım (B.Ç.A. s.114).

Sınav (*imtihan*) süresi dolup da öğretmen kâğıtları istediğinde o titreme tekrar sarardı beni (B.Ç.A. s.121).

O gece uyumadan hemen önce annemin babama söylediği şu sözü duydum (*işitmek*) (Ç.K. s.21).

Bu defa annemden (*valide*) ne azarlar işitecektim (*duymak*) acaba... (Ç.K. s.10).

Aşağı inmem olanaksızdı (*imkân*) (Ç.K. s.16).

Onun bana yardım etmesinin imkânsız (*olanak*) olduğunu anlamıştım (Ç.K. s.19).

Niçin bu sene (*yıl*) de geçen seneki gibi Boğaziçi kulübüne gidip arkadaşlarımla basketbol oynamak istemiyordum? (Ç.K. s.35).

Bugün aradan yıllar (*sene*) geçmesine rağmen hâlâ (*henüz*) kaykaya binmekten bıkmadım (Ç.K. s.41).

Henüz (*Hâlâ*) çok küçük olmasına rağmen içindeki çalışkanlık ve sorumluluk duygusu çok fazlaydı (B.Ç.A. s.70).

Biz “hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için” diyerek birbirimizin acı (*hüzün*) ve sevinçlerini paylaşan kızlardık (L.G. s.44).

Onu ilk dersten son derse kadar her an (*zaman*) bir şeyler atıştırırken görmek mümkündü (Ç.K. s.126).

Gözlerinde her zaman (*vakit, an*) bir hüzün (*acı*) vardı (Ç.K. s.70).

“O zaman yakıt (*zaman*) geçirmeden, çalışmaya başlayalım.” (L.G. s.178).

Başının (*kafa*) tam üzerindeki saçların bir tutamı garip (*tuhaf*) bir şekilde kirpinin dikenleri gibi inatla ayakta duruyorlardı (Ç.K. s.98).

Ama annemin sevgisini bu tuhaf (*garip*) kızla asla paylaşmazdım işte! (B.Ç.A. s.54).

Ben ancak Türkçe ve Edebiyat (*yazın*) derslerinde ve jimnastik dersinde çoşuyor ve yorulmak nedir bilmez hale geliyordum (Ç.K. s.103).

Babamın bu hikâyesi (*öykü*) her zaman işe yarardı, onun kim bilir kaçınıcı kez anlattığı bu hikâyesini dinlerken yemeğimi bitiriverirdim (B.Ç.A. s.43).

Daha önceki öykümde (*hikâye*) anlattığım başımın yarılmasına sebepe (*neden*) olan olaydan sonra bile öğretmenimin bütün engellemelerine rağmen ben gizlice çalışmaya devam ettim (Ç.K. s.117).

Okudukları şiirlerden öğrendikleri Arapça sözcüklerle (*kelime*) bir şiir yazmaya çalışıyorlardı yine (L.G. s.19).

Hatta kelimenin (*sözcük*) İngilizce karşıtı bile bulundu (L.G. s.65).

O anda, sınıf kapısı hırsla açıldı ve okulun korkulu Müdür Muavini (*yardımcı*) Sakine Hanım, öfkeden kızarmış bir yüzle içeri girdi (L.G. s.25).

Aniden koridorda Müdür Yardımcımız (*muavin*) Ali Şeydi Bey çıkıverdi karşıma (Ç.K. s. 135).

Sınıf hemen sahte (*düzmece*) bir sessizliğe bürünürdü (L.G. s.33).

Bir kere de fikrini söylemesen (*demek*) ne olur sanki? (L.G. s.50).

Hiç zayıfsız bir karnem ve bir de sınıf arkadaşlarımın dediği (*söylemek*) gibi “hiç utanmadan” aldığım bir takdirname vardı (L.G. s.113).

Kararlıydım, yıl sonunda annemi büyük (*kocaman*) bir sürpriz bekliyor olacaktı (L.G. s.112).

Kocaman (büyük) bir el, beni sürekli onunla kavgaya (*dövüş*) itiyordu sanki (L.G. s.75).

Öncelikle koridorlarda koşuşturan kızlar zaten yetiyordu, bir de dövüşen (*kavga*), itişip kakışan erkek öğrencilere hiç mi hiç ihtiyacımız yoktu (L.G. s.9).

Ona boş boş baktığımı görünce mutlaka (*kesinlikle*) aptal olduğumu zannedecekti (L.G. s.86).

Bana söyledikleri her sözün intikamını almadan, onlara eziyet etmeden kesinlikle (*mutlaka*) “Evet” demeyecektim (L.G. s.156).

Hiç gerek olmadığı halde tam dizinin üstüne kuvvetli (*güç*) bir tekme attım (L.G. s.94).

Onun güveninin, kolayca yerine gelmesi bana da güç (*kuvvet*) verdi (L.G. s.160).

Birbirimizi çok iyi tanı mıyorduk ama simalarımız (*yüz*) birbirimize hiç yabancı değildi (L.G. s.102).

Bir trafik kazasında kaybettiğimizi duyduğumuzda yine aynı şeyi düşündük. Şehnaz’ın daima gülümseyen yüzünü (*sima*) ve onun parçaladığımız silgilerini (Ç.K.20).

Babamla el ele tutuşup bana yürek (*kalp*) almaya gittiğimizde kötü kötü bakardım, sanki biraz sonra o yüreği yemeyecekmişim gibi (L.G. s.122).

“Beni ancak kalbinle (*yürek*) çağırabilirsin çocuk” diye yanıt verdi (B.Ç.A. s.83)

Bu, sınıfımızın sessizliği ile, okul yönetimine (*idare*) karşı kazandığı ilk zaferdi...(L.G. s.136).

Ayşegül, inci gibi yazısıyla benim yazdıklarımı temize çekerek, teneffüste sınıfımız adına sınıf başkanıyla birlikte okul idaresine (*yönetim*) teslim etti (L.G. s.164).

Senin için hava (*atmosfer*) hoş tabii (L.G. s.152).

“Doğru,” diye onay (*tastik*) geldi sınıfın diğer ucundaki Sevinç’ten (L.G. s.160).

Üzerini acımasızca karaladığım sıram şimdi gözüme ne kadar kıymetli (*değer*) görünüyordu (L.G. s.185).

Bence insan manevi değerlerine (*kıymet*) sahip çıkmalı (L.G. s.119).

Eş anlamlı sözcükleri bilmek ifadeye güç katar, anlatımın akıcılığını sağlar. İfadenin farklı sözcüklerle anlatılması dilin ahengini artırır, renkliliğini sağlar. Ayrıca bu tür sözcükleri kullanan kişinin dili işlerlik kazanır. Çocukların dilinin de işlerlik kazanması eş anlamlı sözcüklere de vakıf olmasıyla da sağlanabilir. Akıncı, aynı anlamı zaman zaman farklı sözcüklerle anlatarak anlatımına zenginlik katmış, çocukların dil gelişimini sağlayan bu unsuru hikâyelerinde kullanmıştır.

11. Karşıt (Zıt – Ters) Anlamlılık

Karşıt anlamlılık, “Anlam bakımından birbirinin karşıtı olan sözcüklerdir” (Vardar, 2002:130). “Karşıtlık, niceliğe, niteliğe ve kimi zaman da göreceli ölçütlere göre dili kullananlar tarafından belirlenebilmektedir (Altun, 2004:113-126).

VIII. yüzyılda, Köktürk yazıtlarından beri Türkçede bu türden ögelere rastlanır. Örneğin *tün* (gece) / *küntüz* (gündüz), *ilgerü* (ileri) / *kirü* (geri) vb. Dil Devriminden sonra benimsenen Türkçe sözcüklerin bir bölümü ters anlamlı çiftlerinde yer alırken, bir bölümü henüz yeterince genelleşmemiş durumdadır. Örneğin spor karşılaşmalarında *yenilgi* yerleşmiş ve *mağlubiyetin* yerini almışken bunun karşıtı *yengi* yaygınlaşmamıştır. Genel olarak karşıt anlamlı sözcükler şu şekilde gruplanırlar.

1. İkili Karşıtlıklar: Kimi bilginlerin kutupsal ters anlamlılık adını verdikleri bu türde Türkçe kökenli ad soylu ögeler önemli bir toplam tutmaktadır. “çok/az”, “aç/tok”, “iyi/kötü”, “kalın/ince”, “canlı/ölü”, “alçalmak/yükselmek” v.b.

2. Biçimsel İlişkili Karşıtlıklar: Bu türün örneklerinde Türkçede aynı veya aynı kökten türemiş sözcüklerin değişik ekler alarak oluşturdukları ters anlamlılar kullanılmaktadır. “akıllı/akılsız”, “gerekli/gereksiz”, “tanıdık/tanımadık” v.b.

3. İlişkisel Karşıtlıklar: Bu öbekte yer alan örnekler birbiriyle ilgili kavramlar arasındaki karşıtlığı göstermekte, aynı konuyla ilgili, ancak ters anlamlı olan sözcüklerden oluşmaktadır. “almak/satmak”, “amir/memur”, “profesyonel/amatör” v.b.

4. Dereceli Karşıtlıklar: Türkiye Türkçesinde bu türe, daha çok, ikili ters anlamlıların arasına giren kimi öğelerle oluşturulan ters anlamlılar girmektedir. “sıcak/ılık/serin/soğuk”, “kapalı/aralık/açık”, “küçük/orta/büyük” v.b.

5.Yön Gösteren Karşıtlıklar: Bu öbekte, Ön/arka karşıtlığı hem ilişkisel, hem yön gösteren ters anlamlılık olarak düşünülebilir. Ayrıca “sağ/sol”, “doğu/batı”, “alt/üst”, “ileri/geri” v.b. karşıtlıklar bu öbeğe girer (Aksan, 1997:129-131).

Türkçenin, anlam bilim, biçimbilim ve söz dizimi bakımından belirgin olan ikililerden yararlanma özelliği ters anlamlılar açısından da görülmekte, “çok/az”, “aşağı/yukarı”, “ileri/geri”, “akşama/sabaha” gibi pek çok ters anlamlı, yeni anlamları yansıtabilecek biçimde, ikili olarak kullanılmaktadır.

Aşağıdaki altı çizili sözcükler ile parantez içinde verilen sözcükler karşıt anlamlı sözcüklerdir.

Uzay o kadar büyük (*küçük*) ve sonsuz ki, mutlaka bir yerlerde bize benzeyen ya da benzemeyen ilkel ya da gelişmiş canlılar vardır (B.Ç.A. s.12).

Mahallemizdeki yaş grubu bizden çok küçük (*büyük*) olan miniklerin ısrarına dayanamayan (L.G. s.52).

Yakın (*uzak*) köylerde okul olmadığı için o köylerdeki çocuklar da bu okula yürüyerek gidip geliyorlarmış,” dedi (B.Ç.A. s.91).

Ben çok uzaklardan (*yakın*), evrenin bir ucundan geldim (B.Ç.A. s.15).

Ben elimi dostça (*düşman*) uzatınca, o da benim gibi yaptı (B.Ç.A. s.16).

Yıllar önce bu kale Karadeniz’den gelecek (*gitmek*) olan düşman (*dost*) gemilerine karşı Boğaz girişini (*çıkış*) korumak için inşa edilen kalelerden biriymiş (B.Ç.A. s.111).

Onun sınıftan çıkışını (giriş) şaşkınlık içinde izlemiştik (L.G. s.178).

O akşam işittiğimiz azarlar ve bize verilen (*almak*) cezalar (*ödül*) Safir’le aramızdaki sevgiyi daha da güçlendirdi...(B.Ç.A. s.25).

Bu benim aldığım (*vermek*) ilk ödüldü (*ceza*) ve ilk (*son*) defa bir konuda en iyi (*kötü*) olabildiğimi kanıtlamıştım (B.Ç.A. s.120).

Fakat yine de o an bizim için en önemli olan haftanın son (*ilk*) yazılısından galip çıkmaktı (Ç.K. s.137).

Murat, ona bu kadar sert (*yumuşak*) ve kötü (*iyi*) davranırken aslında onu seviyor olabileceğimi asla tahmin edemezdi nasıl olsa (L.G. s.82).

O aksi yüzlü doktor bunu o kadar yumuşak (*sert*) bir ifadeyle söylemişti ki (Ç.K. s.95).

Evin kapısının tekrar kapandığını (*açmak*) duyunca merakıma yenildim ve odamın kapısını usulca açarak dışarı çıktım (B.Ç.A. s.53).

Kapı açıldı, (*kapamak*) içeriye (*dışarı*) girdiler (B.Ç.A. s.72).

Eşyalara hiç dokunmayacak, bize ait olmayan bir şeyi asla dışarı (*içeri*) çıkarmayacak ve bu evin bir sahibi olduğunu hiç unutmayacaktık (B.Ç.A. s.26).

Buraya girmeyi (*çıkarmak*) deneyecek bir yabancının başına bunların daha da kötüsü (*iyi*) gelecekti (B.Ç.A. s.39).

Belki de merdivenlerden çıkarken (*girmek*) gördüğümü sandığım perdelerin oynaması hayal değil, gerçektir (B.Ç.A. s.36).

Bu kokuya fırından yeni (*eski*) çıkmış ekmek, balıkçıların sandallarından yayılan taze balık, yosun ve taze çekilmiş kurukahvenin kokusu karışır (L.G. s.99).

Taşındığımız günden sonra eski (*yeni*) sokağımızdaki pek çok şeyi özledim. Boş (*dolu*) bir arsada beslediğim kara (*beyaz*) kedim Arap'ı bile (B.Ç.A. s.39).

Yaşlar toprağa değer değmez beyaz (*kara*) inci oldular (B.Ç.A. s.81).

Benim oyun alanım çoğu zaman yüksek (*alçak*) bir duvar üstü, bir ağacın en üst (*alt*) dalları ya da henüz tamamlanmamış inşaatların tehlikelerle dolu (*boş*) moloz yığınlarının arasındaydı (B.Ç.A. s.33).

Çünkü onu kaybettiğinizde yüreğinizdeki yük çok ağır (*hafif*) oluyor... (L.G. s.126).

Arkadaşlarım çok hafif (*ağır*) olduğum için içi çürük olan ama çok (*az*) lezzetli incirleri yetişen tepedeki (*dip*) incir ağacına her zaman beni çıkarırlardı (Ç.K. s.30).

Sonra bir anda bırakıp benim yanıma gelip, ayaklarımın dibine (*tepe*) oturdu (*kalkmak*) (B.Ç.A. s.25).

Ben yerimden kalkıp (*oturmak*) dedemin arkasından elma bahçesine doğru yürürken, küçük kızın ağlamaya (*gülmek*) başladığını duydum (B.Ç.A. s.55).

Ben gölmek (*ağlamak*) değil, bu sorunun cevabını kitapta bulmak istiyordum (Ç.K. s.89).

Keşke dünyaya barışı hediye edebilsek ve hiç savaşlar olmasa, dedi (B.Ç.A. s.65).

Ağlamaya hakkım yoktu, (*var*) biliyordum. Suçlu bendim ve bu suçun cezasını da ben çekecektim (Ç.K. s.16).

Masalda yaramaz bir çocuğun omuzlarında yaşıyan iyilik meleği ile kötülük meleği anlatılıyordu (Ç.K. s.18).

Sınıf kapısı açılıp da; içeri Cihangir Bey girince sınıf sevinç (*üzüntü*) çığlıklarıyla inlerdi (L.G. s.176).

Üzüntümden (*sevinç*) ne yapacağımı şaşırımıştım (Ç.K. s.45).

Takımdaki diğer kızlar antrenman sonunda kan ter içinde evlerine giderlerken (*gelmek*) ben daha geç (*erken*) saatlere kadar kalıyor, (Ç.K. s.119).

Her sabah erkenden (*geç*) dükkâna geliyor, (*girmek*) dedem dükkâna kapatana (*açmak*) kadar da çıkıyor (*girmek*) (Ç.K. s.75).

Dedemin açtığı (*kapatmak*) kırtasiyede okul çıkışlarında iki saat çalışıyor, hesaplarda yardımcı oluyordum (Ç.K. s.64).

Aydın Bey Fen öğretmeni olmasına rağmen sınıfa girmeden (*çıkarak*) önce mutlaka camları kapattırırđı (*açmak*) (Ç.K. s.103).

Berna'nın hayatı boyunca yaptığı en büyük (*küçük*) hatalardan biri... (L.G. s.21).

Yani bence aslında pek de akıllı (*deli*) değillerdi (L.G. s.38).

Onlara göre; kışın -5 derece soğuğunda, buz gibi denize dalacak kadar hiç kimse “deli” (*akıllı*) olamazdı (L.G. s.115).

Cimcimeliğimle, ona hep bir çocuk masumluğuyla yaklaşıncı (*uzaklaşmak*) gözlerindeki sertlik yumuşar (B.Ç.A. s.62).

İşte o zaman kendinizi onların konuştukları konulara uzak, (*yakın*) yabancı ve arkadaşsız hissedersiniz (L.G. s.43).

Hemen yakınımda (*uzak*) duran bir taşı usulcacık elime almış ve yavaşca (*hızlı*) arkasından (*ön*) yaklaşımaya başlamıştım (*bitir*) (L.G. s.60).

Ön (*arka*) sıralardan bir fisiltı duydum (L.G. s.151).

Hatta hep beraber sahile inip (*çıkarak*) sıcak (*soğuk*) bir şeyler içelim (L.G. s.92).

Bir süre sonra soğuk (*sıcak*) yüzünden ellerim çok üşürdü (L.G. s.136).

Haklısınız hocam olmuyor, diye geçirdim içimden, bir soru (*cevap*) için işaretlerle kopya almak bu kadar uzun sürmemeliydi. (L.G. s.151).

Ben, kızlar mı yanlış cevap (*soru*) verdiler, yoksa ben mi işaretleri yanlış (*doğru*) okudum (L.G. s.150).

“Doğru,” (*yanlış*) diye onay geldi sınıfın diğer ucundaki Sevinç’ten (L.G. s.160).

Annesinin bir yandan ağlayarak bir yandan gülerek anlattığı Turgay...(L.G. s.124).

Akıncı’nın hikâyelerinde karşıt anlamlı sözcükler yönünden de bir zenginliğin olduğunu görmekteyiz. Bu kullanım şüphesiz, çocukların dil gelişimine katkı sağlayan bir husustur.

12. Bağlam

Bağlam, “bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü”dür (Vardar, 2002:31). Korkmaz’a göre de bağlam, “Bir cümlede, bir konuşmada veya bir metin içinde yer alan herhangi bir kelimenin anlamının daha iyi belirlenebilmesi ve başka anlamlarından ayırt edilebilmesi için, kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkide bulunduğu öteki öge veya ögelerle oluşturduğu bütün”dür (Korkmaz, 1992:19).

Bir sözcüğün anlamı, birlikte olduğu sözcükle belirlenir. Türkçeden örnek verecek olursak Ar. kökenli *acayip* sıfatı *acayip işler’de* olumsuz bir anlam taşıırken *acayip başarılı’da* olumlu bir anlam yansıtır.

Bir iş için birlikte masraf etmiş olan iki arkadaşın birinin ötekine, hesabı belirlemek için söyleyebileceği “Yarın akşam seninle hesaplaşırız!” tümcesinde hesaplaşmak eylemi ancak ‘bir para hesabını görmek’ anlamındadır. Ancak bir kimsenin kızgın olduğu bir başkasına karşı kullandığı “Yarın akşam seninle hesaplaşırız!” tümcesi bambaşka bir anlam taşır; bir oç alma isteğini ve kararını, yerine göre de korkutma amacını yansıtır.

“Anjin hastalığı boğaz mukozasının şişmesine neden olur.” Bu tümcede bağlamla birlikte konu da (hekimlik, sağlık) belirgindir.

“Şimdi boğaz konusunu ele alıyoruz.” Tümcesinde konu tam belli değildir. Tümce eğer tıp fakültesinde geçiyorsa insan boğazını anlatacaktır. Coğrafya dersinde

kullanılmışsa denizdeki veya karadaki boğaz kavramıyla ilgilidir. “Evde beş boğaz var” tümcesinde boğaz, ‘yiyeyeği sağlanması gereken kimse’ anlamını taşır (Aksan, 1997:76-77).

Sözcükler genellikle çok anlamlı oldukları için cümle içerisinde kullanıldıklarında, bağımsız bir şekilde değil de birlikte kullanıldığı cümleler o sözcüğün anlamı ortaya çıkarır.

Aşağıda verilen örnekler bağlam kapsamında düşünüldüğünde, bazı sözcüklerin anlamlarını birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerin belirlediği görülür.

“O gece bir hastanenin acil servisinde bacağımı alçıya aldılar. Kırılmıştı (B.Ç.A. s.117).” cümlesinde geçen kırılmak sözcüğü “Kırmak işine konu olmak, bir veya birçok parçaya ayrılmak” anlamında -temel anlamda- kullanılmıştır. *Kırmak* sözcüğünü tek başına düşündüğümüzde de aynı anlamın akla gelmesi kaçınılmazdır.

Temel anlamın dışında, “Gülmekten kırılıyorduk” (B.Ç.A. s.96). cümlesinde kullanılan *kırılmak* sözcüğü “Aşırı derecede sarsılarak gülmek” anlamını yansıtmıştır. Bunu sağlayan da sözcüğün birlikte kullanıldığı diğer sözcüktür.

Aynı sözcüğün bir başka bağlamda kullanımına örnek de “Sanki üç gün önce bizi dersin ortasında bırakıp gidecek kadar kırılmış öğretmenimiz o değildi” (L.G. 179). cümlesinde yer alan *kırılmak* yine diğer sözcüklere bağlı olarak *gücenmek*, *incinmek* anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır.

Bağlam ile ilgili bir başka örneği *boğaz* sözcüğünde görürüz. Sözcüğü tek başına düşündüğümüzde “Boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik” temel anlamına geldiğini görürüz. “Artık daha fazla dayanamayarak kızlara gerekli komutu verdim. Hücum! Sıkın şunun boğazını.” (L.G. 179).”

Aynı sözcüğün farklı bir bağlamda kullanılarak mecazî bir anlam taşıdığını da “Senin boğazını doyurmak da mümkün değil zaten! Beleşçi!” (L.G. 141). örneğinde görürüz.

Bir başka kullanımda ise *boğaz* sözcüğü yan anlam özelliğini yansıtır. “Boğazın derinliklerinde bulduğum mavi ve yeşil dünya benim hayatım boyunca keşfettiğim en güzel yerdi...” (Ç.K. s.62).

Bütün bu kullanımların ortak özelliği olarak şunu belirtmek gerekir: Bir cümlede kullanılan tek anlamlı göstergelerin (merdiven, ayakkabı, oksijen...) dışında kalan çok anlamlı göstergelerin (baş, kol, ayak, dal...) anlamını birlikte kullanıldığı

diğer sözcük belirler. Başka bir ifadeyle bir cümlede kullanılan sözcükler çok anlamlı diğer sözcükleri bağlar.

Aşağıdaki cümlelerde altı çizili sözcüklerin anlamını da birlikte kullanıldığı diğer sözcükler belirler.

Ellerim misinalardan kesilmişti ve nereye çarptığımı hatırlamadığım dizim de kanıyordu (B.Ç.A. s.39).

“Aman, kızın başına bir şey mi geldi, sesi kesildi,” diye kapımıza geliverirdi (B.Ç.A. s.96).

Öğretmenler beni unutmuşlar yüzü korkudan bir anda bembeyaz kesilen annemi sakinleştirmeye çalışıyorlardı (Ç.K. s.93).

Başımın üstündeki yarısı kesilmiş saçlarım isyan ederek inatla dimdik durmaya devam ediyorlardı (Ç.K. s.98).

Murat’a, onun sevdiklerine ve hatta arkadaşlarına bile düşman kesilmiştim (L.G. 77).

Yukarıda verilen örnekler bir sözcüğün anlamının diğer sözcükler tarafından belirlendiğinin göstergesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yan anlamlı sözcüklerin kullanıldığı her cümlede bir bağlamın olduğunu söyleyebiliriz. Eş sesli sözcüklerde de durum aynıdır. Göstergenin karşıladığı kavram cümle içerisinde farklılıklar taşıyabilmektedir. Bu da bağlam kapsamında değerlendirilmektedir.

13. İkilemeler

İkileme, “Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma”dır (Vardar, 2002:118). Başka bir anlatımla “Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi”dir (Korkmaz, 1992:82).

Türkçenin her döneminde belirgin olarak ortaya çıkan bir anlatım özelliği, ikilemelerin sık kullanılmasıdır. Dünyanın pek az dilinde Türkçedekine yakın oranda görülen bu özellik, bugün Korece’de ve bir ölçüde Japonca’da bulunmakta, buna karşılık Hint-Avrupa dillerinde pek az örneğine rastlanmaktadır; koskoca Latin yazınında birkaç ikileme görülmektedir.

Sabah sabah, akşam akşam, sokak sokak, isteksiz isteksiz, akın akın, durup durup, derin derin gibi değişik sözcük türlerinden olup da yinelemeli kullanılan

örnekleri, ayrıca *kitap mitap, kadın madın, okul mokul* gibi öncesi /m/ ile değiştirilerek oluşturulanlar yine ikilemelerdendir.

Anlam bilim açısından ikilemeler dikkati çeken bir nitelik taşır. İki ayrı gösterge, tek bir gösterge olarak, belli bir gösterilene sahip olur; zihinde kimi kez tek tek çözümlenme yerine yeni bir kavramın oluşmasını sağlar. *İyi kötü* ikilemesinde nitelenen eylem ne *iyi*, ne de *kötü*'dür; ikisi ortası, orta karar bir niteleme söz konusudur. Bunlar içinden *kör topal* ikilemesiyle aktarılmak istenen kavram, ne *kör*, ne de *topal*'dır; *yarım yamalak*, zoraki yürüyen bir işin gidişi anlatılır.

Yalan yanlış, çanak çömlek, bugüne bugün, az buz, saçma sapan gibi ikilemelerde ise yeni bir kavramın oluşturulmasından çok, birtakım ses yinelemelerinden de sık sık yararlanılarak bir araya getirilen göstergelerle kavramın pekiştirilmesi, zihinde çeşitli tasarımlar yaratılarak anlatımın zenginleştirilmesi söz konusudur. *Eski püskü, kargacık burgacık, bölük pörçük* gibi örnekler yine ses yinelemeleriyle türetilmiş ikinci öğelerin yardımıyla aynı zengin anlatıma yönelirler. *Kargacık burgacık* ikilemesinin yalnızca kötü ve acemice yazılmış yazılar için kullanılması ilgi çekicidir. “Sabah sabah kapıma geldi.” gibi bir tümce daha güçlü bir anlatım biçimidir (Aksan, 1997:97-105).

Aşağıda verilen örneklerde altı çizili sözcükler ikileme göreviyle kullanılmıştır. Hikâyelerde bir ikileme genellikle birden fazla kullanımla karşımıza çıkmıştır. Bazı ikilemelerin sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin *yavaş yavaş* ikilemesi 23 kez, *zaman zaman* 21 kez, *teker teker* ikilemesi de 14 kez kullanılmıştır.

Gözlerimi düşüncelerimle baş başa kalması için sıkı sıkı kapatmıştım (B.ÇA. s. 11).

Neden hiç kimse fotoğraflarını bile doğru dürüst çekemiyor ya da onlardan birini yakalayamıyor? (B.ÇA. s. 12).

Annemin özene bezene yetiştirdiği güllerin arkasında bir ses duyar gibi olunca... (B.ÇA. s. 13).

Üstelik kapkara şey o kadar insanın içinde benim üstüme üstüme geliyordu (B.ÇA. s. 20).

Selahattin Bey arabasını rahat rahat park edip gidebiliyorsa, bu biraz da Safir'in sayesindeydi (B.ÇA. s. 25).

Sakin sakın oturup bebekleriyle oynar ya da evde annelerine yardım ederlerdi (B.ÇA. s. 31).

Benim annem beni her zaman sokak sokak dolaşarak aradı (B.ÇA. s. 33).

Bir daha bütün bir yaz boyunca kolay kolay dışarı çıkamazdık (B.ÇA. s. 37).

Arada bir de “içeri hava girsin” diye açtıkları delikten ona bakıyordum. Kıpır kıpırdı (B.ÇA. s. 42).

Hafta sonlarında annemin hazırladığı piknik sepetiyle ıslık çala çala... (B.ÇA. s. 42).

Tembel tembel yatarak bu ötüşlerin tadını çıkarabiliyordum (B.ÇA. s. 43).

Kışın soğuk günlerinin yerini pırıl pırıl bahar güneşine bıraktığı bir pazar sabahı, (B.ÇA. s. 44).

Bez bebekleri ve palyaçoları uygun yerlere tek tek iliştirirdik (B.ÇA. s. 58).

Annemle aşağıda tatlı tatlı konuşan kadın yoktu karşımızda (B.ÇA. s. 72).

Üstümüz başımız temiz ve odamız derli toplu olduğu halde bizden pek memnun kalmamış gibiydi (B.ÇA. s. 72).

Ama biz odamıza girer girmez kafa kafaya verip, onu pes ettirme operasyonuna başlamaya karar verdik. Annemin sıkı sıkı tembihlerini ilk kez dinlemiyordum (B.ÇA. s. 74).

Cado yavaş yavaş demir kapıdan çıktı ve köşeyi döndü (B.ÇA. s. 84).

Derin derin nefes aldım (B.ÇA. s. 89).

Artık gözlerim mutluluktan ışıl ışıldı! (B.ÇA. s. 101).

Onların ikram ettikleri erikleri yerken köyde arkadaşlık edebileceğimiz çocuklarla da tanışıyorduk teker teker (B.ÇA. s. 106).

Tahsin Reis onların bu telaşını görünce herkesin dağılarak ayrı ayrı ararlarsa daha çabuk bulunabileceğini söylemiş, (B.ÇA. s. 117).

Sınav sonunda öğretmen uzatıp uzatıp geri çektiğim yazılı kâğıdımı her zaman elimden çekerek almak zorunda kalırdı (B.ÇA. s. 121).

Olanları tekrar tekrar düşündüm (B.ÇA. s. 126).

O uçurumun diğer tarafına zaten her gün inip çıkıyordum (Ç.K. s.13).

Çizikler içindeki yüzüm cayır cayır yanmaya başlamıştı (Ç.K. s.16).

Olanları ona alıştıra alıştıra anlatmaktan başka seçeneğim yoktu (Ç.K. s.19).

Kolumda sargılarım ve alnımda buz torbasıyla suçlu suçlu yatıyordum (Ç.K. s.20).

Bir modeli göstererek, «Saçımı böyle kes,» derdim kesmeyeceğini bile bile (Ç.K. s.24).

Sessiz sessiz duvarın üstünde oturup... (Ç.K. s.26).

Dallara sıçraya sıçraya ağacın en üstüne... (Ç.K. s.31).

Annemse bana kötü kötü bakıyordu «Yaramazlığınla güzel güzel top oynayan çocuklara bak neler ettin... (Ç.K. s.32).

Babamla annemin birbirlerine anlamalı anlamalı bakarak verdikleri cevap hiç değişmiyordu: (Ç.K. s.35).

Işıkları yakıp yakıp söndürerek kutladık (Ç.K. s.37).

Başka bir şey istemeyeceğim sizden, diye için için ağlıyor... (Ç.K. s.37).

Müge nefes nefese kapımızı çaldı (Ç.K. s.32).

Biraz daha konuşmaya çalışsam üzüntümden hüngür hüngür ağlamaya başlayacaktım... (Ç.K. s.46).

Başlarına geleceklerden habersiz, salına salına yüzen sekiz dokuz balığa baktı (Ç.K. s.55).

Öfkeyle akan su onlar, kâğıt gibi döndüre döndüre sahilin daha aşağılarına kadar sürüklerdi (Ç.K. s.56).

Şaşkın şaşkın bakan arkadaşlarımı görünce çığlık çığlığa... (Ç.K. s.61).

Çalışırken, gözlerim ister istemez ona takılıyordu (Ç.K. s.65).

Evlerinde sıcacık yataklarında mışıl mışıl uyuyorlar (Ç.K. s.70).

Uzun boylu iri yarı dedemin yanında öylesine küçücük görünüyordu ki (Ç.K. s.75).

Homurdana homurdana giyerek yeni okuluma başladım. Öğrencilere sora sora sınıfımı bulana kadar... (Ç.K. s.81).

Saçım başım birbirine karışmış... Suçlu suçlu öğretmenime baktığımda... (Ç.K. s.82).

Güniz aslında uysal, sakın, iyi hatta biraz hanım hanımcık öğretmenlerin uslu dedikleri kızlardandı (Ç.K. s.86).

Dişlerimin arasına sıkıştırdığım başka bir kurşunkalemi çıtır çıtır yemeye çalışırken... Kızlar bizim arkamızdan avaz avaz bağırmaya başlamışlardı (Ç.K. s.89).

Doya doya gülecektim... (Ç.K. s.103).

Oturup kara kara düşünmeye başladık. O sınıftan çıkır çıkmaz, koşa koşa sınıfa girdik (Ç.K. s.106).

Hâlbuki ben yerimi onlarla seve seve değişebilirdim (Ç.K. s.113).

Elemelerde kenara ayrıldığım küskün küskün oturduğum duvarın üstünde: (Ç.K. s.115).

Sıcak havaya rağmen hepimiz tir tir titriyor (Ç.K. s.121).

Arada sırada alevlenen tartışmalarımızı yatıştırmaya çalışırdı (Ç.K. s.125).

Kantin önünde oluşan tehlikeli kuyruklardan sağ salim çıkmayı başaran nadir öğrencilerden biri olmayı başardı (Ç.K. s.126).

Zamanla yaşaya yaşaya her işte bir risk olabileceğini... (Ç.K. s.138).

“Her sonbahar gelişinde, sarı sarı yapraklarla, kuru dallar arasında, sen gelirsin aklıma.” Mis gibi toprak kokusunu ciğerlerime çeke çeke gelirdim okulumun kapısına kadar (L.G. s.10).

Her zaman ufacık tefecik oldum (L.G. s.13).

Bizi yazıp yazıp da öğretmen gelince bir hareketle silmesine alışmıştık artık (L.G. s.16).

Nasıl olsa biraz sonra konuşursun, diye peşin peşin yazdım adını... (L.G. s.18).

“Ben pabuç mapuç görmedim,” (L.G. s.21).

Biz, boş derste olsa olsa diğer muavinlerden birinin geleceğini sandığımız için daha rahat içimiz (L.G. s.25).

“İyi günler hocam,” diyerek terbiyeli terbiyeli geçer... Sakine Hanım’ın önünden sıra halinde geçerek, kuzu kuzu okula giren öğrencileri seyrederdik. Arka merdivenlerden koşa koşa sınıfa çıkardık (L.G. s.28).

Sakine’nin olmamasının rahatlığıyla sus pus olurduk (L.G. s.33).

“Hocam... Kim onlar?” diye sordum masum masum (L.G. s.34).

Sen bana tek tek konuşanları göster. Biz, süklüm püklüm tahtanın önünde sıralanırken... (L.G. s.36).

O sınıfın çalışkanlığını öve öve bitiremeyen hocaların büyük payı olduğunu söylemeliyim (L.G. s.39).

Siz salak salak etrafınıza bakmıyorsanız, (L.G. s.41).

Kızlar kıkırdaşırken biz bikkın bikkın birbirimize bakar, (L.G. s.44).

Hepimiz uslu uslu yataklarımıza çekilir... (L.G. s.46).

Vurun vurun kafasına kafasına vurun! (L.G. s.47).

Yuvarlak kapaklar üzerine ikişer üçer oturur, döne döne büyük yokuştan aşağı kayardık (L.G. s.53).

Bunca zaman durdun durdun, yeni mi anladım sevdiğini derlerdi (L.G. s.58).

Kızlar her gün yeni yeni haberlerle geliyorlardı (L.G. s.65).

Her Şeye gülüyordu kikir kikir (L.G. s.67).

Kız da ona gülüyordu, baygın baygın! (L.G. s.70).

Uzun uzun büyük bir öfkeyle baktık birbirimize... (L.G. s.79).

Ortalığı dolu dolu akan bir su sesi kapladı (L.G. s.84).

Biz de Canan'la, kız kıza bir yemek yemeyi planlamıŐtıkt zaten, dedim (L.G. s.87).

Ufak tefek tartıŐmalar, güzel barıŐmalar yaŐıyorlardı (L.G. s.90).

AŞağı yukarı on beş kiŐiydik (L.G. s.91).

Onu yıllar sonra da hatırladığınızda, iğne iğne batar yüreğinize (L.G. s.101).

Müge yattığı yerden inliyordu uykulu uykulu... (L.G. s.109).

zgrlk kokar buram buram, taze taze (L.G. s.112).

Tertemiz deniz havasını, âç bir çocuk gibi derin derin içime çekerek sahilde yürümeye başladım (L.G. s.113).

Sonra o eski cıvıl cıvıl neşesi yok oldu (L.G. s.114).

Bu sokakların kahramanları birer birer gitmişti! (L.G. s.126).

Ayşegül kızgın kızgın bana bakmaya devam ediyordu (L.G. s.142).

Bu durumdan kurtarmak için seve seve aldıkları notları geri verir, (L.G. s.143).

Haftalarca kızların, beğenilerinden kabara kabara dolaŐmıŐtım sınıfta (L.G. s.144).

Selim Bey'in bitmez tükenmez iyi niyetini... Kızların parmakları sorunun cevabını harf harf iŐaretlemeye başlamıştı (L.G. s.149).

Zar zor çözdüm... (L.G. s.150).

Canan'ın gözü çizdiğim resimlere takılınca bana bas bas bağırmaya başladı Her zaman Őakır Őakır yazarsın... (L.G. s.160).

Sanki bir zamanlar onunla birlikte sırt sırta savaşmışım gibi, bu vatana sahip çıkmak isterim (L.G. s.162).

Ks ks tahtaya kalkarsınız (L.G. s.172).

Böylece bizim sınıfta aynı sırayı paylaşan "sıra arkadaşları" sıkıntılı anlarda ve kötü günlerde daima el ele, yürek yüreğe olmayı öğrendi (L.G. s.173).

Koridorlarda çın çın ten zil sesi duyulurdu (L.G. s.175).

Canan, "Neden olmazmıŐ?... " diye sordu, muzip muzip (L.G. s.183).

Hele hele karne zamanı yaklaŐtıka bizi sözlü ve yazılı bombardımanına tutarlardı adeta (L.G. s.188).

O günleri hatırlamaya çalıştıkça, neler neler çıktı ortaya (L.G. s.189).

Hikâyelerde ikilemeler yoğun bir kullanıma sahiptir. İkilemelerin kullanım gerekçesi anlamı güçlendirmek olduğuna göre yazar da ikilemeleri kullanarak anlatımda etkili olmayı amaçlamıştır diyebiliriz. Kullanılan ikilemeler sayı olarak, çocuğun; dil özellikleri içerisinde ikilemelerin de olduğunu fark etmesini sağlayacak düzeyde kullanılmıştır. İkilemelerin kullanım alanlarını görmek adına hikâyeler, çocuğun dil gelişimine katkı sağlayacaktır.

14. Bağdaştırma

Bağdaştırma, “Cümlede bir arada bulunabilen anlam birimler arasındaki ilişki”dir (Vardar, 2002:29).

Tamlama, deyim gibi, söz varlığı içindeki öğeleri ve tümce ya da sözceleri anlamlı, kabul edilebilir birimler halinde bir araya getirmeye bağdaştırma adı verilir. Her dilde bulunan deyimlerde veya kalıp sözlerde, sözcükler arasında genellikle bağdaştırma olanağı bulunur. İlk göz ağrısı, yangına körükle gitmek, bindiği dalı kesmek... gibi deyimlerde de bağdaştırma söz konusudur (Aksan, 1997:83).

Bağdaştırma dil, mantık ve akıl arasındaki ilişkiyi sağlayarak duygu ve düşüncelerimizi bir düzen içinde anlatmamıza yarar (Hengirmen, 2002:394). Bir düzen içinde anlatılan hususlar iletişimin sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Alışılmış (dile ve mantık kurallarına uygun) ve alışılmamış (dile ve mantık kurallarına uymayan) bağdaştırmaya birkaç örnek vermek konunun daha da anlaşılmasını sağlayacaktır.

Alışılmış Bağdaştırma

Öğrenci ders çalışıyor.

Dün gençler çılgınca dans etti.

Hatice, saçlarını kestirdi.

Annem yemek yapıyor.

Alışılmamış Bağdaştırma

Uçak ders çalışıyor.

Dün evler çılgınca dans etti.

Radyo, saçlarını kestirdi.

Sandalye yemek yapıyor.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi alışılmış bağdaştırma örnekleri herkesin kabul edeceği; dil ve mantık kurallarına uygun oluşturulmuş, buna karşılık alışılmamış bağdaştırma herkesi şaşkınlığa uğratabilecek biçimde dil ve mantık kurallarına aykırı bir durum taşımaktadır.

Aşağıdaki cümlelerde yer alan ifadelerin tamamı anlamlı ve dil anlatımı açısından kabul edilebilir bir şekilde bir araya getirilmiştir. Anlamlı bir bütün oluşturan bu ögeler bağdaştırma açısından sağlam örneklerdir.

“Bana söz ver, Dilara,” dedi. “Yaşadığınız dünyayı korumak için elinden geleni yapacaksın! Söz ver.” (B.Ç.A. s.17).

O akşam işittiğimiz azarlar ve bize verilen cezalar Safir’le aramızdaki sevgiyi daha da güçlendirdi... (B.Ç.A. s.25).

Dışarıya oynamaya çıktığımda çevremde daima tırmanabileceğim ağaçlar olurdu (B.Ç.A. s.43).

Tek istediği, kaybettiği anne ve babası kadar onu sevebilecek bir aileydi (B.Ç.A. s.56).

Murat’la ben merdiven aralığında saklandığımız yerde birbirimize inanmamış bakışlarla bakıyor, olup biteni anlamaya çalışıyorduk (B.Ç.A. s.70).

Bu sene tatil yerlerindeki gürültüye katlanmak zorunda değildik. Bu balıkçı kasabasında doğayla baş başa olacaktık (B.Ç.A. s.99).

Gönlüm nedense o kâğıdı vermeye bir türlü razı olmaz, kâğıdım alındıktan sonra da notumun okunduğu güne kadar aklım onda kalırdı (B.Ç.A. s.121).

Beni hemen evinin karşısındaki uçurumda bir dala tutunmuş halde gördüğünde şaşkınlığı gözlerinden açıkça okunuyordu (Ç.K. s.17).

Benim de bir kaykayım olacağını düşündükçe yüreğimde bir kuşun dışarı çıkmak için çırpındığını hissediyordum. Bunun adı «Mutluluk» olmalıydı (Ç.K. s.36).

İyi bir sporcu olmanın en büyük kuralı kaybetmeyi bilmek ve kaybettiği yarışın galibini kutlayabilmektir (Ç.K. s.47).

Ziya gelen geçenin önüne geçerek dilenmiyor, çok daha zor bir şeyi yapıyor, çalışıyor ve kazandıklarıyla gizlice ailesine yardım ediyordu (Ç.K. s.73).

Sınıftaki derin sessizliğin içinde Emine’yle benim daha fazla gülmek için kendimizi tutmaya çalışmamız yüzünden çıkan garip seslerden başka bir ses duyulmuyordu (Ç.K. s.104).

Son sınıfta okurken dilimizden hiç düşmeyen, aklımızdan da hiç çıkmayan tek düşünce vardı: (Ç.K. s.129).

Sonunda boy sırası için gelen hocaların gözünü yanıltmak için bir çare bulduk (L.G. s.13).

Bakışlarımı tahtadaki konuşanlar listesine kaydırırken, mümkün olduğunca hareket etmemeye ve dikkat çekmemeye çalışıyordum. İsmim “kabak gibi” okunuyordu (L.G. s.27).

Zeynep’le Sibel bir hafta sonra yine sarmaş dolaş can ciğer dost oldular (L.G. s.55).

Heyecanla kapıyı açan Canan’ın, yüzümün halini görünce bütün ümitleri suya düştü (L.G. s.87).

Eski bir arkadaş olarak kalbimin ne kadar acıdığını, ne kadar canımın yandığını anlatamam size... (L.G. s.125).

Saniyorum ki bu olay, Çiğdem’in kendine ve hayata olan güvenini oldukça derinden etkilemiş, onu çekingen ve güçsüz kılmıştı. Özellikle de bizim sınıftaki canavar kızlara karşı (L.G. s.158).

Hepimiz bütün ciddiyetimizle sıralarımıza oturduk. Bize kırgın olacağını, bize en zor soruları soracağını, hatta bir daha asla şakalaşmayacağını düşünüyorduk ve biz bunu bile göze almıştık (L.G. s.179).

Hikâyelerde kullanılan tamlama ve deyim gibi öğelerin anlamlı bir şekilde bir araya getirildiğini, bağdaştırma adına sağlıklı kullanımların olduğunu söyleyebiliriz.

15. Anlam Değişmeleri

Anlam değişmesi, “anlamlı dil birimlerinin içerik düzlemlerinde ortaya çıkan değişiklik”tir (Vardar, 2002:20).

Korkmaz da anlam değişmesini: “Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı”dır (Korkmaz, 1992:10). şeklinde tanımlamıştır.

Anlam değişmesi, bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir (Aksan, 1997:88-90).

Kullanımlarına, gereksinimlerine, diğer sözcüklerle ilişkilerine göre, zaman içinde, bir sözcüğün anlamı farklılaşır. Bu farklılaşmanın temelinde değişik etkenler vardır. Bunlar, toplumsal, tarihsel, dil bilimsel ve ruhsal nedenler olabilir (Kıran, 2002:253).

Anlam değişmeleri, Köktürk metinlerinde geçen *barmaq* (varmak), *gitmek* eylemi bugün ölçünlü dilde *ulaşmak*, *erişmek* anlamını aldığı halde lehçelerde ve ağızlarda genellikle *gitmek* için kullanılır (Aksan, 1997:92).

Türkçe'ye giren *mektep* kaynak dilde *yazıhane*, *büro* anlamını taşıırken dilimizde yalnızca *okul* anlamıyla kullanılmıştır. *Hafız*'ın temel anlamı ise koruyan, *saklayan*'dır; bu sözcük ülkemizde 'Kur'anı ezberleyen ve okuyan' anlamıyla kullanılmaktadır (Aksan, 1997:93).

Genellikle uzun yüzyıllar içinde gerçekleşen başka anlama geçiş olayının da Türkçede örnekleri bulunmaktadır. Örneğin eskiden yalnızca *duman* anlamına gelen, *tüt-* kökeninden *tütün* sözcüğü, yakılarak içilen bitkinin Türkiye'de yaygınlaşmasından sonra yalnızca bu bitkiyi anlatır duruma gelmiştir (Aksan, 1997:135).

Eskiden beri, dildeki anlam değişmelerinin başka anlama geçiş dışında şu türleri de belirlenmiştir: Anlam daralması, anlam genişlemesi, genelleşme, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi (anlam kayması) (Aksan, 1997:90).

15.1. Anlam Daralması

Anlamli bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi"dir (Vardar, 2002:20). Başka bir tanıma göre anlam daralması "Bir sözcüğün anlattığı kavramlardan bir ya da bir kaçını kaybederek kavram alanının küçülmesine denir" (Hengirmen, 2002:393).

Türkçede oğul ve oğlan biçiminde kullanılan sözcüklerin başlangıçta *evlat*, *çocuk* anlamına gelerek bu anlamını aşağı yukarı XVII. Yüzyıla kadar korumuş olmasındır. *Oğul* ve bunun çoğulu olduğu ileri sürülen *oğlan*'ın her iki cinsteki çocuk gibi, genel bir kavramı karşıladığı dönemlerde *erkek çocuk* için *urı oğlan* veya *irkek oğlan* tamlamalarına rastlanması, bugünkü Türkçede *kız oğlan kız*, *bakire* sözünün bulunması, günümüzde Anadolu'nun kimi yörelerinde kızların bile *oğul yavrum* biçiminde sevilmesi bu anlam daralmasının sonradan gerçekleştirildiğini göstermektedir (Aksan, 1997: 133).

Bugün özellikle halk ağızlarında koyun, keçi, büyükbaş hayvanlar için kullanılan *davar* sözcüğü *mal*, *mülk* anlamında Uygur metinlerinde görülmekte, çeşitli Türk lehçelerinde *hâlâ* bu anlamı, taşımaktadır. Hayvancılıkla uğraşan bir toplumun hayvanlarını mal, mülk sayması bu daralmada etkili olmalıdır. Başlangıçta *şeftali*, *kayısı*, *zerdali*, *hatta armut* gibi meyvelerin ortak adı olan, Türkçe *erük* (erik) sözcüğü

de belirgin bir daralmaya uğrayarak yalnız bir meyvenin adı olmuştur (Aksan, 1997:133-134). *konak* (kökeni konma yeri) Köktürk Yazıtlarında *yerleşmek*, *yer tutmak* anlamlarında olan sözcüktür. Sözcük günümüzde, anlam daralması yoluyla büyük, gösterişli ev anlamı kazanmıştır (Kıran, 2002:253).

Aşağıda verilen örneklerde altı çizili sözcüklerde anlam daralması vardır.

Kızlar beğendikleri delikanlılarla gizli gizli buluşurlarken, benim gözüm yan bahçedeki incirlerde, eriklerdeydi (*Başlangıçta şeftali, kayısı, zerdali, hatta armut gibi meyvelerin ortak adı iken sadece bir meyvenin yerine kullanılmış*) (B.Ç.A. s.44).

Ne olmuştu yani, oğlanlardan biri anket defterinin bir köşesine sevdiği kızın isminin ilk harfini karaladıysa? (L.G. s.50).

Hikâyelerde genel olarak, anlam değişimleri ile ilgili örnek sayısı azdır. Anlam daralmasıyla ilgili olarak yukarıda verilen örnekler, bu anlam değişimini çok iyi ortaya koyan örneklerdendir.

15.2. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi, “Anlamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim”dir (Vardar, 2002:21).

Anlam genişlemesinin Türkçedeki örnekleri azdır; özellikle Türkiye Türkçesi döneminde genişlemelere daha çok rastlanmaktadır. Örneğin XI. Yüzyılda *düz ve alçak yer* demek olan ve Eski Anadolu Türkçesinde de bu anlamda görülen *alan* sözcüğü Ar. saha'nın yerine kullanılarak, onun etkisiyle *iş, meslek, araştırma-inceleme konusu, uzmanlık* gibi çeşitli anlamlara gelmeye başlamıştır.

Anlam genişlemesinin ilginç bir örneği *çevre* sözcüğünde görülmektedir. Bir şeyin yakını, çevresini anlatan bu öge zamanla *muhit, ortam, geometri terimi...* kavramlarını yansıtmaya başlamıştır. *Duman* anlamına gelen, *tüt-* kökeninden *tütün* sözcüğü, yakılarak içilen bitkinin Türkiyede yaygınlaşmasından sonra yalnızca bu bitkiyi anlatır duruma gelmiştir. Ayrıca *ucuz* sözcüğü de Eski Türkçedeki *kolay, değersiz, hakir* anlamından bugünkü anlamına geçmiştir (Aksan, 1997:135).

Birçok dilde bir özel adın genelleşmesi sonunda bir tür adına ya da sığata dönüştüğü görülmektedir. Örneğin günlük yaşamda çok geçen ve Türkçede *dizel* olarak kullanılan motor türü, bunu bulan Alman mühendisi *Diesel*'in adından gelmekte,

röntgen de X ışınlarını bulan Alman fizikçisi *Röntgen*'in adının genelleştiğini gösterir (Aksan, 1997:91).

Aşağıda verilen örneklerde altı çizili sözcüklerde anlam genişlemesi vardır.

İki büyük ilgi alanım (bir konu ve çalışma çevresi) vardı: Spor ve Yazmak (Ç.K. s.130)

Bu yüzden Hukuk okumak (öğrenim görmek) istemiyorum, bunlar ne yapar eder... (L.G. s.37).

Otur önce adamların dilini (lisan) öğren sonra git (L.G. s.47).

Onu kaybettik çocuklar. Yüreğimizde bir yıldız kaydı (yıldız, değerli bir insanın ölmesi yerine kullanılmış) gitti...(L.G. s.187).

Başarının getirdiği hava (durum, ortam) da bir başka oluyordu bizim sınıfta (L.G. s.144).

Anlam genişlemesinin örneklerinde görüleceği üzere sözcükler kendi kavram alanının üzerinde başka kavramları da yansıtabilmektedir.

15.3. Anlam Kötülenmesi

Bu anlam değişmesine örnek olarak *yabancı* sözcüğü gösterilir. Bu sözcük önceden misafir anlamıyla kullanılırken zamanla düşman anlamına gelmeye başlaması gösterilebilir. Bu değişimde Romalıların yabancılar, özellikle komşularıyla olan uzun savaşları rol oynamış olmalıdır (Aksan, 1971:122).

Önceleri *yabancı*, *misafir* demek olan Lat. *Hostis*, zamanla *düşman* anlamına gelmeye başlamıştır ki, bu gelişimde, Romalıların yabancılar ve komşularıyla uzun süren savaşları rol oynamış olmalıdır.

Anlam kötüleşmesinin ilginç bir örneğini, dilimize Farsçadan gelen *canavar* sözcüğü oluşturmaktadır. Farsçada *canlı*, *yaşayan*, *çabuk*, *hayvan* gibi anlamlara gelen sözcük Türkçede de XIV., XV. Yüzyıllarda bu anlamlarıyla kullanılmışken sonradan belirgin bir anlam kötüleşmesine uğramıştır (Aksan, 1997:133-136).

Hikâyelerde anlam kötülenmesine şu örnekler bulunabilmiştir.

Bakkalımız Hasan Efendi beni hayretle izliyordu (B.Ç.A. s.20). Osmanlı döneminde *Padişah Efendi*, *Ahmet Mithat Efendi* gibi deyişlerde soyluluk ifade eden *efendi* sözcüğü aynı yolu izleyerek anlam kötülemesine uğramış ve günümüzde *kapıcı*, *hizmetli*, *hizmet eden* anlamını almıştır.

“Pekâlâ Canavar sen herkesin korkulu rüyası olabilirsin ama unutma ki senden bile korkmayan birileri olabilir. Ben hiçbir köpekten, hiçbir hayvandan korkmam (B.Ç.A. s.109). *canavar* sözcüğü de yukarıda değinildiği gibi anlam kötüleşmesine uğramıştır.

SONUÇ

Dilara Akıncı'nın Betonlar Çiçek Açsa, Çitlembik Kız ve Lise Günleri adlı hikâye kitaplarının sözcük anlam bilimi ve çocuğa görelilik açısından incelenmesi ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Genel olarak Dilara Akıncı'nın hikâyelerde kullandığı dil, sözcük anlam bilim değerlendirmesi sonuçlarına göre çocukların dil seviyesine uygun olup, onların dil eğitimine-gelişimine katkı sağlayacak seviyedir.

Hikâyelerin konusu günlük yaşamda karşılaşılabilecek ve uygulanabilirliği olan; çocuğun ilgi alanına dönük, onu sürükleyen, ona heyecan veren ve onda merak uyandırıcı türden seçilmiştir: İnsan ve hayvan sevgisi, aile, doğa, yaşama sevgisi, başkalarına karşı nazik, saygılı ve dürüst olma, yakın çevre, arkadaşlık ve dostluk, yardımlaşma, işbirliği, zorlukları yenme, problem çözme ve araştırma vb. konular hikâyelerde işlenmiştir.

Kahramanlar, çocuğun kendisini özdeşleştirebileceği kişiler arasından seçilmiştir. Örneğin baş kahraman, yaratıcı, özgür, ve eleştirel düşünebilen, insanları ve hayvanları seven, doğaya aşık olan, haksızlıkların karşısında ve mağdurun yanında olan bir kimlik taşır. Kahramanların yaşadıkları (amaçlarına ulaşma isteği ve bunlarda başarılı olması) çocukta etki bırakacak tarzdadır. Bu etkilerle küçük okuyucuların kendine güveni ve başarıma duygusu artacak, sevme-sevilme, oyun ve estetik duygu gibi ruhsal gereksinimleri karşılanacaktır.

Ayrıca konuların canlı olması ve olayların akıcı ve anlaşılır bir şekilde anlatılmasıyla çocuk, yaratıcı düşünce gücünü kullanmasına imkân bulacaktır. Böylece çocuk bir kere hikâye dünyasında zevkli bir yolculuğa çıkacaktır. Bundan sonra karşısına çıkacaklar içerisinde -en hassas olan kısım- Türkçenin dil güzelliği, zenginliği ve ahengi dikkati çekecektir.

Kitabı elinden düşürmeyecek küçük okurların dil gelişimine faydalı olması için de şu özelliklere dikkat edilmiştir: Yazar, cümle ve paragraflarını kurarken, sözcüklerini seçerken seslendiği küçük okurların okuma yeteneklerini, kavrayış güçlerini ve sözcük hazinelerini göz önünde tutmuştur. Okuyucu çocuk olduğu için, tek özne ve tek yüklem kullanarak kurduğu cümlelerin uzunluğunu da onların algı seviyesine uygun yazmaya çalışan yazar, genellikle bunu başarmıştır. Genel olarak hikâyelerde kullanılan sözcükler basit, canlı, sonuç bildiren, iyi fark edilen, akılda kolay kalan ve kolay okunan

sözcüklerden oluşmuştur. Yaşama şansını yitirmiş, eski ve anlaşılması güç sözcük ve deyimlerden uzak durulmuştur.

Okuyucunun küçük yaştaki kişiler olduğunun farkına da varan yazar, olayları ele alırken çocukların duyuşsal dünyasını beslemeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra yazarın, dil olanaklarından üst düzeyde yararlandığını, dolayısıyla çocuklara yönelik ifade gücü kazandırmada ve onların dil yeteneğinin artırılması hususunda hassas davrandığını söyleyebiliriz.

Sözcük anlam bilim incelemesi sonucunda ise şunlar tespit edilmiştir: Hikâyelerde, araştırma konusu olan sözcük anlam bilim kavramlarının hemen hemen tamamına örnek vardır. Bunların büyük bölümünün yoğun bir şekilde kullanıldığını görüyoruz.

Hikâyelerde, temel anlamda kullanılan sözcükler, sanatsız ve dolaysız anlatımın olduğu cümlelerde kullanılmıştır. Bu tür sözcüklerin kullanımı anlatımın anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi yazı diliyle tanışması henüz yeni sayılan küçük okurların okuma zevki kazanmasına da yardımcı olmaktadır.

Sözcüklerin temel anlamla bağlantıyı kaybetmeden, cümle içerisinde kazandığı yan anlamlar da hikâyelerde bolca kullanılmıştır. Bu kullanımlar sözün gelişinden çıkarılacak tarzda kullanılmıştır. Bu tür sözcüklerin hangi anlamda kullandığını, cümlenin akıcılığı içerisinde sezecek olan çocuğun, bu tür kullanımları dili tanıma ve dile alışma döneminde görmesi oldukça önem taşımaktadır.

Mecazî anlam taşıyan sözcükler hikâyelerde, anlatıma farklı bir işlerlik ve güzellik kazandırmıştır. Yazar, hikâyelerinde mecaz anlamlı sözcükleri kullandığı gibi aynı sözcüklerin anlamını, sözün gelişinden çıkarılabilecek bir tarzda kullanmayı ihmal etmemiştir.

Bazı sözcükler veya özel adlar cümle içerisinde kullanıldığı yerlerde farklı çağrışımlara yol açmaktadır. Duygu değeri taşıyan bu sözcükler de yazar tarafından hikâyelerde kullanılmıştır. Bu tür sözcükler, somut olan anlatımın dışında okuyucuya, parantez içerisinde başka anlatımları da sağlamaktadır. Bununla birlikte, çocukta tek boyutlu düşünme yerine çok boyutlu düşünmeyi gerçekleştirmektedir.

Yazarın, anlatımı güçlendirme adına faydalandığı öğelerden biri de benzetmedir. İlgi çekici benzetmeler, anlatımda kuruluşun giderilmesini, çocuğun kitaptan zevk almasını sağlamaya yönelik kullanılmıştır. Yoğun bir kullanımla karşımıza çıkan benzetme içerikli cümleler, özenli dil kullanımına karşı sempatiyi de sağlamaktadır.

Yoğun bir kullanımla karşımıza çıkan başka bir kullanım da aktarmalardır. Özellikle deyim aktarmalarında, insandan doğaya-doğadan insana yapılan aktarmalarda, somutlaştırmada ve duyular arasında yapılan aktarmalarda dilin zenginliği gözler önüne serilmiş, hikâyelerin anlatımı güçlendirilmiştir. Bu kullanımlar, etkili anlatımı sağlamanın yanı sıra çocukların dil gelişimi açısından da önem taşımaktadır.

Hikâyelerde bolca kullanılan öğelerden biri de çok anlamlılıktır. Akıcı bir üslupla sözcüklerin diğer anlamları da yansıtması birçok dilde olan bir özelliktir. Türkçeyi öğrenme sürecini yaşayan çocuklara çok anlamlı sözcükleri sezdirmeden vermek, çocukların dil yeterliğini sağlama açısından önemli görülmektedir.

Dilimizde birbiriyle hiçbir anlam ilişkisi olmayan, yazılışı aynı olan sözcükler de vardır. Farklı sebeplerle gerçekleşen bu durum bizim dil gerçeğimizdir. Çocuğun, eş seslilik özelliği taşıyan tür kullanımları görmesi, dili kanıksamasını sağlar. Yazar, bu tür kullanımlara da hikâyelerinde yer vermiştir.

Farklı sözcüklerin aynı kavramı yansıtması da dilimizin özelliklerinden biridir. İfadenin farklı sözcüklerle anlatılması dilin ahengini artırır, renkliliğini sağlar. Ayrıca bu tür sözcükleri kullanan kişinin dili işlerlik kazanır. Yazarın hikâyelerinde eş anlamlı olarak adlandırılan bu tür sözcüklerin de kullanıldığını görmekteyiz.

Akıcı'nın hikâyelerinde bolca rastladığımız dil kullanımlarından biri de karşıt anlamlı sözcüklerdir. Bu kullanım şüphesiz, çocukların dil gelişimine katkı sağlayan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kullanımına sıkça rastladığımız kullanımlardan biri de ikilemedir. İkilemelerin kullanım gerekçesi anlamı güçlendirmek olduğuna göre yazar da ikilemeleri kullanarak anlatımda etkili olmayı amaçlamıştır diyebiliriz.

Anlam değişmelerinin de görüldüğü hikâyelerde genel olarak cümleleri oluşturan sözcüklerin alışılmış bir bağdaştırma ile bir araya getirildiğini görmekteyiz

Hikâyelerde dil olanaklarının verimli bir şekilde kullanıldığını, kullanılan malzemelerin okuyucuya doğrudan değil de sezdirmeden, dolaylı bir şekilde, hikâyelerin akıcılığı içerisinde verilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Kullanılan dil, çocukların dil gelişimlerine katkıda bulunacak özelliklere sahiptir. Ayrıca bu kullanımlar çocuğun algı seviyesine uygun bir üslûpla yazıldığı için küçük okuyucuların okuma sevgisine ve performansına olumsuz etki yapmayacaktır.

Sonuçta, incelenen üç hikâye kitabının da gerek içerik ve konu, gerekse dil eğitimi-gelişimi yönüyle çocuklara; dilden üst düzeyde yararlanıp kalemini güçlendirme

adına yazara, dilin imkânlarını kullanma ve dili canlı tutma yönüyle de Türkçeye katkıda bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Dilara, **Betonlar Çiçek Açsa**, Altın Kitaplar Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2004.
- Akıncı, Dilara, **Çitlembik Kız**, Altın Kitaplar Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2004.
- Akıncı, Dilara, **Lise Günleri**, Altın Kitaplar Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 2004.
- Aksan, Doğan, **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 217, Ankara 1971.
- Aksan, Doğan, **Anlabilim Anlabilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Engin Yayınevi, Ankara, 1997.
- Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 439, Ankara, 2000.
- Aksan, Doğan, **Türkçe'nin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
- Aktaş, Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Altun, Mustafa, **Eski Metinlerde Bir Semantik İnceleme Örneği: Hikmet-nâme**, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Nisan 2004, Sayı: 7.
- Eker Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.
- Güleryüz, Hasan, **Yaratıcı Çocuk Edebiyatı**, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Güneş, Firdevs, **Çocuk Kitaplarının Okunabilirlik Ölçütleri Açısından İncelenmesi**. Aktaran, Sever, Sedat, **1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20 – 21 Ocak 2000**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayınları No:1, Ankara, 2000.
- Hengirmen, Mehmet, **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, Ankara, 2002.
- Keskin, Raşit, **Türkçe Dil Bilgisi -Kelime ve Cümle Tahlilleri-** Çizgi Kitabevi, Konya,1993.
- Kıran, Ayşe, **Göndergenin Gücü ve Gerçeklik, Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994.
- Kıran, Zeynel, **Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002.
- Korkmaz, Zeynep, **Grammer Terimleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Külekçi, Numan, **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

Lyons, John'dan Çeviren: Kocaman, Ahmet, **Kuramsal Dilbilime Giriş**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Mahsereci, Nalan, **Çocuk Kitaplarında Dikkat Edilmesi Gereken Eğitsel Açılardan Önemli Kimi Noktalar**. Aktaran; Sever, Sedat, **1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20 – 21 Ocak 2000**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayınları No:1, Ankara, 2000.

Oğuzkan, A. Ferhan, **Çocuk Edebiyatı**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002.

Sav, Bahattin, **Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme**, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, 2003.

Saussure, Ferdinand'dan Aktaran, Vardar, Berke, **XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Sever, Sedat, **1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları) 20 – 21 Ocak 2000**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayınları No:1, Ankara, 2000.

Türk Dil Kurumu, **İmlâ Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 525 Ankara, 2004.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 2004.

Uğur Nizamettin, **Anlam Bilim, Sözcüğünün Anlam Açılımı** Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Vardar, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual, İstanbul, 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

Mustafa AKSARI, 1978 Elazığ doğumlu olup ilköğrenim ve ortaöğrenimini Elazığ'da tamamladı. 1997'de Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne yerleşti. 2001'de bu bölümden mezun oldu ve aynı yıl Elazığ'ın Ağın ilçesinde bulunan İbrahim Uçkunkaya Lisesi'ne atandı ve burada öğretmenlik mesleği ile tanıştı. Halen Elazığ'da Vali Muharrem Göktayoğlu Lisesi'nde öğretmen olarak çalışmaktadır.